

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Številka: 65/XV

Jesenice, 26. 12. 1985

EMIL CESAR

»KMALU BO SVET GLEDAL NAZAJ KAKOR NA GROZOTNO PRAVLJICO«

Ob 80-letnici rojstva Toneta Čufarja

Več kot štirideset let je minilo od dne, ko se je zaključila v Šentvidu pri Ljubljani življenjska in s tem tudi pisateljska pot Toneta Čufarja, osemdeset let pa je minilo, odkar se je delavskim staršem rodil na proletarskih Jesenicah. Spomin nanj je ostal še do danes izredno živ; zato je prav, da si končno zastavimo tudi nekoliko drugačna vprašanja in skušajmo v zvezi z njim odgovoriti vsaj na nekaj od njih. Tako, kakšen je pomen Toneta Čufarja v predvojni socialni slovenski književnosti, kakšen je bil odmev njegovega dela med slovenskim delovnim ljudstvom in končno tudi, kakšen je bil odziv Čufarjevega dela med jeseniškim delavstvom. Že takoj pa naj povem, da so po sporočilni vrednosti rezultati njegovega dela izjemni, čeprav se približamo zreli pisateljski podobi šele v zadnjem predvojnem delu, nedokončanem romanu *Ljudje iz kleti*.

Pojasnilo to našo pravkar postavljeno trditev z nekaterimi pomembnimi, morda tudi premalokrat poudarjenimi ugotovitvami:

Tone Čufar se je bil kot delavski otrok izučil za mizarja. Oče, sam delavec v železarni, je želel, da si sin pridobi bolj precizen poklic. Pregledovanje risb v njegovi zapuščini, ohranjene so v železarskem muzeju na Jesenicah in so nastale v mojstrski šoli, kaže na izredno umetniško nadarjenost, ki jo odkrivamo tudi pri drugih Čufarjevih otrocih, pesnikovih bratih in sestri.

Kdaj je začel pisati, kdaj se je zavedel vloge in pomena pisanja in kdaj se je tudi sam odločil zanj, ne vemo. Sodili pa bi, da se je ob nacionalni in socialni osveščenosti doma, zlasti očeta, ki je čutil dolžnost, da med borca za nove družbene odnose vključi sinove, tudi sam kmalu aktivno vključil, to pa mu je hkrati nudilo trdno možnost za leposlovno delo. V takem okviru je tudi videl dokaj optimistično pot za dosego svojih visoko zastavljenih ciljev. Kakršnokoli ugibanje, kdaj je začel pisati po vsebini njegovih rokopisov, kjer bi najprej iskali odgovor na tako vprašanje, ne nudi ustreznega odgovora. Po objavljenem delu, pri tem mislim na periodični tisk, sklepam, da se je pojavil v njem po neznanem, dokaj trdem začetniškem delu kot že življenjsko prekaljena in umetniško izdelana osebnost. Edini dokument, ki sodi vsaj po dogajanju v zgodnje obdobje njegovega življenja je pesem, ki obtožujoče opisuje obdobje njegovega poklicnega učenja, ki je, kar ni značilno le za Čufarjevo pisanje, temveč tudi za njegov značaj, optimistična. Njen

konec je vzpodbuden, v kar ga sili tudi visoko zastavljeni življenjski cilj — postati pisatelj: Pesem se zaključil takole:

*Obup se me loteva,
v misli se mi grize,
a mu zdaj ne klonim,
še je volja v meni,
še so nade v srcu,
da prestanem leta
žalosti, trpljenja,
da prestanem zimo,
ki kar nič ne jena,
da premagam psovke,
kletve in udarce,
se podstrešja rešim,
vse njegove groze,
in v življenju novem
želje po lepoti,
soncu in radosti
si nekoč utešim...*

Ne bi mu pa to uspelo brez podpore jeseniškega delavstva, ki je tenkočutno ocenjevalo njegove težnje, jih presojovalo po delu in ga po svojih močeh tudi podpiralo s tem, da so poslej uprizarjali njegova dramska dela, z njimi gostovali po slovenskih industrijskih središčih in s tem prispevali k njegovi uveljavitvi v slovenskem prostoru, ter prebirali njegovo delo. Nudili so mu vzpodbudno in dragoceno moralno podporo. Zato je že leta 1927 prvo uprizorjeno delo *Jutranja molitev*, pomenila za Čufarja močno pisateljsko afirmacijo, kar dokazuje tudi podelitev trnovega venca s simboličnim pomenom, po končani predstavi. Kako upravičena je bila tako pronicljiva ocena rojakov, dokazuje že uprizoritev drame *Polom*, ki odkriva dobro poznavanje takratne problematike, prav tako pa tudi razmer v takratni slovenski socialni demokraciji. Drama je odkrito pokazala na nezdravo stanje v strokovnem vodstvu. Da so v njem pravilno razumeli Čufarjevo sporočilo, dokazuje tudi izredno močna ofenzivnost, ki je zajela slovenski revialni tisk in ki je želela dokazati, da Čufar ni pisatelj in da to nikdar ne bo. Prepričan pa sem, da nekateri kritiki Čufarjevega dela pravega namena in vzroka niso doumeli, čeprav bi si lahko zastavili pri pisanju kritike vprašanje, zakaj tako silovit napad na literarnega začetnika.

Kakšno pa je bilo delo in kako ga je ocenjevalo jeseniško delavstvo, naj pojasni naslednji dogodek: Ko so dramo igrali

Jaka Torkar: Tone Čufar (rjava kre-
da)

V 65. številki LISTOV s svojimi prispevki sodelujejo: Diamant Abrashi (poezija), Zvonimir Balog (poezija), Emil Cesar (literarna zgodovina), Valentin Cundrič (prevod), dr. Iva Curk (varstvo naravne in kulturne dediščine), Valerija Čučnik (poezija), Marjan Čufar (poezija), Milan Dolgan (literarna zgodovina), Lenise Erdrich (proza), Benjamin Gracer (poezija, literatura in vzgoja, prevod), Damjan Jensterle (proza), Sonja Koranter (poezija), Ivan Križnar (književna kritika), Božidar Lakota (poezija), Darja Lenardič (prevod), dr. Marek Lenardič (ekologija, izreki), Janez Meterc (zgodovina), Valentin Polanšek (poezija), Ana Staze (poezija), Marica Uršič (poezija), Joža Varl (spominski zapis) in učenci osnovne šole Jeseniško-bohinjskega odreda Kranjska gora.

Reprodukcije slik so delo pokojnega mladega slikarja Viktorja Gregorčiča, dokumentarne fotografije Tehničnega muzeja Železarne — foto službe.

(Nadaljevanje na 2. strani)

na gledališkem odru jeseniške Svobode, so gledalci videli v orisu negativnega junaka Rojnika posamezne ljudi z desnice, v Jurmanu pa delavca, borca za pravičnejše družbene odnose, komunista. Vendar pa nam to v celoti še ne odkriva vpliva, ki ga je imelo delo na gledalca. O tem govorijo spomini Venclja Perka: Ko je potem 1935. leta sledila v jeseniški železarni splošna stavka, so zaupniki delavstva takoj storili vse za njeno legalizacijo. Tako je odšel Perko kot delavski zaupnik na sresko načelstvo v Radovljico in stavko prijavil oblastem. Ko je prišel potem na Jesenice namestnik sreskega načelnika, ga je Perko spremljal v železarno. Vhod v tovarno so stražile delavske žene, ena od njih pa je zaklicala za Perkom, ko je videla, s kom gre: »Venclj, glej, da se boš tako držal kot Jurman v stavki.« — namreč Jurman v Čufarjevi drami Polom. — Čufarjeva dela so torej vzpodbujala delavce k doslednemu in nepopustljivemu boju. — Prikljubljenost med jeseniškim delavstvom razkriva tudi podatek, da so njegova dramska dela uprizorili povprečno dvainpolkrat in to vedno v povsem polni dvorani; Polom pa so zaradi velikega zanimanja uprizorili celo trikrat. Tega ne navajamo kot literarnozgodovinsko podrobnost, ki naj dokaže Čufarjevo literarno moč, temveč zato, ker to dejstvo govori predvsem o tem, da je bil z aktualnim posegom v perečo družbeno problematiko, pri tem ga ni mogel ustaviti noben, celo lasten eksistenčni pomislek, glasnik svojega razreda, z močnim sugestivnim vplivom.

Ob poznavanju povprečnega človeka bi sodili, da bi vztrajni in nizkotni pritisk, kakršnemu je bil izpostavljen, drugega zlo-mil, Čufar pa ga je prenašal z zavestno predanostjo in tenkosluhim odkrivanjem resničnega ozadja zanj. Menim, da je bil vsega tega zmožen zato, ker je presojal dogodek s širšega ter globljega družbenega in političnega stališča.

Kako močna je bila vez med delavstvom in njihovim leposlovnim glasnikom, kaže tudi naslednji dogodek: Ko so se člani jeseniške Svobode odločno zoperstavili napadu centrale v Ljubljani in so bili zato iz nje izključeni, njihove revolucionarnosti s tem niso mogli zatrejti. Namesto Svobode so ustanovili podobno društvo Enakost, za odgovore na napade Svobode pa jim je odstopila prostor revija Književnost, ki jo je urejal Bratko Krefc. Tu so se odločno borili in zagovarjali svoja stališča, med drugim pa se tudi krepko zavzemali za svojega Čufarja. Zdi se mi, da so bili njihovi napadi še toliko bolj borbeni, ker so pri tem šteli svojega rojaka.

Sicer pa je zanj kot pisatelja značilna odprtost za pravično in konstruktivno kritiko. Vedno je bil pripravljen na to, da spozna kaj novega, da se česa nauči in poglobi svoje pisanje. Tako je bilo že pri prvem večjem Čufarjevem proznem delu Februarska noč. O delu je spregovoril Edvard Kardelj in ocenil žive, literarno izdelane like z idejnega aspekta, pri tem pa je pokazal na njihovo pravilno usmeritev v idejni boj. Dokaz, da je Kardeljeva kritika pri Čufarju padla na rodovitna tla, je pozneje nastala drama Polom.

Cankarjeva vizija vloge delavstva, ki naj bi v socialistični družbi prevzelo nase skrb tudi za nacionalno kulturo, je našla verjetno svoje prve uresničevalce prav med jeseniškimi železarskimi delavci in to spet prav v zvezi s Čufarjem. Ko so mu bila po sporu s Svobodo in socialno demokratskimi sindikati zaprta vrata njihovih založb, je bilo jeseniško delavstvo tisto, ki je s ključevalno zavestjo omogočilo na Jesenicah natis groteske Mali Babilon. Delo je nastalo v ljubljanskem preiskovalnem zaporu, izšlo pa je v založbi glasila Naš kovinar. Ustanovile so ga napredne politične

sile na železarskih Jesenicah, kot protutež tovarniškemu glasilu, s katerim so hoteli lastniki po fašističnem vzoru ustvariti navidežno sožitje med izkoriščevalci in izkoriščanimi.

Čufarjevo življenje je bilo vse prej kot lahko prav takšna je bila tudi njegova pisateljska pot, saj se je moral kot pisatelj še in še dokazovati in v boju za svoj obstanek misliti tudi na večkratni ponatis istega dela. Kljub temu pa so se ob njem zgledovali. V zvezi s tem velja omeniti Jožeta Moškriča in njegovo dramsko delo. Hkrati pa odkrivamo spoštljiv odnos do njega in njegovega dela tudi pri Antonu Tancu, ki prav zaradi tega ni izpolnil naloge v naročni kritiki v glasilu socialnodemokratske stranke Delavska politika v zvezi z dramo Polom. Spoštovali in cenili pa so ga tudi mnogi drugi.

Sicer pa so bili Čufarjevi trdoživo visoko zastavljeni cilji, ki dajo življenju pravo podobo in vrednost res taki, da so bili vredni spoštovanja. Pisnih virov o tem ni veliko, sodili so v njegovo intimo, zato je toliko pomembnejše, da je to stran življenja sam nekoliko odstrl v poslovljnem pismu Silviri Tomasinijevi, v katerem se prepletajo globoki izrazi čustva in tovarništva. Življenjsko polnost bi našla v vsem, »kar daje življenju vrednost«. V nadomestilo za tako življenje pa se tolaži z nesebično zavestjo, da njegova žrtev in žrtvovanje vseh padlih ne bo zaman — da bodo uživali sadove resnične svobode drugi. Tako nesebičnih misli in takega zadoščenja pa so bile zmožne res samo velike osebnosti.

Ostali pa bi na pol poti, če ne bi ob Čufarju opozorili še na širši pomen njegovega dela, ob njem pa tudi na delo drugih pisateljev socialne stvarnosti v procesu predvojnega revolucionarnega delovanja, zlasti v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. — Vsi ti pisatelji so podpirali idejna prizadevanja ilegalnega, legalnega in pollegalnega komunističnega tiska na svoj-ski, tehten, sugestiven in izviren način: s svojim leposlovnim delom so ustvarjali predstave o profilu socialno formiranega človeka in s tem konkretno vplivali na idejno oblikovanje našega delavstva. Tak način pa je bil v procesu družbenega osveščanja pomemben tudi zato, ker je leposlovje kljub svoji idejni osti laže ušlo budnemu cenzorjevemu peresu kakor politični prispevki v legalnem partijskem tisku. Tako je bilo mogoče s pesmijo, črtico, novelo ali povestjo na premišljen in hkrati izviren način doseči zaželen idejni učinek. Zato je napredni pisatelj v obdobju kraljevske diktature marsikdaj nadomeščal, dopolnjeval in ohranjal z leposlovnim delom idejno kontinuiteto, zlasti v primerih, ko so bile revolucionarne vrste zredene ali ko so bila njihova glasila zaplenjena. Čeprav v leposlovju po navadi ideja ni mogla biti tako ostro postavljena, pa je zaradi načrtnega, morda tudi obsežnejšega dela ter doslednega poseganja v perečo socialno problematiko, dosegla enak učinek, aktualen in borben, kot političen članek.

V tem velikem procesu na njegovih pridobitvah je zrasla naša sedanja družba, pa pripada Tonetu Čufarju pomembno mesto.

Ob tej priložnosti načentam še eno vprašanje. Zastavljalo se mi je že tolikokrat, ko sem zbiral gradivo za monografijo k Čufarjevemu Izbranemu delu, ki je izšlo v Mali Čufarjevi knjižnici, zastavlja se mi danes, zastavlja pa tudi drugim.

Zaradi velike hvaležnosti sem ob pisanju monografije podrobno opisal tudi njegove poslednje dni v Gonarsu in njegovo smrt in končno navedel tudi ustno izjavo Rudija Podkrajška. Le-ta nam je posredovala podrobnosti o nastanku obeh pisem, staršem in Silviri Tomasinijevi. Pismi sta

nastali v nedeljo, 9. avgusta 1942. Tega dne so med zborom v popoldanskih urah izklicali Italijani imena internirancev, ki bi morali oditi »domov«. Ta varljivi izraz so Italijani med interniranci namerno razširjali z vso radodarnostjo, saj bi s tem odpadel med potjo med odgnanimi vsak morebitni pobeg. Med klicanimi je bil tudi Čufar, vendar ga je vest — tako se spominja Rudi Podkrajšek — močno vznemirila. Po vsej verjetnosti je Čufar zaslutil pravi smisel te poti.

Pred odhodom je bil močno potrjen in poč od nedelje na ponedeljek sta s Podkrajškom domala prebedela. Tokrat ga je Čufar poprosil za nekaj uslug. V tesnobi, ki se ga je polotila, se je oddvojil od skupin, ki so živahno komentirale presenetljivo novico in se zatekel k pisanju poslovljnih pisem staršem in dekletu. Ker govori v pismu Tomasinijevi, da ji piše v nedeljo popoldne, sklepam, da se je tega pisma lotil takoj, ko je izvedel za svoj nenadni odhod. Ker pa pripoveduje Podkrajšek, da je pisal tudi zvečer, sodim, da je v tem času napisal drugo pismo, pismo staršem. Misel, ki ga je silila v pisanje, je bila preveč žgoča. Kako ga je slutnja težila, dokazuje, da je že po nekaj stavkih prišel na to, kar ga je v tem trenutku vsega prevzelo: »Ob sončni misli na vse doživeto sem tako miren, kakor mora biti samo človek, ki si je svest, da ni živel zaman.« Izročil ju je Rudiju Podkrajšku; pismi pa odkrivata najgloblje strani njegove rahločutne duševnosti. Vendar pa se od drugih poslovljnih pisem obsojenih na smrt razlikujeta po domišljelnih, izklesanih, skoraj aforističnih mislih, ki človeka pretresejo.

Obe pismi, staršem in dekletu, predstavljata miselno celoto. Pismo staršem je slovo in hkrati zahvala za vse, kar sta mu v starševski ljubezni mogla dati. Zahvala za razumevanje ob njegovem vztrajnem iskanju življenjskega smisla v književnem delu in mu po skromnih možnostih skušala lajšati življenje. Slovo od staršev predstavlja nekaj kratkih vrstic na začetku pisma in ne more prikriti močne živčne vznemirljenosti. Besede, ki se bolj trgajo iz njega, so globoko pretehtane in le starša in on sam so lahko doumeli vso njihovo življenjsko težo. Težišče v pismu pa je na nacionalnem poudarku, s čimer je hotel bodriti v težavah, v kakršnih sta bila v veliki meri tudi sama. Ob zavesti, da sta del slovenske preganjane celote, naj bi postala tudi njuna bremena in udarci — enega jima bo prizadejal neprostovoljno tudi pisatelj — znosnejši. Minljivost trpljenja skuša ponazoriti s prispodobno iz življenja v gorah. Po taki ponazoritvi je posegel morda iz več vzrokov: da čim nazorneje in na kolikor toliko dovoljen način nedvoumno izpove svoje prepričanje o začasnosti okupacije in pokaže svojo neomajno vero v to, ter da je zmagovalje fašizma v svetu le trenutno. Svojo trditev simbolično ponazori s posegom v svet, ki je bil vsem enako blizu, njemu in staršem, ki sta iz takega sveta izšla. Morda pa je to tudi nezavedno poseganje po literarno obarvani izpovedi, ki se ji, kot razbiramo iz pisma Tomasinijevi, tudi v zadnjih trenutkih ni izneveril.

Še določnejše je drugo pismo, namenjeno Silviri Tomasinijevi, ki je v bistvu obračun z življenjem in z njuno ljubeznijo, grajeno in zavestno gojeno na bogatih duhovnih vrednotah. Pisma se loteva z določnim namenom. Pisal bi ji lahko večkrat, vendar je predvideval, da vseh pisem ne bi dobila. Toda zdaj je bilo drugače: zdaj se je moral od nje posloviti. Zdaj se zaveda, da ji mora povedati o stvareh, ki so za oba življenjskega pomena. V drugih pismih bi se z njo predvsem pogovarjal, iskal utehe in posegal po lepem, po čemer ga je žejalo v času, ko je z vso brezobzirnostjo tudi vanj vdrla vojna stvarnost. Ob takih pismih tudi ne bi bil prepričan, če bi prispela do na-

slovljenke. Toda zdaj je drugače. Prav lahko je to zanj poslednje slovo, poslednji topli stisk roke in objem. Pomeni pa mu tudi uteho pred neznanim, saj prav v pisanju najbližjim išče opore in moči za to pot. Čeprav tolaži druge, išče v tej tolažbi svojo umiritev in prepovršno bi ju prebrali, če bi zanikali, da je ni našel. Ker je pismo staršem nastalo zadnje, moremo prav v razumski stvarnosti čutili utešitev lastnega nemira. Dejstvo, da v pismu večkrat omenja namero, da ga zaključí, je samo dokaz, da podzavestno morda še ni zaupal povsem v lastno trdnost. Govori pa tudi o svojih literarnih načrtih: o dramskem delu Lipe in o nebeški komediji, s katero se po imenu srečamo že v predvojnem obdobju. Menim, da je bilo to za Čufarja zelo pomembno in da je ta literarni načrt, v bistvu sad optimizma in vere v človeka, zajet v devizi, da ni nič nepopravljivega, Tomasinijeva že dobro poznala. Hkrati pa izzveneva v sporočilo, da je tudi po njuni ločitvi in nasilni prekinitvi pisnih stikov literarno ustvarjal in snoval.

Iz previdnosti pa samo nekoliko govori o svojem ilegalnem vojnem delu. Ob misli na vse to, kar je preživel, je miren, saj ve, da ni živel zaman, pri čemer pa pripada posebno mesto »sončni misli«, ki jo dolguje Tomasinijevi. Ob tem se razkrije tudi globlji smisel njegove žrtve in to želi, da Tomasinijeva sporoči njegovim domačim.

Zelo določno odkriva tudi njune skupne cilje in vsebinsko polnost njunega življenja v povojnem času. Če kljub temu kaj obžaluje, potem mu je hudo samo za tem, ker bodo propadli neustvarjeni literarni načrti. Kljub temu pa ga je uverjala prehojena literarna pot, da se mu je z voljo in vztrajnostjo posrečilo ustvariti nekaj, kar pa še zdaleč ni to, kar je želel še napisati, o čemer je sodil, da bi se mu, po tako bogatih življenjskih spoznanjih, brez večjih težav posrečilo ustvariti.

Domneva, da bi moral na Gorenjsko, je nastala v trenutku, ko se je pobježe seznanil, kdo vse je v skupini, ki je zapuščala taborišče. Vsi v skupini so bili kakorkoli povezani s to pokrajino.

V presoji vrednosti svojega življenja v obdobju okupacije se je morda že od vsega začetka dobro zavedal, s katere strani mu preti nevarnost in česa se mora izogibati. Za primer, da bi bil izročen Nemcem, je bil odločen za »veliko igro«, kot imenuje svoje tvegane načrte — poskus bega, katerega je prvič omenil, sicer zelo previdno, da ga ne bi razkril pred nepoklicanimi, ki bi mogli namero preprečiti, v pismu Tomasinijevi. Njegov načrt je bil jasen in trden: hotel je izrabiti prvo priložnost za beg, pri čemer ga je morda podpirala tudi naključna rešitev Mirana Jarca, ki bi se mu ponudila, se rešiti v svobodo in od tod nadaljevati pot v partizane.

Oboje pisem, staršem in Tomasinijevi, pa v nadomestilo za sebe in svoje žrtvovanje stvarno opozarja na kolektiv. Zmanjševati želi tudi pomen njihovega trpljenja, ki jim ga je povzročil sam, z opozorilom, da je v vojni trpelo vse slovensko ljudstvo.

Pri vsem tem zasluži omembo ravnanje Rudija Podkrajška. Njegova zasluga je, da sta se Čufarjevi pismi ohranili. Tudi Podkrajškovo ravnanje zgovorno razkriva veličino narodnoosvobodilnega boja in predanost njemu, ko je človek, sam preganjan, mislil na sočloveka, ko mu je ostal, kljub lastnim težavam zvest in je prav zaradi tega gojil in spoštoval tovarištvo bolj kot kdajkoli doslej. Brez Podkrajškove odločenosti, da izpolni prijatelju dano obljubo, bi bili Slovenci in naša zgodovina osiromašeni za dvoje pretresljivih in dragocenih dokumentov. — Čeprav brata Božo in Rudi Podkrajšek o Čufarjevi nadaljnji usodi nista bila poučena, sta iz sestrinega pisma le spoznala, da je kljub dogovoru, v Ljubljani ni obiskal. Brata Podkraj-

ška so pozneje Italijani odgnali v Renicci, kjer sta kot taboriščnika dočkala italijansko kapitulacijo. Takrat so si interniranci s silo priborili svobodo. Čez Toskano in druge italijanske pokrajine sta se prebila v Ljubljano, kamor sta prispela 12. decembra 1943. Pot sta prehodila deloma peš, deloma sta jo prepotovala z vlakom in drugimi prevoznimi sredstvi, skrivaje se pred Nemci, ki so internirance lovili in jih odganjali v nemška koncentracijska taborišča. Ves ta čas je Rudija Podkrajška spremljala Čufarjeva korespondenca in zvezek s proznimi zasnutki. Pri Rudiju Podkrajšku so vsi rokopisi dočkali tudi osvoboditev. Poleti 1945 je odšel Podkrajšek k Vinku Möderndorferju in povedal, kaj hrani ter ga vprašal, kaj naj naredi z rokopisi. Ob tem je Podkrajšek prav gotovo izrazil Čufarjevo željo, da naj bi dobil rokopis v roke kdo od pisateljev, ki bi bil takega zaupanja vreden. Prav zaradi tega je Möderndorfer nasvetoval, naj ga ponovno poišče čez nekaj časa — pri tem mu je morda povedal natančen datum — ko bi ga moral obiskati Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Po vsem tem sklepam, da je Rudi Podkrajšek do potankosti izpolnil Čufarjevo naročilo. Ob srečanju s Prežihom ni pripovedoval Podkrajšek Prežihu le o Čufarjevem življenju v taborišču, temveč ga je prav tako seznanil z vsebino proznega osnutka Lipe, ki mu je bila tedaj, ko je minilo nekaj let od razgovora v Gonarsu, gotovo še živo pred očmi. Pismi in literarni osnutek je Podkrajšek izročil Prežihovemu Vorancu. Tako so dragoceni kulturni dokumenti o slovenski neuklonljivosti in svobodoljubnosti našli pot v zakladnico, kjer se hranijo najpomembnejša dela naše zgodovinske preteklosti. Vendar si ne morem kaj, da ne bi ob vsem tem zapisal tudi vprašanja, kje se danes pismi Toneta Čufarja domačim in Silviri Tomasinijevi nahajata? — Po bibliografiji vemo, da je bilo Čufarjevo pismo staršem prvič objavljeno v mariborskih Novih obzorjih 1948. leta (št. 3—4, str. 65). Prispevek C. Z. Beležka o Čufarju v isti številki (str. 128) dokazuje, da je Čufarjevo pismo staršem po Prežihovi zaslugi dospelo v njihove roke in da so oni izročili avtorju notice v Novih obzorjih pismo z namenom, da z njim seznanijo slovensko javnost. Našo domnevo potrjuje tudi zapis o Čufarju v isti številki Novih obzorij, v prispevku pa naslednji stavki: »Spreddaj objavljeno pi-

smo staršem (ki so bili spomladi 1942 izseljeni v Werenfels na Bavarsko in so jim isto pomlad ubili Nemci tudi sina Jožeta na Mežakli, je zaupal Čufar v taborišču tovarišem, ki so pismo tudi ohranili.« Izjava Rudija Podkrajška podrobneje osvetljuje to izjavo. Pismo je imelo velik odmev, saj so pozneje — ne le njega, temveč tudi pismo Tomasinijevi — večkrat ponatiskovali, tako v Jeseniškem kovinarju (1949, št. 32, str. 3), potem v Ljubljanskem dnevniku (1954), zborniku Reči na delu (1961, str. 225—229), ki ga je izdala Zveza pisateljev Jugoslavije, 1979 v Borcu (št. 6—7, str. 374) in 1974 v Prešernovem koledarju (95—97). Po slednji objavi smo pripravili tudi mi natis v Izbranem delu Toneta Čufarja. Ker sem želel preveriti natančnost podatkov, sem se obrnil tudi do institucij, ki bi morebiti pismi hranili, vendar zaman. Dejstvo, da je bilo pismo objavljeno v Novih obzorjih dopušča domnevo, da sta pismi danes v privatni lasti. Zato bi bilo prav, da bi poslovilni pismo dobili svoje mesto tam, kamor edino sodita in kjer jih bodo z vso odgovornostjo očevali tudi našim znancem.

Da bi ta moj poziv rodil uspeh!

Viktor Gregorač: Pristava v Javorniškem rovtu, pastel

»SKOZI KOPRIVE ZASMEHOVANJA SEM HODIL«

V SPOMIN VALENTINU POLANŠKU

V nestrpnem pričakovanju ugodnih vesti o uspešnem kirurškem posegu, ki naj bi mu odpravil težko srčno okvaro, nas je kot strela z jasnega obletela novica, da je 27. avgusta umrl slovenski pesnik in pisatelj, kulturni in politični delavec, učitelj Valentin Polanšek iz Obirskega na avstrijskem Koroškem.

Valentin Polanšek se je rodil 4. februarja leta 1928 v Lepeni pri Železni Kapli kot sin nezakonske matere dninarice, drvarke, ogljarke, rudarke in tovarniške delavke, ki ni imela priložnosti hoditi v šolo. Folti, kakor smo mu rekli, je moral pastirovati na lobniških, lepenskih in remšeniških bregovih. Kljub beračiji, je pripovedoval, smo v borni bajti ob gozdu zadovoljno živeli, o Gregorčiču, Prešernu in Slomšku pa sem slišal od svoje babice in pradedu. Osnovno šolo je namreč obiskoval v Lepehi in Železni Kapli, med vojno celo nekaj časa v Kranju, učiteljske pa je zaključil v Celovcu leta 1948. Svoje otroštvo je v pesmi Kdo sem takole opisal:

*Moja mati je ostala sama
z menoj, svojim pankertom.*

*Skozi koprive zasmehovanja sem
modil,*

mlada mati je skrivaj jokala...

Takoj po zaključenem celovškem učiteljskem je začel učiteljevati na Obirskem, kjer je kasneje postal tudi ravnatelj ljudske šole in kjer je ravnateljaval in poučeval vse do svoje predčasne upokojitve zaradi boleznj pred dvema letoma. Na njegovi šoli je bilo vsa leta dvojezično napisano VOLKSSCHULE — LJUDSKA ŠOLA kljub pritiskom in grožnjam in če bi bilo potrebno, bi se tudi fizično uprl poskusu odstranjanja dvojezičnega napisa. V tej sončni gorski vasi južno od Obirja je črpal navdihe za svoje duhovno ustvarjanje. Tu je pisal svoje pesmi in prozo, tu je komponiral in organiziral pisateljska srečanja, ustanovil ženski oktet in ga tudi sam vodil in se bi lahko našteval.

Njegova kulturnopolitična dejavnost pa se ni omejevala samo na domači kraj. Njegovo ime so poznali vsi kulturno-prosvetni delavci na Koroškem, saj je bil od leta 1963 dalje in vse do svoje nenadne smrti prizadevno in ustvarjalno povezan z delom Slovenske prosvetne zveze v Celovcu, v letih 1976 do januarja 1984 pa je bil celo njen predsednik. V vseh teh letih smo ga tudi kot kulturnega aktivista ali pesnika mnogo srečevali v naših krajih, večkrat na leto pa je obiskal tudi železarske Jesenice in svoje prijatelje — literarne in kulturne delavce. Nepozabni nam bodo ostali spomini na srečanja pri nas ali na avstrijskem Koroškem. Že na prvih srečanjih smo zaradi njegove vedrine, prijetnosti, neposrednosti pa tudi preudarnosti in doslednosti postali veliki prijatelji. Že takrat nas je povezovala misel o enotnem slovenskem kulturnem prostoru, katere velik glasnik je bil Valentin Polanšek.

Njegovi prvi pesniški poizkusi segajo že v letu 1944, svojo prvo slovensko pesem pa je objavil leta 1949 v 'Kroniki'. Svoje prispevke je za tem začel objavljati v slovenskem tisku na avstrijskem Koroškem in v Sloveniji. Skoraj petnajst let je, predvsem s svojimi pesmimi, pa tudi s prozo sodeloval v kulturno umetniški prilogi Železarja LISTI, njegov roman KRIŽ S KRIŽI

pa je v nadaljevanjih objavljajal tednik Železar.

Leta 1963 je izšla njegova prva pesniška zbirka pod naslovom GRAPE IN SONCE, ko je bil Valentin Polanšek star petintrideset let. O njegovi pesniški zbirki je takrat prof. Janko Messner zapisal:

»To ni samo obet zaradi njegovih mladih let. Kdor se je — kakor Polanšek — dokopal golorok in samotež do tolikšnega jezikovnega znanja, kdor tako čisto in svobodno ljubi materino besedo, kdor tako nenarejeno izpoveduje bolečino in radost samega sebe, svoje dežele, svojega časa kakor Polanšek v pričujoči zbirki, ta obeta še nadaljnjo rast, nadaljnjih cvetov.«

Ocenjevalec se prav nič ni zmotil, kajti še v istem letu sta izšli dve Polanškovi domačijiški povesti OBIRJANA in SOSEDOV OVČAR. S tem je opozoril, da ga prav tako kot poezija privlači tudi proza. Leta 1971 je izšel nov izbor njegovih pesmi pod naslovom KARANTANSKE in še v istem letu tudi izbor otroških pesmi z naslovom CINČEK, ki je bil ponatisnjen leta 1980. Leta 1973 so izšle njegove črtice in novele v knjigi VELIKE SANJE MALEGA ČLOVEKA, leto kasneje pa nova pesniška zbirka LIPOV BOGEC. V romanih, ki so izšli po letu 1980, je posegel v najtežje obdobje naše zgodovine in naših ljudi od prve avstrijske republike, krize, fašizma do strahot druge svetovne vojne. S to temo so nastali romani KRIŽ S KRIŽI (1980) in BRATOVSKA JESEN (1981—1982). Vmes pa je tudi pridno pesnikoval in napisal nekaj pretresljivih spominskih ciklov iz trpljenja koroških Slovencev v času fašizma.

Dela Valentina Polanška so prevajali v deset jezikov in ni bil znan samo na avstrijski Koroški in v Sloveniji, temveč je njegovo literarno ustvarjanje odmevalo v širšem evropskem kulturnem prostoru. Trenutno pripravljajo izdajo njegovega zadnjega dokončanega rokopisa — knjigo o partizanskih bojih na Svinski planini. Koliko neuresničenih literarnih načrtov, misli in idej je prekinila neusmiljena Morana ob taki njegovi ustvarjalni zagnano-

sti, si lahko le mislimo. Še letos spomladi mi je pisal, da si srčno želi, da bi se letošnje poletje skupaj podala skozi kraje in pokrajine, kjer so bili najsrdečiji partizanski boji v Jugoslaviji. Še en neuresničen načrt, ki bi ga prav gotovo zžil na papir.

V svojem antipoetičnem ciklu, kakor ga je imenoval, PET APRILOV KOROŠKIH SLOVENCEV V NACISTIČNI NEMČIJI, ki je bil izvajen ob otvoritvi spominske sobe koroških partizanov in obnovljene Peršmanove domačije na južnem pobočju Pece, 25. aprila 1982, je zapisal:

*Slovenske smrti ni,
ker skozi grenki pepel zgodovine,
skozi ogenj tujega nasilja
naša slovenska kri
v slovenske prihodnje dni
še vedno živi, živi, živi!*

K temu življenju pa je Valentin Polanšek kot pesnik in pisatelj, kulturnopolitični delavec in učitelj neizmerno veliko prispeval. Prav zato bo, kljub nenadnemu bolečemu in skelečemu slovesu in neizpetim pesmim ostal med nami in z nami in s svojo bogato literarno zapuščino in drugimi izročili poživiljal našo slovensko kri.

Joža Varl

VALENTIN POLANŠEK

KDO SEM

*Iz zamolčanih pričakovanj sem bil spočet:
Dninarska dekle — moja mati
je zaupala kmečkemu sinu — mojemu
očetu.*

*Bilka od zavrženega zrna,
kronan s trnjevim vencem odpovedi
še ne osemnajstletne matere:
Moj oče se je poročil z lastno nečakinjo,
moja mati je ostala sama
z menoj — pankrtom.*

*Skozi koprive zasmehovanja sem hodil,
mlada mati je skrivaj jokala.*

*Upal v boljši prihodnji sem svet.
Vdolbna potez v moj stas
sta dninarska zemlja in krivični čas.
Z rojaki se zgublja moj glas
v tujem kričanju.*

*Svobodno in goreče se srca valovanju
predam.*

*Ne bom več — kot poprej — vprašal: kam!
S pesmijo, iz srca privreto, zdaj nisem več
sam!*

*K srcu naroda me pesem vede,
opeval njegove bom upe, srečo in bedo!
Iz nimaničev srede
sem vzljubil sleherno stvar,
spoznaval zgodaj ničnost bleščečih prevar.
Zato naj bi ta pesem v ljubezni objela,
kar dobrih ljudi
na svetu živi!*

(Iz pesniške zbirke
Grape in sonce)

MILAN DOLGAN

DVE DRAMI TONETA SELIŠKARJA

Tone Seliškar (rojen leta 1900, torej skorajda vrstnik Jožeta Moškriča) predstavlja v 20-ih in 30-ih letih izrazit primer sorazmerno močnega književnega ustvarjalca, ki je svoje literarno delo zavestno povezoval s položajem in hotenji delavskega razreda. Sam pa ni bil delavec, ampak učitelj.

Težišče Seliškarjevega literarnega ustvarjanja pa ni v dramatik, ampak v poeziji in prozi. Dramatiko je tako rekoč »zagrešil« v mladosti, kasneje pa jo je popolnoma pustil ob strani. Slovenski biografski leksikon navaja, da je leta 1920 v otroškem listu Zvonček izšla njegova igrice Morje plaka. Poleg tega poznamo še dve večji Seliškarjevi dramski deli, ki gotovo spadata v žanr delavske dramatike. Onjima nameravamo tukaj razpravljati.

Ena od teh dram je Zlata riba. Ta pač ni bila nikjer objavljena. Njen rokopis in tipkopis se nahajata v Slovenskem gledališkem muzeju v Ljubljani. Ne rokopis in ne tipkopis nista naslovljena in ne datirana. Pač pa sem našel še en tipkopis — vendar obsega samo 1. dejanje — na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in sicer v sklopu arhiva Vzajemnosti, ki je delovala po ukinitvi Svobode, to je od leta 1936. Ta tipkopis pa ima naslov — Zlata riba. Prične se s takole datacijo dramskega dogajanja: »Godi se v kateremkoli mestu leta 1935.« Ni nujno, da je to leto, ko je drama nastala, lahko je samo režijsko navodilo. Vendar je vseeno verjetno, da je Seliškar napisal dramo Zlata riba prav leta 1935, to je takrat, ko so na Jesenicah uspešno uprizorili njegovo dramo Kamnolom, tako da bi ga ta uprizoritev spodbudila k ustvaritvi še enega dramskega poskusa. Zdi se, kot da je drama Zlata riba napisana tako rekoč Jeseničanom na kožo.

Ravno najdba 1. dejanja drame Zlata riba na omenjenem inštitutu je pomenila, da ni odveč sklepati, da so jo delavski odri poznali in jo je kateri morda uprizoril. Vendar mi je o morebitnih uprizoritvah za zdaj poznan samo en podatek, in sicer iz revije Vzajemna svoboda, da je bilo leta 1937 uprizorjeno v Ljubljani eno skrajšano dejanje Zlata riba v sklopu Prosvetnega večera, ki ga je priredila Vzajemnost.

Ne moremo izključevati možnosti, da je dramo Zlata riba poznal tudi Moškrič, čeprav lahko takoj povemo, da ne vidimo nobenih vzporednosti ali vplivov v Moškričevi dramatik. Tej drami vendar posvečamo nekaj pozornosti in jo kontrastno primerjamo z Moškričevo dramatik, saj je izrazito delavska in vsebuje nekatere posebnosti in zanimivosti. Kar se tiče umetniške kvalitete, je Seliškarjeva drama šibka in slabša od Moškričeve dramatike.

Seliškarjeva delavska dramatika ne pripada tipu simbolistične ali ekspresionistične ali avantgardne dramatike ampak tipu tradicionalne, ljudske, psihološke, realistične, naturalistične, sentimentalne dramatike in je po tej svoji osnovni značilnosti bolj podobna Moškričevi kot na primer Golouhovi ali Krležavi dramatik.

Druga Seliškarjeva drama je Kamnolom. Ta je veliko bolj znana. Tipkopis drame Kamnolom, ki ga hrani Slovenski gledališki muzej, ima letnico 1927. Besedilo je izšlo leta 1929 v Ameriškem družinskem koledarju. Ta objava je omogočila, da so se

z dramo Kamnolom seznanili tudi slovenski delavski odri. Gotovo jo je poznal tudi Jože Moškrič in ugotovili bomo nekatere podobnosti in vzporednosti z Moškričevo dramatik. Seveda ni nujno, da gre za Seliškarjev vpliv, možni so tudi kakšni drugi viri, vendar mislimo, da je Moškrič sprejel vase in podoživel vrsto motivov, idej in snovi, potem pa na tej, nekakšni kolektivni osnovi ustvarjal svojo izvirno, samo njemu lastno dramatik. Ta metoda dela je izvirala iz najglobljih osebnih estetskih potreb, tako kakor je lepi rozi potrebna dobro pripravljena prst. Poleg tega je bila ta metoda dela v skladu z marksizmom, s poudarjanjem kolektivnih pobud za politično, znanstveno in umetniško ustvarjalnost. Moškrič je tudi v končnem izvedbenem ustvarjalnem postopku potreboval in iskal nasvete, kako naj dramo izoblikujejo, naslovi. Kar se tiče kvalitete, moramo tudi za Seliškarjevo dramo Kamnolom ugotoviti, da je šibka in slabša kot Moškričeva dramatika.

Seliškarjevo dramo Kamnolom so uprizorjali slovenski izseljenci v ZDA, o čemer pričajo viri. V Sloveniji pa se je že zdelo, da sploh ne bo uprizorjena. K temu je gotovo prispevala avtorjeva samokritičnost — mnenje, da drama ni dobra, tako da je ni predlagal in priporočal, in to tem manj; čim bolj so minevala leta od njene objave. Toda pet let po objavi, to je leta 1934, je delavsko kulturno društvo Enakost na Jesenicah, ki je takrat iskalo in izvajalo lasten, izvirno sestavljen gledališki spored, nenedoma odkrilo, da je Seliškarjeva drama Kamnolom izrazito delavska in primerna za njihov oder, ki si je postavljala visoke moralne in literarne cilje. Jeseničanom je namreč godilo tudi to, da bodo prvi na Slovenskem uprizorili to Seliškarjevo delo in ga tako rekoč krstili.

V Tehničnem muzeju Železarne Jesenice je v zvezi z nameravano uprizoritvijo drame Kamnolom ohranjen del korespondence med društvom Enakost in avtorjem Tonetom Seliškarjem; poleg tega je še nekaj omemb v zapisniku.

Prvi dopis delavskega društva Enakost Tonetu Seliškarju — vseboval je pač med drugim prošnjo, naj avtor dovoli uprizoritev — ni ohranjen. Ohranjen pa je Seliškarjev odgovor, in sicer je datiran 27. II. 1934 iz Omiša v Dalmaciji. Navajamo Seliškarjevo pismo v celoti:

»Dragi sodrugi, Vaše pismo me je le-tu doseglo, kjer se zdravim, zato Vam nisem utegnil pravočasno odgovoriti. Ker se mi

(Nadaljevanje na 6. strani)

Jesenice, dne 22. febr. 1934.
op. št. 44/34.

Spoštovani sodrugi
Seliškar Tone
učitelj na moriški sili
Ljubljana - Boule.

Delavski kulturno društvo Enakost Jesenice
Delavski dom ima nameravati uprizoriti vašo igro
"Kamnolom", ki je izšla v ameriškem del. koledarju
ker to ne sme biti pravica pridržane avtorja, vas prosimo
za dovoljenje ter obnovo za to igro radi odškodnine
in tiskarskih in literarnih posebnosti ne izpla.
Prošnjo utemeljujemo, ker smo šele sobrega
pol leta ustanovljeni in delujemo kulturno
domstvo
Izpro se že v študiju in bi se vrnila v prvi
kolonij. marcu t. l. t. se že naš drugi dopis
v predmetni zadevi, ker smo namreč, da bomo
radi plahe naslovite miite krajci. Imeli smo
trajnega naslova.
Ljubljana, dne 27. febr. 1934.
G. Golouhovi, vašega čuj. odgovora
belizimo - golouhovi področje
G. Golouhovi
predsednik.

G. Golouhovi
v. p. Boule tej inke.

zdi drama Kamnolom premalo obdelana, da bi jo z uspehom uprizoril diletantski oder, Vam iskreno svetujem, da jo opustite, ker sem uverjen, da ne bi imela zaželenega uspeha. V nadomestilo tega Vam predlagam »mojo lastno skromnost«, to se pravi, da Vam prav rad priredim recitacijski večer s ciklusi svojih socialnih pesmi in izvlečki iz svoje socialne proze. Prvega marca bom zopet v Ljubljani in če se strinjate s tem, mi takoj odgovorite. Za to ne zahtevam nikakega honorarja, edino povračilo stroškov, t. j. vožnja in prenočišče. Lepo Vas pozdravlja Tone Seliškar.

Jeseničani pa so bili odločni in so vztrajali. Že 1. marca, saj je tako rekoč že gorelo za petami, je Enakost Seliškarju odgovorila — podpisana sta predsednik društva Stane Bokal in tajnik Ignac Kralj, ki je najbrž pravi avtor tega pisma:

»Spoštovani sodrug Tone Seliškar — učitelj... Kot Delavsko kulturno društvo Enakost — Jesenice Vas v posesti Vašega cenjenega pisma od 27. II. 1934 obveščamo, da priredimo dne 4. marca t. l. Vašo igro Kamnolom, če nam je oblast v zadnjem trenutku ne prepove. Pričetek igre je ob 8. uri zvečer. Pripominjamo obenem k Vašim opazkam, da se nam igra ne zdi tako premalo obdelana, katere izvajanje bi moglo krajšati uspešen nastop delavskih igralcev na delavskem odru. — Glede Vašega predloga, ki se nanaša na Vaše sodelovanje v svrhu prireditev recitacijskih večerov se strinjamo in sprejemamo predlog. Dneve takih večerov bomo določili na prvi odborovi seji in Vam jih sporočili. — Kaj več se pogovorimo v nedeljo, če se boste udeležili premiere. Beležimo sodružnim pozdravom...»

V zapisnikih društva Enakost je v zvezi z uprizoritvijo drame Kamnolom še nekaj omemb. Menda je bil 1. februarja 1934 postavljen datum uprizoritve (4. III.), »ako bo dovoljena od cenzure«. Dne 1. marca: »Seliškar glede igre Kamnolom odsvetuje, pač pa da on sam pride in nato se prečita dopis na Seliškarja, da mi vseeno igro priredimo. Radi povabila njega samega pa naj se sklene na občnem zboru.«

Iz arhiva je tudi razvidno, da so Jeseničani naročili v tiskarni v Kranju plakat za uprizoritev Kamnoloma. Poleg krstne predstave 4. III. je bila 11. III. še repriza, kar gotovo kaže, da je uprizoritev uspela. O uprizoritvi so Jeseničani poročali v Kreftovi reviji Književnost. Za besedilo Kamnoloma sta kmalu zaprosili in ga prejeli Svoboda v Hrastniku in Svoboda v Lescah. Ni pa znano, ali sta dramo uprizorili.

Poročilo v Književnosti o jeseniški uprizoritvi drame Kamnolom med drugim pravi: »Igra je za amaterske odre zelo težka. Za to prireditev je bilo treba mnogo truda in resne volje, pa se je še vseeno poznalo, da je predstava prehitro naštudirana. Igralci so svoje vloge skrbno podali, toda vsled prehitrega študija so bili premalo izklesani posamezni značaji, ki bi sicer lahko močneje podčrtali napetost ozračja. Pisatelj prenaša v svojem delu nekaj tragičnih odlomkov iz resničnega proletarskega životarjenja v borbi za svoj obstanek na oder. Udeležba na premieri je bila izredno velika, dočim je bila repriza radi do 7. zvečer trajajočega shoda slabo obiskana.«

Ali je Seliškar šel na premiero svoje drame na Jesenice? Če upoštevamo njegovo v pismu izraženo stališče, to ne bi bilo mogoče. Toda Franc Škrli (glej njegovo razpravo v zborniku Jeklo in ljudje, 1964: Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku) omenja, da je Seliškar prišel. Vsekakor pa je Seliškar prišel na Jesenice aprila istega leta na recitacijski večer (poročilo v Književnosti).

HOTEL BELLEVUE
OMIS
(DALMACIJA)

Delavsko kulturno društvo ENAKOST

Jesenice

Draži sodrug, Vaše pismo mi je le-tu doseglo, kjer se zdravim, zato Vam nisem utegnil pravočasno odgovoriti. Ker se mi zdi drama Kamnolom premalo obdelana, da bi jo z uspehom uprizoril diletantski oder, Vam iskreno svetujem, da jo opustite, ker sem uverjen, da ne bi imela zaželenega uspeha. V nadomestilo tega, Vam predlagam »mojo lastno skromnost«, to se pravi, da Vam prav rad priredim recitacijski večer s ciklusi svojih socialnih pesmi in izvlečki iz svoje soc. proze. Prvega marca bom zopet v Ljubljani in če se strinjate s tem, mi takoj odgovorite. Zato ne zahtevam nikakega honorarja, edino povračilo stroškov, t. j. vožnja in prenočišče.

Lepo Vas pozdravlja

Žač.naslov: Tone Seliškar, Ljubljana, Prule 13

Škrli tudi poroča, da je bilo v uprizoritvi drame Kamnolom vloženega veliko truda. Delo je režiral Alfonz Oblak, ki je leta 1935 odlično režiral tudi znamenito predstavo Moškričeve drame Dani se. Ohranila se je fotografija jeseniške uprizoritve drame Kamnolom. Predstavlja značilno sceno 2. dejanja, v katero je bilo res vloženo veliko truda: na levi strani je nekaj kulis dreves, na desni velikega skalovja, ki predstavlja kamnolom, v sredini pa je lepa panorama gozdov, hribov in gor. Na fotografiji je deset igralcev in štiri igralke.

Poglejmo natančneje Seliškarjevo dramsko delo Zlata riba. Sestavljajo ga štiri dejanja. V enem rokopisu je delo označeno kot »drama«, v drugem pa »tragedija«. Ta tragedija je po svojih značilnostih sentimentalna, ne pa podobna klasični obliki tragedije.

Glavna oseba — junak pač ni — je delavec Andrej, ki je že en mesec brezposeln in se je moral iz stanovanja izseliti, tako da zdaj stanuje z ženo Ano in s sinom v baraki. Brezposelnost težko prenaša. Ob večerih popiva in je zmeden, zgubljen. Ko se mu v reki ujame na trnek riba, začne fantazirati o »zlati ribi«. Zlata riba je tudi ena od gostiln. O »zlati ribi« pa govori tudi Andrejeva nočna prijateljica Liza, ki ga spodbuja, naj naredi kaj, naj bo aktiven. V mislih ima nekega skopuha, ki niti banki ne zaupa, ampak denar nosi s sabo. To je Završnik, lastnik več hiš in delavskih stanovanj, brezbizren dobičkar, domišljav člo-

vek. Nenadoma se izve, da je gospodarske krize v tovarni konec in da bodo zjutraj brezposelni delavci spet delali. Toda to noč na Lizino pobudo in zapeljevanje Andrej ubije Završnika. Oropa pa ga ne in tudi Liza si ne upa po denar. Zjutraj, ko hoče Andrej na delo, pride za njim nočni zločin — namesto na delo mora v zapor. Žena Ana je trpela prej, ko se ji je Andrej odtuževal, zdaj pa doživi še hujši udarec.

Seliškarjeva karakterizacija Andreja kot dramskega lika je premalo odločna, preveč pripovedna, psihološko preveč zapletena. Andrej je preveč slab, da bi lahko vzbujal sočutje in bil vsaj malo junak. Čuti se, da je Andrej lik iz pripovedne proze in da ne služi dobro za dramo. Tem bolj ker naj bi se vsa njegova kompleksnost izrazila v izredno kratkem času — saj se drama dogaja samo en dan — od popoldneva preko večera in noči do jutra. Preobrat od brezposelnosti v zaposlenost je izveden nenaravno, neverjetno hitro.

Moškrič ne obravnava brezposelnosti, medtem ko je v tej Seliškarjevi drami brezposelnost v ospredju. Brezposelnost naj bi bila kriva, da nekateri delavci, kot Andrej, zaidejo na stranpot, se demoralizirajo. Že postaviti delavca kot glavno dramsko osebo je bil dramaturški problem, postaviti brezposelnega delavca pa je bilo še bolj problematično. Kako naj bo junak? Lep, idealiziran lik v Seliškarjevi drami Kamnolom je Ana. Njena skrb, iskanje Andreja in dobrota so nadčloveški. Tudi Moškričeve ženske so večinoma idealne, vendar so bolj stvarne kot Ana.

Seliškarjev prikaz delavstva vloga življenja je kljub nekaterim poetičnim vložkom naturalističen. Združujeta se kriminal in čustvenost, ki je vendar glavna prvine Seliškarjeve dramaturgije. Čustven je na primer motiv sina Andrejčka. Njegova šolska malica, ki je krompir, je motiv, ki spominja na ustrezne motive v Moškričevi drami Dani se, vendar Moškrič te motive mojstrsko razvije in prikaže. Seliškar pa ga ne prikazuje, ampak samo omenja. Ugotovljamo nespretnost, to je neteatralnost (neprikazovalnost) Seliškarjeve dramaturgije.

Medtem ko Moškrič skoraj ne pozna dekadentnega umetniškega stila (tak ostane dekadentne in naturalistične miselnosti je v Moškričevi dramati lik Maličeve Mici v drami Rdeče rože), pa v Seliškarjevi drami Zlata riba zaznavamo dekadenco pri Andreju in Lizi. Vendar tudi Liza, podobno kot Andrej, ni popolnoma slab lik, ampak je žrtev družbenih razmer. Zato je tudi njena karakterizacija, podobno kot Andrejeva, medla in neodločna. Vse slabosti so posledica družbenih razmer, ne pa sestavina osebnosti. Andrej ni kriv — kriva je Liza. Liza ni kriva — krive so razmere, v katerih je živela. Citat iz drame: »Vse naše življenje so preobrazili v eno samo vlačganje.« Kakšna razlika med temno Seliškarjevo sliko brezposelnosti, ki pa je bolj deklarirana kot resnično prikazana, in med herojskim zadržanjem Moškričevih stavkajočih (začasno in zavestno brezposelnih) delavcev in njihovih družin!

Tudi Andrejeva želja, da bi delal, je nekam dekadentna, saj delo pretirano obožuje in pozablja na vse drugo — na izkoriščanje, neorganiziranost delavstva in podobno. Andrej je v bistvu popolnoma odvisen od delodajalcev. Njegovo oboževanje dela je podobno, kot ga razglasha Golouhova drama Kriza, samo da je manj utemeljeno in bolj patetično. Kot je Andrej po eni strani slab, je v odnosu do dela pretirano herojski. Andrej na primer pravi: »Kadar sem bil najbolj ognjen, od nog do glave ves črn in razžarjen od koksa, sem se sam sebi zdel kakor bog.«

V želji, da ne bi bil prikaz delavstva preveč enostranski in negativen, Seliškar postavlja v dramo še enega delavca — Matija in mu daje veliko besede. Zanj se govori, da je boljše. Že leto dni je brezposeln, in ko gredo zjutraj tovariši delat, on ne gre, ker bi rad, da bi si delavci zdaj, ko jih kapitalisti potrebujejo, izborili več pravic in zagotovil in da bi poskrbeli za vse tovariše: »Skorjo ste popadli, ki so jo vam vrgli! A kdo vam jamči, da ne boste čez nekaj tednov spet na cesti!« Matija je revolucionar, upornik, bojevnik, vendar je prikazan kot osamljen in neorganiziran, čeprav se zavzema za popolno delavsko solidarnost. Njegova akcija ni dovolj utemeljena, čeprav je v bistvu razumna. Poleg tega je v samem dramskem dogajanju neudeležen, neaktiven, postranski. Matija je splošen politik, rezoner, ne pa aktivna oseba. Tudi Matijeva žena Barba je epizoden, premalo izdelan lik. Seliškar je dramsko nespreten — po eni strani zelo akcijski, po drugi strani pa nekatere osebe in prizori niso vključeni v dogajanje oziroma imajo premajhno umetniško težo.

Tako ni vključen v dogajanje in nastopa samo na začetku in na koncu delavca Janez, ki je krščanski socialist. Zanj je značilno, da nasprotno kot Matija, ki kapitaliste dolži in krivi, kaže razumevanje za njihov poslovni položaj: »Kriza je vse zapelela, tudi one. Če tovarna nima naročil, stroji stojijo...« V drami je še vrsta drugih, premalo značilnih epizodnih likov.

Seliškarjevo pojmovanje brezposelnosti je preveč čustveno in psihološko ter premalo družbeno. »Mož brez dela je ponižan do same živali.« Zelo psihološko je razglabljanje o brezposelnih rokah. Moramo pa priznati, da je prikazovanje brezposelnosti za dramatikom manj hvaležna snov kot

prikazovanje stavko, ki je izrazit boj. Škoda da Seliškar svoje drame ni bolj utemeljil, izoblikoval in odpravil nekatere dramaturške slabosti, saj je snov vendarle pogumno zastavljena. To je snov o demoralizaciji in kriminalizaciji poprečnega delavca, pri čemer pa je preveč zapostavljena njegova osebna odgovornost.

Na koncu naj bi se individualistični Andrej spreobrnil in postal dostopen za Matijeve solidarnostne ideje: »Matija ima prav! Jaz pa sem mislil le nase! Kako bi le sebi odprl vrata v raj!« Vendar je ta preobrat nepričljivi, samo besedovanje, saj tudi Matija predstavlja le neko idejnost, ne pa dejavnost.

V zvezi s Seliškarjevo dramo Zlata riba, zato ker je njena glavna snov brezposelnost, omenjamo dramski prizor Na cesto, ki ga je napisal Slavko Dvoršek, Moškričev sodelavec v grafični organizaciji. Izšel

Dramski odsek DKD Enakost Jesenice je marca 1934 v režiji Alfonza Oblaka uprizoril socialno dramo Toneta Seliškarja »Kamnlom«

je leta 1938 v Spominskem zborniku grafične organizacije. Kot rečeno je tudi snov tega prizora brezposelnost, vendar je motivika zastavljena in izpeljana dokaj drugače. Na začetku je naslednja oznaka: »Malgaj Jože, družinski oče z dvema otrokoma in vedno bolno ženo. V družini vlada večno pomanjkanje vsega vzlic zmernemu življenju hranitelja. Zaradi nedostajanja dela je Jože skoraj vedno brezposeln in komaj po tri mesece v letu dela po raznih tiskarnah, ki ga le v nujni potrebi zaposle. Kljub vsem težavam pa je značajan tovariš in pravo nasprotje Levičnikovega Stanka, ki je stalno nameščen, se netovariško obnaša nasproti sotovarišem in se skuša obdržati v tiskarni s klečepazenjem. Jože je dober delavec, toda obenem občutljiv in sanjav. Razglablja predvsem socialne probleme in stalno premišljuje le to, kako bi moralo biti, da bi imel vsakdo dovolj kruha.« Dogajanje prizora se iz začetnega razpravljanja razvije v naslednji dogodek: Neki samski delavec se sam prijavi, da bo brezposeln namesto Jožeta. Tako se manifestira delavska enotnost. — Prizor, ki je očitno napisan s protirevolucionarno tendenco, je seveda lahko ugajal delodajalcem in socialdemokratsko in krščansko usmerjenim sindikalnim funkcionarjem.

Tudi dramo Kamnlom označuje Seliškar kot »tragedijo« in ima štiri dejanja. Zdi se, da tragičnost tega dela ni samo sentimentalna, ampak deloma tudi klasična oziroma klasičistična, s čimer se izraža tudi večja oblikovna sorodnost z Moškričevo dramatikom.

Značajni v tem delu so zarisani ostreje in osebe so bolj povezane v dogajanje in bolj aktivne. Na strani kapitalizma je zelo negativna oseba obratovodja (inženir) Al-

fred. Na strani delavstva je zelo pozitivna oseba stari delavec Adam, pa tudi njegov sin miner Milan, toda ta je v drugi polovici drame tako bolan, da ni več aktiven. Milanova žena Liza (Adamova snaha) pa je negativna, in vendar po volji avtorja tudi pozitivna.

Prvo dejanje poteka v kuhinji družine Adam — Milan — Liza (imata enega otroka), drugo dejanje najbrž naslednji dan v kamnolomu, tretje dejanje čez dva meseca spet pri Adamu in četrto dejanje takoj s prejšnjim v Alfredovi vili.

Drama je osredotočena na teh nekaj oseb, vendar v 2. dejanju nastopa še množica delavcev in na koncu drame množica prebivalcev. Čeprav je aktivnih oseb malo, pa je v ozadju drame čutiti intenzivno družbeno življenje, in sicer na strani delavstva, medtem ko je Alfred prikazan popolnoma (preveč) osamljeno. Delavci imajo svojo organizacijo; Milan je nekakšen vodja socialistov. Omenja se Uršič kot de-

lavski zaupnik. Ker je Alfred Uršiča, ki v drami ne nastopa, odpustil z dela in ga dal zapreti, sklicujejo delavci za ta večer shod. Ni pa pojasnjeno, ali so kaj sklenili, tako da ta motivika (problematika) ostane torzo. Drama se v drugi polovici prevesi v osebno (družinsko, zakonsko) in tako rekoč kriminalno tematiko.

Zakonca Milan in Liza se zadnje čase slabo razumeta. Drug drugemu očitata hladnost in odtujenost. Milan je nezadovoljen, ker Liza hodi streč (pospravljat) k Alfredu. »Alfred je hudoba... Vsi ga mrzimo... sovražnik delavcev... Tri delavke je že okužil s svojo spolno boleznijo.« Ne samo Milan, tudi njegovi sodelavci so nejevoljni, ker Liza obiskuje Alfreda. Medtem ko je Milan do žene vendarle potrpečljiv, dober in jo ljubi, je njea tast Adam zelo odkrit: »Liza je postala pasja.« Ko Adam in Milan odideta, pride k Lizi Alfred...

Seliškar je prepričljiv posebno v začetnem dialogu obeh zakoncev, pa tudi Adamovo stališče je dobro in trdno prikazano. Milan in Alfred pa v dramskem dogajanju ne pomenita nič izrazitega, močnega. Alfred na primer pravi: »Ah, kako je tu zoprn! Ali ni pri meni lepše, Liza?«

V kamnolomu imajo delavci in delavke odmor, malico. Njihov pogovor je sočen, živ. Milan glasno bere časopisno poročilo o rudniški nesreči v Ameriki, na osnovi katere je lastnik prejel visoko zavarovalnino, vdove, umrlih rudarjev pa tako rekoč miloščino. Omenjeno je, da v delavskem društvu berejo knjigo Germinal. Tovariši očitajo Milanu, ker Liza hodi pospravljat k Alfredu, in ga nameravajo politično zapustiti. Alfred si zapisuje imena socialistov. V srečanju z Brencetovo, ki pride z otrokom, se pokaže njegova grobost. Alfred ponuja Milanu višjo plačo, toda za nekaj časa

(Nadaljevanje na 8. strani)

(Nadaljevanje s 7. strani)

bo premeščen na Hrvaško (o tem je Alfred govoril že z Lizo, kar v dramskem smislu ni dobro). Milan razmišlja, da bi se z družino izselil v Ameriko. Očitno je, da Seliškar pozna delo in stroje, veliko manj pa je razgledan politično in ekonomsko. Zaključek 2. dejanja — ko je prikazano, kako se Milan ponesreči, je prepričljiv.

Milan je zaradi nesreče postal popoln invalid: slep, gluha, umsko prizadet. Odnos med Adamom in Lizo je zelo slab, vendar je nujno da prav Liza oskrbuje Milana, ki jo še ljubi. Alfred se je bil umaknil na Dunaj. Zdaj se vrne. Zapit. Liza bi rada odšla z njim iz pekla z bolnim Milanom, toda Alfred se je otepa. Liza hoče v Alfredu vzbuditi ljubosumje proti Milanu. Drug drugega napeljujejo na umor Milana. Prizor, v katerem Liza ljubimka tako z Alfredom kot z Milanom, je fantastičen in dekadenten. Liza ubije Milana. Alfred pa Lize noče s seboj.

Liza pribeži za Alfredom, boječ se Adamovega maščevanja in ljudske jeze. Spominja ga njune ljubezni in ne razume, zakaj naj bi se razšla. Alfred pravi, da je Liza »satanska«. Zunaj hrumi množica. Alfred zbeži. Ni jasno, kako umre Liza — menda jo besna množica linča. Adam, ki vleče za sabo sinovo truplo, je spričo Lizine smrti pretresen in bo dostojno pokopal tudi njo. Zdi se, da ji odpušča in da razume, da Liza sama ni kriva, ampak je žrtev določenih razmer.

Lizin lik in usoda spominjata na Moškričev Mici Maličev v drami Rdeče rože. To, da delavci Maličev po njeni smrti priznajo in sprejmejo kot delavsko žrtev, je vendarle bolj utemeljeno, kot je utemeljena nekakšna skupna delavska »žrtev« Seliškarjevega para Milan in Liza. Lizo je težko razumeti in priznati kot sorazmerno pozitivno osebo, to je kot žrtev določenih družbenih razmer. V Lizi prevladuje čustvenost in čustvenost, medtem ko je Moškrič v Rdečih rožah prikazal tudi lik Ivanke, ki bi se bila tudi lahko vdala podjetnikovemu zapeljevanju, v resnici pa postane odločna bojovnica za delavske pravice. Seliškar najbrž hoče prikazati osebno (subjektivno), podzavestno, čustveno plat človeške duševnosti. Neracionalna je tako Milanova ljubezen do Lize kot Lizina ljubezen do Alfreda, v kateri se morda kaže njeno hrepenenje po lepšem življenju. Seliškar hoče nemara prikazati razliko med psihološkimi globlinami osebnosti in med politično poenostavitvijo in racionalnostjo, ki jo izražata množica in delavska organizacija. Ali je konec koncev tudi Milan izdajalec? — Moškrič se tako iz umetniških kakor tudi iz političnih razlogov ne spušča v takšno prikazovanje mistične komplicitanosti človeške duševnosti, kakršno je značilno za Seliškarjevo dramo Kamnolom.

Seliškarjev Alfred spominja na Molekovega Wilsona v drami Poročna noč in na inž. Filderja v Moškričevi drami Rdeče rože. Samo da je Filder bolj satanski in kri-

minalen, medtem ko je Alfred predvsem neznačajen, kar ni samo nečloveško, ampak je slabo tudi v dramskem smislu, razen če bi se dramatik te »neznačajnosti« (deloma velja tudi za Milana in Lizo) izrecno zavedal in jo hotel prikazati. Moškrič je v svojem okolju našel izrazite značaje, med njimi tudi lepe, trdne značaje in jih je prenesel kot življenjsko verjetne v dramatiko. Moškričevi značaji so bolj življenjsko verjetni in hkrati umetniško izraziti kot Seliškarjevi, ki so pač samo življenjsko verjetni.

Naj omenimo, da se v prvotnem besedilu (rokopišu) drame Kamnolom, ki je ohranjeno v Slovenskem gledališkem muzeju, nekatere osebe imenujejo drugače oziroma da je izkazana negotovost imenovanja (Milan je Klemen, Liza je Cila, Adam je Abram).

Motivika kamnoloma kot delovišča je v drami Rdeče rože prisotna kot postranska motivika — pri kamnolomu naj bi se srečala Filder in Mici, v kamnolomu se ubije (samomor) Mici. V drami Rdeče rože je kamnolom prerasel v tovarno, toda mali Seliškarjev kamnolom je v Rdečih rožah torej vendarle prisoten. Slučajno? Organsko? Organska rast umetniškega dela izplodne prsti predhodne (sodobne) literature.

IVAN KRIŽNAR

JEKLO IN LJUDJE

Januarja letos je izšla pri Kulturni skupnosti Jesenice peta knjiga jeseniškega zbornika Jeklo in ljudje. Večina objavljenih prispevkov v njem osvetljuje naravne danosti za življenje tudi v gorenjskem kotu, zlasti pa nastanek in razvoj železarskih Jesenic, posebej pa še prizadevanja kovinarjev za organizirani boj proti socialnemu izkoriščanju. Razveseljivo je, da se krog obravnavanih tem, ki jih ne le simbolično združuje naslov Jeklo in ljudje, ne širi le na nova področja, marveč raste tudi strokovna raven obravnav. Uredniški odbor šir krog sodelavcev in jih pri tem spodbuja k raziskovanju ključnih problemov, k so v preteklosti opredeljevali življenje ljudi v teh krajih. Narava, prizadevanje ljudi, da si v njej ustvarijo čim boljše življenjske razmere, in boj med ljudmi, enih, ki hočejo izkoriščati druge, in drugih, da ne bi bili izkoriščani, ta prizadevanja delovnih ljudi, da bi si ustvarili enakopravno sožitje, so večne teme ljudi tudi v krajih med Mežaklo in Karavankami.

Zajetna knjiga s 490 stranmi besedila vsebuje še imensko kazalo ljudi, o katerih piše. Po uvodni besedi glavnega in odgovornega urednika Toneta Konoblja je vsebina razdeljena v sedem problemskih sklopov. Pri njegovi razporeditvi je očitna težnja, da se da prvo mesto zgodovini železarstva, delavskemu gibanju in narodnoosvobodilnemu boju, namesto da bi se kljub posebnemu poudarku in obsegu tudi te sklope bolj organsko vključilo v zasnovo zbornika, da bi bralec vodili od spoznavanja nastajanja tal (geologije) prek arheologije, zgodovine železarstva in numizmatičnega opisa fužinarskih denarnih bonov, zgodovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja do povojnega razvoja in spominskih zapisov o nekaterih posebno

prizadevnih družbeno dejavnih ljudi, ki so umrli v zadnjih letih.

Gre za zbornik s 16 tematskimi prispevki in petimi spominskimi zapisi. Med njimi so dokajšnje razlike glede obsega in ravni obravnave, gre za znanstvene razprave, zapise spominov in reportaže, interpretacije dokumentov in informativne članke. Obravnava ožjega območja omogoča pisecem, da ostajajo pri konkretnostih, da nam predstavljajo tudi vsakdanje življenje, da nam sem ter tja slikovito predstavijo človekova čustvovanja in hotenja ter možnosti za njegovo uresničitev. Tudi živopisna vsebina in z veliko ljubeznijo do tega koščka slovenskega sveta in svoje stroke popisana tematika, pa tudi osebni ton globoko doživetega dogajanja v boju za socialno in narodno osvoboditev dajejo delu posebno privlačnost.

V uvodnem prispevku Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381, nam Janez Kopač opiše način in sredstva za pridobivanje železa in opredeljuje pravice, ki jih je takratnim »železarjem« dal tamkajšnji rudarski red.

V sklopu zgodovine delavskega gibanja nam Miha Klinar predstavi Predzgodovino kovinarskega gibanja na Jesenicah. Kot kritičen proučevalec začetkov delavskih društev popravlja in dopolnjuje brošuro Franja Federla »Jesenice«, ki je pred pol stoletja na nekoliko propagandističen način osvetljevala začetke delavskih društev in njihovo prizadevanje v boju za delavske pravice. Janez Metere s precej splošnimi podatki in političnimi presojami našteva velike stavke jeseniškega delavstva. Majda Žontar v temeljiti študiji skrbno opisuje jeseniška društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo pred prvo svetovno

vojno. Prikaže, kako so rasle potrebe po društvenem življenju, predstavi interese in težnje posameznih socialnih skupin in idejne ter politične vzroke za spore med njimi. Povezavo delavskih kulturnih društev Svoboda in Enakost med svetovnimi vojnami s sindikalno dejavnostjo, vpliv političnih strank na njihovo dejavnost, tokove v njih in pritiske Kranjske industrijske družbe nanje nam predstavi Jože Dežman. Poglobljeno razpravo o Čufarjevem pisanju, odzivih nanj in o tem, kako se v njih zrcalijo različni pogledi na družbo in literaturo, je za zbornik pripravil Cyetko Zagorski. Opozarja na to, da je Tone Čufar izpovedoval svoja doživetja in doživetja drugih v že takrat pomembnem delavskem središču, da je od črno-belega prikazovanja prehajal k vse bolj realističnemu predstavljanju človeških likov in da je doživljal in obravnaval smisel za skupnost. Bolj kot človeško notranjo razklanost je prikazoval medčloveške odnose. S svojim brezkompromisnim razglabljanjem nehumanosti se ni zameril le glasnikom meščanskih idej, ki pa vendar niso mogli izničiti njegovega izpovedovalnega umetniškega talenta, predvsem pa sposobnosti prikazovati vsakdanje življenje v nastajajočem industrijskem središču, marveč je izzval tudi proteste delavske aristokracije.

Zagorski postavi Čufarja v čas in predstavi takratno umetniško in politično življenje.

V ciklu prispevkov o narodnoosvobodilnem boju nas eden najbolj znanih predvojnih delavskih voditeljev Vencelj Perko v spominskem zapisu med drugim seznanja s 4. konferenco Komunistične partije Slovenije, ki je bila oktobra 1940 nad Šoštanjem in na katero je dal časa opozarjajo zgodovinarji s Štajerske. Podrobneje govo-

ri o spreminjanju sestave jeseniškega okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije, o poti jeseniških prostovoljcev v aprilski vojni, o prvih aretacijah jeseniških komunistov po fašistični okupaciji in o razmerah v begunjskih zaporih ter o pobegu skupine jetnikov iz delavskega taborišča v Krautu na Koroškem.

Ivan Jan nam reportažno in z opozorili na nekatere dogodke in dokumente predstavi decembrsko vstajo v gorenjskih vaseh in izdajo priprav na vstajo v Bohinju. Objavlja tudi nekaj dokumentov iz manj znanega Gregorčičevega arhiva. Prvoborec Franc Konobelj v zapisu Moji spomini na politično delo v Javorniškem rovtu doživetje opisuje življenje in delo partijskih in frontnih aktivistov — terenskih delavcev, od jeseni 1943 do osvoboditve, njihove skupne težnje in tovariško pomoč. Gre za doslej — vsaj meni znan — najpopolnejši opis postopnega pridobivanja sodelavcev Osvobodilne fronte in širjenja drugih odborov narodnoosvobodilnega gibanja v bližini močnejših sovražnikovih oporišč na Gorenjskem. Šele dolgotrajno delo je tudi na območju, ki ga je nadziral okupator, omogočilo izvedbo mobilizacije. Nekoliko manj zanimivi so izvlečki iz takratnih dokumentov, zlasti zapisniki sej, pretresljiva pa je vsebina zasebnih pisem med partizani.

Jože Vidic v zapisu Zvesti Hipokratovi prisegi obravnava požrtvovalno in iznajdljivo dejavnost in najbolj kritične okoliščine, v katerih so se znašli zdravniki v gorenjskem kotu pod nemško okupacijo. Slikovito nam predstavi like dr. Jožeta Hafnerja, dr. Viktorja Marčiča, dr. Antona Slivnika, dr. Janeza Šarca, dr. Rada Debeveca, dr. Janka Benedika in druge, ki so, zvesti svojemu poklicu, tudi v najtrših razmerah reševali človeška življenja.

V arheološkem oddelku zbornika nam Janez Meterc in Milan Sagadin predstavita jeseniško okolico v prazgodovini in zgodnjem rimskem oziroma poznoantičnem obdobju in staroslovanska najdišča. Opozarjata na ugotovitve arheologov o večinoma naključnih najdbah, na nekulturno ravnanje gradbenikov, ki so v Smokuču pri Žirovnici pri urejanju vaške kanalizacije in cestišča uničili večji del nekropole, in na nujnost sistematičnih arheoloških raziskav vsaj krajev pod Rebrorn med Begunjami in Mostami.

Dr. Anton Ramovš nas v razpravi Geološke raziskave severnih Julijskih Alp in njihov biostratigrafski ustroj seznanja z raziskovalnimi metodami in njihovimi ugotovitvami. Posebno skrb posveča triasnim kameninam, ki jih je tod nad 95 odst.

V numizmatičnem razdelku knjige opisuje Dušan Prešeren nadomestni denar gorenjskih fužinarjev kot posledico težav, v katere so zaradi zaostajanja s sodobno tehnologijo zabredli gorenjski fužinarji. Z nadomestnimi denarnimi boni so sproščali svoja redna denarna sredstva za druge naložbe ter svoje delavce prisilili k nakupu blaga v svojih trgovinah. Borut Razinger nam v zapisu Zgodovina planiških značk predstavi 351 planiških značk, kolikor jih je bilo od leta 1934 izdanih ob smučarskih prireditvah v Planici.

Zbornik se končuje s spominskimi zapisi o kulturnih delavcih, umrlih v zadnjih letih, tega območja: o književniku, publicistu in raziskovalcu zgodovine Mihi Klinarju, novatorju in proučevalcu zgodovine železarstva dr. Aleksandru Rjazancevu, novinarju, prevajalcu in pesniku Črtomiru Šinkovcu, vodji tehniškega muzeja Milošu Magoliču in prvem predsedniku uredniškega odbora zbornika Jeklo in ljudje Jožetu Podobniku.

Tudi peti zbornik Jeklo in ljudje je pomemben prispevek k zgodovini Jesenic in njene okolice in hkrati spodbuda za celovitejšo raziskovanje preteklosti enega največjih slovenskih delavskih središč.

Viktor Gregorčič: Glažarjev rovt, akvarel

DR. IVA CURK

VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE ZA VSAKOGAR

Družba, ki ne skrbi za dokumente in za spoznavanje svoje preteklosti, za svojo kulturno dediščino, je kakor človek brez spomina. Preteklost je bila pogosto mračna, težka in moreča, nekateri dokumenti pričajo tudi o davno minulih, komaj razumljivih dogajanjih. Čemu bi se tega še spominjali? Toda preteklost nam je zapustila tudi enkratne umetnine, samosvoje oblikovane izdelke, mnoge še danes uporabne stavbe, mesta, naselja in krajino, ki so del naše identitete. Zapustila je spominske kraje, ki še vse drugače predstavljajo delovanje kulturnih, znanstvenih, gospodarskih in političnih osebnosti, med kulturno dediščino so dragocenosti muzejskih zbirk in tvarni spomini na napore in uspehe našega narodnoosvobodilnega boja. Kot naravna tako tudi kulturna dediščina ni potrebna za biološko življenje človeka in družbe, zelo pomembna pa je za psihično ravnotežje in za aktivnost posameznika pa tudi za vrsto kvalitet v družbi.

Navadili smo se, da vrednost kulturne dediščine merimo po nekaterih skopo in strogo izbranih objektih in območjih drugje po svetu, po Chartu in Firencah, po Gizah, Katmanduju, po delih Leonarda da Vincija, Tutankamonovi grobnici... Nič takega ne premorejo naša vas, kozolec, železniški predor, sveženj pisem v arhivu, cerkviča na hribčku, partizanov grob na gozdni jasi. A kultura raste iz velikih dosežkov in stalnic, enako mogočno pa tudi iz vsega izvirnega, spontanega snovanja, tesno povezanega in pogojenega v naravnem okolju in izročilu posamezne skupnosti. V tej luči pa je tudi najpreprostejše tkivo naše kulturne dediščine celo v svetovnem merilu nezamenljivo in nenadomestljivo. Tudi spoznavanje evropske stare železne dobe ali turških vojsk ali likovnih tokov v srednji Evropi si ne moremo misliti brez arheološkega bogastva naših gomil in gradbišč, dokumentov v naših arhivih, zi-

dovja naših gradov in taborov, brez slik naših impresionistov!

Mnoge potankosti, ki so pomembne za raziskovalno delo mnogih zgodovinarskih disciplin, zlasti za zgodovino tehnologije od najstarejših časov pa tako rekoč do danes, so spoznavne le v tkivu izdelkov, od preprostih orodij do zgradb. Za take raziskave je dediščina vir, ki se ne obnavlja; z vsako spremembo ga neizogibno krnimo ali celo uničujemo. Odstranjen omet, sneta freska, razlepljena slika ali razkopana arheološka zemeljska plast v najdišču ne bodo nikoli več ponovili svoje pripovedi, če ne bi posega na njih opravil ali vsaj spremljal strokovnjak, ki je tako usposobljen, da na osnovi naj sodobnejših dosežkov znanosti in z naj sodobnejšo konservatorsko metodo v snovi razbere spoznavne podatke.

Biti aktiven in pošten pri opravljanju svojih dolžnosti in pri uveljavljanju svojih pravic, ljubiti domovino, spoštovati sočloveka, znati prisluhniti njegovim tudi najbolj intimnim tesnobam in tegobam, ljubiti naravo ali se zavzemati za trpinčeno žival, vse to so prav gotovo zelo raznorodna čutenja in čustvovanja. Prav gotovo pa so rezultat dobre vzgoje in nobena od teh lastnosti ni slaba. Kako drugače se lahko razvijejo in oblikujejo, če k njim vzgajamo ob dokazih tvarnih dokumentov, če si ne prizadevamo zgolj z močjo besede.

Naravna in kulturna dediščina pa nista le cvet v gumbnici naše skupnosti, nista nekaj, s čimer se pohvalimo, česar se za hip razveselimo, nato pa pozabimo. Naravna in kulturna dediščina sta tudi gozd, cestni usek, skupina stanovanjskih stavb, skupek kmetijskih zemljišč, zbirka novcev, preproga ali posebej izdelan kos pohištva v negovanem bivališču, pa tudi živalčka ali rastlinska vrsta, ki je neogibno potrebna za ohranitev naravnega ravnovesja v nekem živem okolju — skratka naravna

(Nadaljevanje na 10. strani)

(Nadaljevanje z 9. strani)

in kulturna dediščina sta tudi spoštljiva stvarna vrednost.

Pozitiven odnos sodobne družbe do tega in takega bogastva se je razvijal počasi, prav tako kakor se je počasi razvijala tudi sodobna družba sama. Toda načini vrednotenja in temeljne osnove pritrjevalnega odnosa do stvarne dediščine preteklosti segajo zelo daleč nazaj, na same začetke mestnega življenja in tesnejše državno organizirane družbe. Na naših tleh so prav gotovo že v prvih stoletjih našega štetja izpolnjevali tudi nekatere predpise rimskih cesarjev, ki so na način, ki je še danes v rabi, skrbeli za ohranjanje in varstvo stavbne dediščine. Še danes čutimo blagodejne posledice nekaterih ukrepov in posegov iz zgodnjega 19. stoletja. Od tedaj dalje se je družbena skrb za naravno in kulturno dediščino na naših tleh razvijala urejeno. Tudi ob snovanju naše sodobne državnosti je bilo to za našo novo vladno eno izmed vprašanj, ki je moralo biti v sodobni družbi takoj in daljnosežno urejeno: januarja 1945 je z odlokom SNOS že poskrbela za varstvo kulturnih dobrin in arhivov. Poslej se je zakonodaja za to področje zaokroževala in dopolnjevala. Danes se ravnamo po zakonu o naravni in kulturni dediščini iz januarja 1981.

Kakor hitro je širša družina narodov spoznala, da more mnoge zadeve urediti le skupno, so se začela porajati in oblikovati tudi skupna stališča in načela za varstvo kulturne in tudi naravne dediščine. Leta 1933 je, na primer, dobil splošno veljavo prvi tak obsežnejši dokument, sprejet v Atenah, ki je določil prvo mesto originalni ohranjeni snovi pri vsakem popraviljanju starin, stavb in umetnin. Danes beremo med drugim v konvenciji o varstvu svetovne naravne in kulturne dediščine, ki jo je sprejela organizacija združenih narodov za vzgojo, znanost in kulturo (UNESCO), da bi izguba kateregakoli elementa naravne in kulturne dediščine pomenila osiromašenje vseh narodov sveta. Vsa ta dejstva nalagajo obveznosti našemu pravnemu sistemu in naši zavesti, hkrati pa so tudi opora naši naklonjenosti do podedovanega bogastva. Vendarle pa si moramo tvorni, živi odnos do dediščine pa tudi vso ostalo kulturno živost zavestno oblikovati sami. Zakon in strokovno delo sta nam pri tem v oporo.

Šele ko se resnično, tudi intimno zave-mo vrednosti naravne in kulturne dediščine, pa tudi njene enkratnosti, krhkosti in minljivosti, lahko govorimo o njenem varstvu. Vendar se ob tem kot posamezniki ali kot ožja ali širša skupnost mnogokrat s tesno vprašamo, ali varstvo ne pomeni zanikanja slehernega napredka, rabe naravnih dobrin; zdi se nam, da nas tako prizadevanje sili nazaj k odprtemu ognjišču. Takega ukaza seveda ni in ga ne more biti. Toda ali ne naredi prasketanje ognja na odprtem ognjišču lahko večer prav nepozaben? Koliko danes že znamo in moremo! Primerno urejeno varstvo naravne in kulturne dediščine nam razširi to moč in vedenje tudi z bogastvom žive narave, z bogastvom rodov pred nami. V dediščini, ki smo jo prejeli, zato da živimo danes in da si oblikujemo korak v jutrišnji dan, moramo marsikaj spremeniti. Toda če se za te spremembe odločamo pretehtano, ozavešeno, vedé in hoté, lahko govorimo o popolnem in pravilnem varstvu naravne in kulturne dediščine pri nas.

II.

Živo naravo lahko poškodujemo na mnogotere načine, vendar zna narava nekatere rane zdraviti sama. Delo človeških rok pa je končno kot tvorec sam. Že naravni procesi razpadanja kulturno dediščino opazno spreminjajo in poškodujejo. Brez popravil, brez vedno ponovljenega dodajanja

nja kulturna dediščina ne bi obstala. To dodajanje je »konservacija«, varstvo in ohranitev v stroki najbolj običajnem pomenu besede. Konservacija pa je tudi poseg, s katerim preprečujemo vse, kar bi pospešilo naravni razpad snovi, in naposled tudi vsa dejavnost, ki onemogoča namerno in nehoteno naglo uničenje in poškodbe ter ustvarja v družbi in okolju take razmere, da bomo stvarno dediščino tudi v prihodnosti uporabljali, da bo tvoren člen v našem kulturnem snovanju in da bomo tudi z vsem tistim, kar smo ob dediščini izvedeli in spoznali, seznanili čim širšo javnost.

Kulturna dediščina, zlasti nepremična, je pri nas v dobršni meri iz avtohtonih materialov, iz anorganskih in organskih snovi, kamna, sušene gline in opeke, iz apnenih veziv, raznih barvil, iz stekla, lesa ali slame; premična dediščina pa je tudi iz kovin, usnja in raznih tkanin. Naravni procesi v teh snoveh, še bolj pa naravni procesi v okolju, ki ga sodobno onesnaženje še ni bistveno načelo, vse te snovi »starajo«, nekatere hitreje, druge počasneje. Tudi trdna kamen in kost začneta po daljšem ali krajšem času opazno spreminjati svojo podobo, najprej barvo, pozneje se krusita, naposled pa se zdrobita v prah in pesek. Gradbeniki so skozi stoletja razvili načine, kako nadomestiti dotrajano v stavbah. Vzdrževalci umetniških zbirk in zbirk kuriozitet že stoletja poskušajo zdraviti poškodbe na dragocenostih, ki so jim zaupane. Najprej so to delali zgolj tako, da so zamenjali poškodovani del, že od vsega začetka pa so si bolj ali manj prizadevali, da so ga prilicili originalu ali pa so original kar kopirali. Spet drugič se jim je zdelo pošteno, da so prikazali, kaj so zaradi varnosti dodali ali pa so predmet, ki je bil iz kakršnegakoli vzroka svetinja, zavarovali ali učvrstili z okovjem ali ohišjem iz drage kovine. Iz vseh teh izkušenj se je v zadnjem stoletju razvilo sodobno konservatorstvo v širšem pa tudi v ožjem pomenu besede. Poslednjega imenujemo zaradi boljšega razločevanja, dasi ne povsem ustrezno, tudi restavracija.

Ko sta sodobni industrijski razvoj in tehnologija z dinamičnim poseganjem v naravni tek stvari začela bistveno spreminjati pogoje v okolju, so se sprožili novi procesi, nove kemične reakcije, ki so nekatere navidezno trajne sestavine v kulturni dediščini v kratkem času bistveno spremenile. »Zbole« je kamen, pisana okna so »oslepela«, na bakrenih kupolah, prej prekritih s trajno žlahtno patino, so se začele kazati najprej prašnate lise, potem prhke rane. Če hočemo temu uničevanju napraviti konec in ga vsaj zaustaviti, moramo v snoveh sprožiti nasprotno reakcijo in procese. Taki procesi pa pomenijo spet nove nevarnosti. Navidez smo stopili v čarovniški ris. V resnici pa to pomeni zahtevo brez milosti, da se moramo vse hujšim nevarnostim in poškodbam postaviti po robu le z znanjem.

Mednarodna strokovna javnost je razvila nekaj receptor in načel, v zadnjih desetletjih so nekatera od njih zapisali na osnovi že preizkušenih priročnikov in navodil tudi v okviru mednarodne skupnosti kot priporočila. Eno najbolj splošno znanih in temeljnih je staro 20 let in med drugim pravi, da je ohranjanje spomenikov stroka, ki mora sodelovati z vrsto znanstvenih disciplin, in tudi to, da je postopek, ki ohranja in odkriva estetske in zgodovinske vrednosti ter temelji na spoštovanju izvirnega materiala in avtentičnih dokumentov, visoko strokoven. Kjer se začno domneve, se mora obnavljanje nehati. Kadar se običajne tehnike izkažejo za neprimerne, smemo spomenik utrditi s katerokoli sodobno konservacijsko tehniko, katere učinkovitost dokazujejo znanstveni rezultati in izkušnje. Pri restavriranju je treba spoštovati priporočke vseh dob, izjema so le primeri, ko z odstranitvijo povprečnega

elementa razkrijemo izjemno kvaliteto. Ob taki odločitvi ocena vrednosti ne more biti individualna. Nujna nadomestila se morajo po drugi strani sicer zlititi v celoto, ne smejo pa zavajati ali potvarjati. Konservatorsko delo, ki spreminja neposredno snov, mora biti tudi dokumentirano v vseh fazah, da lahko še čez čas kontroliramo razpadla gradiva, ki smo jih odstranili, in da vemo, kaj smo vgradili. Snovi, ki jih vgrajujemo kot nadomestilo, se po svojem sestavu enake originalu ali povsem blizu, lahko pa so tudi take, da ustrezajo lastnostnim prvotne snovi hkrati pa so odporne proti novim nevarnostim (npr. proti novim kemičnim kvarnim vplivom ozračja).

Izvajanje teh načel je v praksi včasih lahko nadvse privlačno pa tudi dramatično. Nepopisno vznemirjenje lahko pomeni zgovorni, spogledljivi lik baročne pastirice, ki na rentgenskem posnetku povprečne oljne podobe prejšnjega stoletja preseva kot privid skozi tenjo togega svetniškega lika. In kakšno zadovoljstvo navdaja restavracija, ko z večšo roko potrpežljivo čisti z ustreznimi postopki in orodji barvne plasti, da prvotna mikavna podoba zažari v starem sijaju. Hrastova bruna, ki so jih begunci iz panonskih mest v gričevju, v zaledju zdajšnje Sevnice, vgradili v 5. stoletju v strešino in škripčevje vodnjaka — cisterne na Ajdovskem gradu v Vranju, zavedajoč se življenjskega pomena zdrave vode za pribežališče ožje skupnosti v viharjih selitve ljudstev, bi mogla, ko so jih v minulih letih našli zoglenela, vendar dobro spoznavna v vodi zasute in porušene cisterne, pripovedovati roman. Lesene ostanke je bilo treba tudi ob izkopavanju ohraniti v takem okolju, kot jih je obdajalo stoletja. Zato so jih takoj vstavili v zajezen potok ob vnožju Ajdovskega gradca. Pozneje je mnogo časa in prizadevanosti zahtevala izdelava primernih — in ne predragih! — korit za kopeli, ki so najprej izlužile škodljive snovi, pozneje jih pa zamenjale s sintetičnimi smolami, da se nista spremenila oblika in volumen predmetov. Po drugi strani pa se čutimo ogoljufane in porazene, če po nekaj letih v zidu, ki smo mu pod pritiskom in s posebnim postopkom vbrizgali novo malto, začne razpadati in se drobiti kamen. Zavedati se moramo tudi tega, da načini obnavljanja iz leta v leto napredujejo. Pogosto se dogaja, da po opravljenem posegu ne znamo paziti na vsa poznejša dogajanja v snovi. Vse to navidez velja le za zavarovanje drobnih predmetov. Toda v prenesenem pomenu velja enako tudi za največja spomeniška območja, za stavbe, ulice pa tudi za cela mesta in vasi.

Kulturna dediščina opravlja v veliki meri še danes določeno praktično vlogo, kot smo videli, pa je tudi močno pod vplivom okolja. Zaman je, da za njeno zaščito trošimo velike vsote denarja, ko pa v okolju vsak dan nastajajo velike spremembe (melioracije ali gradnje povsem spremenijo pokrajino in staro stavbno tkivo). Zato sta za varstvo kulturne dediščine predvsem pomembna tudi načrtovanje in gospodarjenje, zlasti gospodarjenje s prostorom. Gotovo je, da danes obstoj kulturne dediščine, zlasti nepremične, najbolj ogroža človek. V procesu načrtovanja najprej naletimo na ugovor, da je varstvo naravne in kulturne dediščine boj proti napredku, da nas sili za lesen plug. Bistvo stvari je zadel tuji strokovnjak, ki je na take in podobne očitke odgovoril, da si je treba pri varstvu naravne in kulturne dediščine prizadevati, da se bo zgodovina nadaljevala, ne pa jo skušati zamrzniti, saj bi bilo tako početje vnaprej obsojeno na neuspeh. Naš prostor je omejen in z njim vsi narayni viri. A prav od tega prostora vse več zahtevamo in od teh virov smo vse bolj odvisni. Zakonska določila (tudi določila zakona o urejanju prostora in zakon o urejanju na-

selij in drugih posegov v prostor — Ur. l. SRS 18/1984) od nas resda zahtevajo, da pri vsakem posegu upoštevamo tudi varstvo naravne in kulturne dediščine. To pa seveda ne pomeni, da v prostoru z naravno in kulturno dediščino — in tak je ves prostor, ki nam je na voljo — ne smemo ničesar ukreniti. Vsa določila v prid varstva naravne in kulturne dediščine zahtevajo predvsem, da ravnamo ozaveščenost, da iščemo dobre, najboljše in dolgoročne rešitve. Če okolje kulturne dediščine spreminimo, če katerega od njenih elementov pod določenimi pogoji celo odstranimo, moramo v trenutku odločitve natančno vedeti, kaj žrtvujemo, čemu smo se odrekli in kaj za to pridobimo. Vendar moramo ob tem seveda takoj in posebej poudariti, da objektov, ki imajo med kulturno dediščino posebno vrednost in so ali pa morajo biti razglašeni za zgodovinski ali kulturni spomenik, pa tudi njihovega neposrednega okolja, ne moremo spremeniti z močjo narčtovalskega sklepa. Še enkrat — ko se čemu odrečemo, moramo s tem zanesljivo pridobiti več in večjo kakovost! V zadnjih desetletjih smo v prostoru namreč prepogosto staro žrtvovali že zato, ker je bilo staro, v zameno pa pridobili dvomljive vrednosti, ki so se v najkrajšem času razblinile v nič.

Načrtovanje skupno z odločanjem ne sme potekati v ozkem krogu, pa tudi na ozkem prostoru ne. Neugledna zapuščina manjši soseski prav nič ne pomeni, morda pa je to edini ohranjeni dokument o nekem pojavu na vsem slovenskem prostoru. Določene podrobnosti pa kakšna soseska lahko preceni. Kadar je zaradi poudarjenega zanimanja in ponosa krajanov tisti delček iz kulturne dediščine posebej dobro oskrbovan in v resnici vtkan v kulturno življenje svojega kraja, o prečitavi ne moremo govoriti. Precenjen je le, če manjša skupina občanov zahteva za njegovo vzdrževanje od širše družbene skupnosti nesorazmerne obremenitve.

Načrtovanje se seveda ne sme in ne more zadovoljiti samo s kratkim naštevanjem objektov, ki imajo določene lastnosti kulturne dediščine, ali celo samo z naštevanjem že opredeljenih in zavarovanih kulturnih ali zgodovinskih spomenikov. Iz planskih dokumentov moramo zvedeti, kaj lastnosti kulturne dediščine lahko pomenijo za sodobno življenje, v čem so spodbuda in usmeritev razvoja. Ali ne bi bilo prav, da okoliš, v katerem stoji pomemben kulturni ali zgodovinski spomenik, razsodno razmisli o novih delovnih mestih in malem gospodarstvu v smiselni zvezi s tem spomenikom in ne le o tovarniškem dimniku v oblakih? Skrb za naravno in kulturno dediščino gotovo ni tisti čarobni obrazec, ki bo mogel rešiti neštete in zapletene zahteve sodobnosti. Prav gotovo se ne bo nihče več ubadal z gojenjem trte na mrzlih pobočjih, kamor so jo marsikje po naši deželi zasadili v srednjem veku zaradi težavnega transporta in zato, ker so rabili mašno vino. Toda skrb za naravno in kulturno dediščino nas bo tudi v prihodnosti s pridom svarila pred takimi napakami, da bi ne pograbili kmetijske in druge tehnologije severnoameriških ali ukrajinskih ravnin in skoro bi rekli, zasadili v cvetlične lončke, ne da bi poznali pravila gojenja pritlikavih vrčkov.

Človek ogroža naravno in kulturno dediščino kot posameznik iz nevednosti ali zlonamerno. Družbeni nadzor in kazenske določbe naj to seveda preprečijo. A prisilno preprečevanje škode je uspešno seveda le do določene mere. Preprečevanje škode je vselej odvisno tudi od samozaščitne ozaveščenosti, od ozaveščenega občana. Ko poškodbo vidimo, moramo takoj kaj ukreniti; vprašati, opomniti, sporočiti, zahtevati. Človek, ki mu je kulturno življenje tuje, teh vrstic seveda ne bo bral. Upamo pa, da bodo dodatna spodbuda vzgojitelju, vodni-

ku. V prid varstva pa bomo vsi skupaj ukrepali seveda le takrat, kadar bomo o posamezni dejavnosti naravne in kulturne dediščine tudi dovolj vedeli.

Mnoge lastnosti so spoznavne že na prvi pogled, še več pa je spoznavnih le po temeljitim proučevanju in na osnovi mnogih etap raziskovalnega procesa. Krog se sklepe: naravna in kulturna dediščina sta po eni strani vir proučevanja za kar zajetno vrsto znanstvenih disciplin in ved, po drugi strani pa je spet delovanje cele vrste raziskovalnih disciplin in ved pogoj za njuno uspešno varstvo. Sodobna medicina se mnogokrat sprašuje, kako določene spremembe okolja vplivajo na širjenje in razvoj bolezni, ki nas danes peče. Raziskovanje se je v minulih desetletjih naučilo razbrati iz okostij, ki že stoletja ali tisočletja počivajo v zemlji, vrsto patoloških podrobnosti. Ker vsaj v glavnem poznamo tudi tehnologijo vsakega posameznega obdobja, iz katerega je proučevano grobišče, in vemo, katerih sprememb v naravnem okolju tedaj ni bilo, lahko marsikaj z gotovostjo sklepamo. Če si vira za tako in podobno raziskovanje v prihodnosti nočemo uničiti, moramo varovati tudi zemljišča, ki krijejo prazgodovinska grobišča, ne glede na to, da nas k temu dodatno sili pietet do pokopališč, pa naj o tam pokopanih ljudeh vemo mnogo ali malo. Tudi do časovno tako odmaknjenih poslednjih domovanj moramo pri vsej znanstveni vnemi biti spoštljivi.

III.

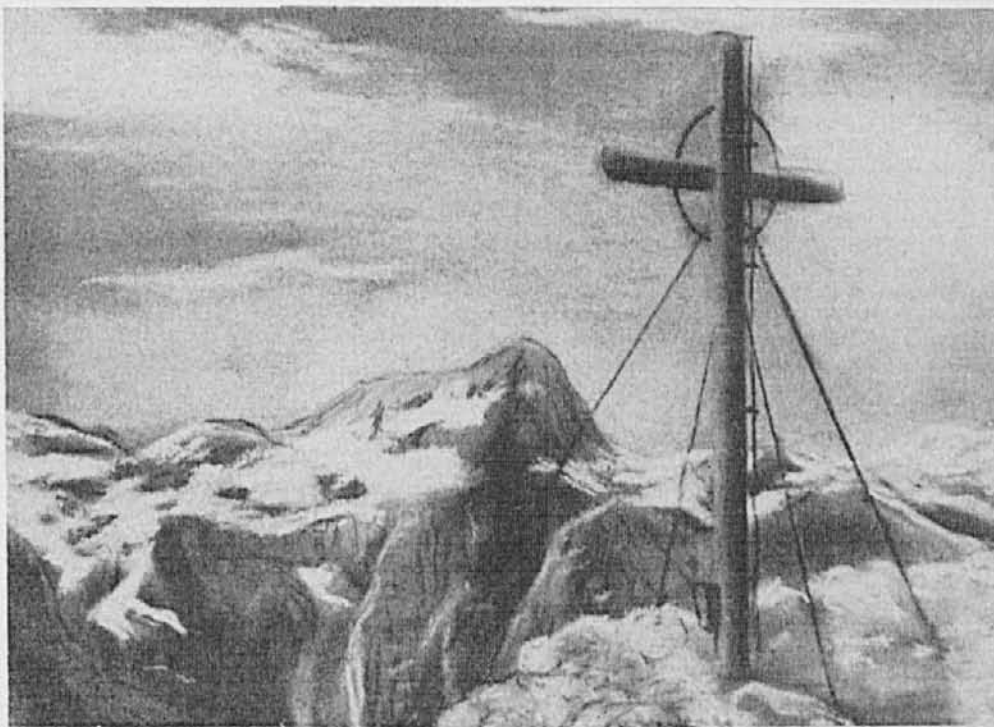
Večkrat smo omenili, da so nekatera opravila iz varstva naravne in kulturne dediščine visoko strokoven posel. Za to skrbi vrsta strokovnih organizacij. Najprej so to zavodi za varstvo narave in kulturne dediščine. V njih so strokovni delavci, predvsem umetnostni zgodovinarji, arhitekti, zgodovinarji, arheologi, etnologi, pravniki in restavratorji. Ti rešujejo zlasti strokovne naloge, ki zadevajo nepremično kulturno dediščino. Pri njih dobimo vse osnovne informacije iz zavodove pristojnosti, seveda pa jim je za to včasih potreben razumen strokovni odmik, saj so hkrati terenski in pisarniški delavci. Pri specialnih problemih pa nam bodo tudi oni pomagali in svetovali pri katerem specialistu bomo dobili informacije, saj je razumljivo, da se vsak od razmeroma maloštevilnih strokovnjakov nekoliko bolj poglobljeno ukvarja s

posebnimi strokovnimi problemi. Na Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine dobimo temeljne podatke za prostor vse republike. Regionalni oziroma medobčinski zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine pa so v Piranu, Novi Gorici, Kranju, Ljubljani, Novem mestu, Celju in Mariboru. Muzeji, h katerim sodi tudi vrsta galerij, imajo navadno svoj razstavni, kabinetni in depojski del. Večji muzeji imajo večinoma tudi restavratorsko-preparatorsko delavnico. Mnogi muzeji imajo posamezne predmete, tematske zbirke itd. tudi zunaj svoje hiše. V muzejih predvsem arheologi, etnologi, umetnostni zgodovinarji in zgodovinarji opravljajo tudi strokovne naloge v zvezi s premično kulturno dediščino. 35 muzejev so občine pooblastile, da zanje izvajajo strokovne naloge s tega področja. Specialni muzeji pa niso specializirani posebej le po tematiki svojih zbirk in obdelave, marveč tudi po profilu svojih strokovnih sodelavcev. Kadar bomo želeli pomoč, nasvet ali restavratorski poseg na predmetu iz kulturne dediščine, bomo poiskali pomoč katerega od muzejskih laboratorijev (tudi ti so specializirani) ali pa kar Restavratorskega centra Slovenije v Ljubljani. Arhivi v Kopru, Novi Gorici, Ljubljani, Celju, Mariboru in Ptujem hranijo in razstavljajo med drugim tudi spoštljivo količino pisanega gradiva — kulturne dediščine. Za določena strokovna dela je to gradivo na voljo v arhivskih čitalnicah, pri strokovnih delavcih pa prav tako dobimo, tako kot v drugih strokovnih organizacijah, ustrezne informacije. Arhiv SRS v Ljubljani ima tudi specialni laboratorij za konservacijo papirja in knjig. O knjigah, premični kulturni dediščini, bomo lahko dobili nasvet že v kateri od knjižnic, najbolj izčrpne podatke pa seveda v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Toda delo strokovnih organizacij je brez pomena, če širša javnost z njimi ne sodeluje. Tudi najboljše strokovno delo, ki ga ne dušijo razne zadrege, ki ima na voljo več denarja, opreme, znanja in ljudi, ne velja nič, če ni trdno zasidrano v načrtih in odločitvah širše družbene skupnosti, pa tudi vsake posamezne celice v tej skupnosti.

Že s tem, ko želimo poznati naravno in kulturno dediščino, sodelujemo s strokovno službo, saj tako uporabljamo rezultate njenega dela. S svojim odzivom krepimo strokovno službo in jim pomagamo tudi te-

(Nadaljevanje na 12. strani)

Viktor Gregorač: Triglav s Skrlatice, pastel

daj, ko smo do njenih rezultatov upravičeno kritični.

Varstva naravne in kulturne dediščine se mnogokrat tiče tudi strokovno delo arhitekta. Njegova naloga je še posebna zahteva: nadomestni ali dopolnilni člen mora izoblikovati tako, da ne nastane nebogljn ponaredek ali da oblasten ne prevpije celote naravnega in grajenega okolja. Pri tem mora misliti na moč in nemoč materiala, v katerem se bo izrazil, na izvajalce, ki bodo njegovi risbi dali življenje. Ko bo člen zgrajen, bo v javnosti mnogokrat v spotiko, včasih po krivici, včasih po pravici. Zato pojasnjevanja in razlaganja tudi tu ni nikoli preveč. Pravi mojster prav ob posameznih sodobnih posegih v kvaliteten prostor ali stavbno tkivo, kljub načelom in navodilom, pokaže svojo nadarjenost in znanje, ko se njegova stvaritev zna v pravi meri podrediti, pri tem pa vendarle ostane stvaritev. Tudi naročnikom arhitektovega dela ni vselej lahko: ustreznega svetovanja in posvetovanja je še vse premalo. Tudi tu je mogoče storiti še marsikaj: zahtevati navsvete za varovanje, pa tudi to, da arhitekt more in mora uporabiti vse znanje, ki mu ga njegova stroka že nudi.

Naš pravni sistem zahteva od nas še več, saj nam nalaga pravice in dolžnosti. Na prvi pogled imamo dovolj moči že zaradi pravnih aktov ob razglasitvi spomenikov. S tem pa je seveda zajet le del potrebnega.

Na predlog strokovne službe bodo namreč skupščine občin tudi še v prihodnje z aktom razglašale posamezne objekte in območja za nepremični ali premični kulturni spomenik. Ta akt seveda spomeniku njegove smiselne praktične namembnosti, kadar jo ima, ne bo odvzel, nikogar ne bo odvezal dolžnosti skrbeti za sliko, hišo ali zemljišče, ugotovil in potr dil pa bo splošni interes do kulturne vrednosti. S tem aktom bo v določenih primerih mogoče uveljavljati tudi davčne olajšave in družbeno pomoč pri vzdrževanju in dosledneje izvajati dolgoročni način rabe in varstva. Pomembno pa je tudi to, da so za poškodbe kulturnega ali zgodovinskega spomenika, ki je razglašen z aktom, predpisane strožje kazni. Na prvi pogled bo morda lastniku v primeru, če bo želel zavarovani sliko ali zbirko seliti v drug kraj, odveč o tem obvestiti pristojne. A samo na prvi pogled. Tudi najbolj preprosto varstvo pred vlomom je lahko učinkovito le na osnovi natančnih podatkov in takšni so lahko le na osnovi natančnih obvestil. Pa še tega se moramo zavedati, da bo prišla ob razglašenem spomeniku še prav posebej v poštev zavest posameznih okolij, kako znajo bedeti nad varnostjo skupnega bogastva. Naj si bodo varnostni ukrepi, tudi tehnični, še tako dobri — pozornosti bližnjega okolja za dogajanje na objektu, ki ga želimo zavarovati, ni mogoče pogrešati. Marsikatero tatvino so občani preprečili, ker so videli neznanca, ki se je pogosto smukal okrog vaše podružnice.

Mnogo več nepremičnin in premičnin, ki imajo lastnosti kulturne dediščine, akt o razglasitvi ne bo nikoli opredelil, o njih ne bomo nikoli našli podatkov v obrazcih registra naravnih znamenitosti in kulturnih spomenikov. Varstvo teh vrednosti bomo zagotovili le s pomočjo družbenega načrtovanja. Še enkrat moramo poudariti, da varstva teh vrednosti načrtovanje ne more izničiti. Naša družba se je s sprejetjem zakona o naravni in kulturni dediščini odločila, da jih bo varovala.

Na prvi pogled se zdi varovati dediščino s pomočjo družbenih načrtov preprosto ali pa povsem nemogoče. Pa vendar je mogoče, le povezano je, prav gotovo, s določenim naporom. To delo bova morala opraviti tudi ti in jaz, ko bova v katerikoli celici odločanja zastopala stališče okolja, ki naju je za to pooblastilo. Najprej mora stroko-

vna služba pripraviti kot strokovno osnovo za načrtovanje pregled vse dediščine, ki jo načrt obravnava, pa naj riše mejo načrtu izbrani prostor ali izbrano področje družbene dejavnosti. Taka osnova mora dediščino predstaviti glede na njeno vsebino in kulturno vlogo, njene lastnosti, njeno ogroženost in vrednost. Že tu moramo videti, kako bi taka ali drugačna odločitev v dobrem ali slabem vplivala na dediščino, katerim nevarnostim se moramo brezpogojno izogibati in katerim, če se le da. Odločitev bo potem iskala in izbrala najbolj zadovoljivo in ustrezno uresničitev načrta. Seveda je nekaj stalnic, določenih tudi z normami varstva naravne in kulturne dediščine, in teh načrtovanje ne bo smelo nikoli obiti ali izničiti. A mnogo zadreg in težav je mogoče z iznajdljivostjo in zavzetim delom dobro in pravočasno rešiti. Tu so, kot smo rekli, naloge za vse in v vseh družbenih okoljih. Varstvo naravne in kulturne dediščine se namreč dotika načrtovanja in pridobivanja materialnih dobrin, spreminjanja in oblikovanja prostora, razvoja kulture, znanosti in izobraževanja, turizma in rekreacije — malo je skratka področij, katerih spremembe se ne bi odražale pri varstvu naravne in kulturne dediščine. Toda prav tako je malo področij, katerih razvoj ne bi imel nič skupnega s stvarnimi dokumenti korenin, na katerih smo zrasli in iz katerih rastemo.

Nekaj primerov iz dosedanje prakse naj podpre suhoparni prikaz dejstev: Stara stavba, kakršne še najdemo v bližnjih krajih, je na poti obvoznici, ki bo staro jedro naselja razbremenila ubijajočega prometa. Po zrelem preudarku se sporazumemo za rušenje stavbe, njen likovni okras pa s posebnim postopkom snamemo in ker ni individualna likovna stvaritev, ga lahko uporabimo na prostem v domiselno oblikovanem na novo zgrajenem okolju. Ali: Pašne planine po naših gorah so njihove posebnosti. Že samo dejstvo, da planšarstvo še živi, je za vrednost kulturne dediščine cele regije tako pomembno, da se moramo za planine, kjer pričakujemo največje gospodarske koristi, dogovoriti, da tam uvedemo sodobno tehnologijo in ustrezno priličene starih objektov. Spet drugje: Zavarovalno izkopavanje je prineslo toliko informacij o gradbeništvu, da upravljalec stavbe more in mora skupno z muzejem poskrbeti za to, da bodo v veži nove stavbe, skozi katero vodijo opravki vsak dan množico ljudi, na ogled glavni podatki o izsledkih in nekaj arheoloških predmetov ali njihove kopije. In naposled: tudi pri odločanju za velike energetske objekte je treba položiti na tehtnico razmisleka za in proti, kolikšen odstotek naravne in kulturne dediščine bomo s tem izgubili. Ta izguba je namreč vselej dokončna. Ali tudi: Crngrob pri Škofji Loki in Sv. Janez v Bohinju pritegujeta dosti obiskovalcev in promet, tisti v gibanju in uresničujoči, mora biti tako urejen, da bo ustrezal domačinom in obiskovalcem, tistim, ki imajo vozila, in tistim, ki se vozijo z javnimi prevoznimi sredstvi. Tudi bogastvo in obseg prireditev v tem ali onem muzejskem prostoru ali obsegu raziskovanja arhivskega gradiva sta predmet dogovarjanja, kot pomembno dejanje živosti kulturne dediščine ali kot pogoj za spoznavanje in ocenjevanje kulturne vrednote. Ne moreta se venomer umikati pred kričecimi, dnevnimi ali bolj življenjskimi potrebami.

Načrtovanje, ki se ne sooča z materialnimi možnostmi, seveda ne velja dosti. Varstvo dediščine pa žal ne more čakati na »boljše čase«! Vsi moramo zanjo prispevati tudi materialne dobrine; pred tem dejstvom si ne smemo zatiskati oči. Toda kot velja drugod, velja tudi pri varstvu naravne in kulturne dediščine: s pravočasnimi akcijami lahko dosti prihranimo. Pretehtane in pripravljene akcije so cenene, tiste,

ki pa so cenene po kričavih obljubah, pozneje mnogokrat postanejo drage in predrage. Določena presenečenja je mogoče pri tkivu s toliko posebnostmi, kot jih ima kulturna dediščina, vselej pričakovati, tu ne gre takoj kriviti izvajalca. Zastojem in podražitvam med delom pa tudi razširitvam posega se ni mogoče vselej izogniti. Strokovne službe lahko za večjo gospodarnost posegov, še posebej tistih na nepremični kulturni dediščini, pripomorejo le nekaj. Sodelovanje upravljalcev in vzdrževalcev, tudi na osnovi določil samoupravnih sporazumov, v okviru društev, organizacij, odborov ali krajevne skupnosti morejo in morajo primakniti še mnogo. Še tako dober konservatorski poseg ne pomeni za daljšo dobo nič, če objekta dobro ne vzdržujemo. Nespametno bi ravnali, če bi popravili staro stavbo, pozneje pa ne bi vedeli, kdo bo poskrbel za počeno vodovodno cev ali premaknjeni strešnik.

Marsikdo od nas se veseli stare hišne opreme, stavbe ali slike, ki ji je lastnik, marsikdo pa je zaradi nje nejevoljen. Skupna kulturna dediščina in rodbinska dediščina se stikata in prepletata na prvinski način. Če tega še nismo nikoli storili, oglejmo si tudi to, kar imamo doma, z očmi nekoga, ki ima stvarno dediščino preteklosti rad. Pomislimo, kaj bi še želeli, da lastnik podobne vrednosti stori za njeno varnost ali ohranitev, pa mi nismo storili. Ne goljufajmo sebe, ko goljufamo skupnost in ne dovolimo proučevati predmeta, ki ga imamo, ali ko dopuščamo, da se kviri snov, iz katere je narejen, ker ne poskrbimo za osnovne pogoje vzdrževanja. Poglejmo enkrat, kaj so za podobne vrednosti storili že blizu in daleč. Je že res, da pravi zlobni tujec, kako ima staro hišo in hribovsko kmetijo rad le tisti, ki mu ni treba živeti v njej. A tudi naša družba obljublja podporo pri uresničevanju skupnih in splošnih interesov. Skušajmo to omogočiti, vztrajno, pa tudi zahtevajmo, da pošteno preudarimo, v čem so bile naše težave in nesporazumi s strokovno službo in kje bi od nje mogli pričakovati mnogo več, če bi sami premgli dovolj pozornosti in posluha. Razumimo in podprimo neprijetno hojo za dovoljenji, preden nesemo brezvredni stari okvir za sliko prek državne meje. Zaradi lastnikove trditve, da predmet nič ne pomeni, se je zgubilo že mnogo in preveč. Ne skušajmo takoj z mnogimi resničnimi in namišljenimi kriminalnimi zgodbami izničiti vseh prizadevanj za varstvo dediščine: češ, mene, ki sem brez moči in pošten, se lotijo, drugim, ki v resnici delajo škodo, tako ne morejo do živega. Mnogokrat bi tudi strokovnjak rad pritegnil takemu mnenju, saj ga k temu silijo bridke izkušnje. Toda človeška družba more živeti le kot družba poštenih ljudi in trdno verjamemo in verjemimo, da smo taki v večini!

Še nekaj nasvetov za vsakdan: pri obnavljanju in popraviljanju starih hiš ne šarimo brez preudarka z novimi materiali, prepričajmo se o njihovih lastnostih! Ko bomo ob prihodnjem prazniku skupno s svojim krajem načrtovali polepšanje spomenika žrtvam fašizma, se spomnimo, da je tudi tak, kot so ga postavili v prvih letih po vojni, pomemben dokument, če ne že kar zgodovinski spomenik. Ne iščimo zaklada na bližnjem arheološkem najdišču, kopanje pustimo strokovnim akcijam in delavcem! Večina arheoloških najdišč najboljše priča s svojo prisotnostjo, »zakladi« v njih v resnici niso zakladi. Če pa opazimo posebnosti pri kakršnihkoli zemeljskih delih, telefonirajmo v bližnji muzej in na zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Čim prej bomo to obvestilo oddali, tem manj je nevarnosti, da bi varstveni poseg ovalil zemeljsko delo. Zamolčane najdbe navadno nikoli ne ostanejo zamolčane za dolgo in nepotrebni zadržki za normalno delo na zemljišču nastanejo šele takrat.

Naposled pa nam je spoštovanje in varstvo naravne in kulturne dediščine lahko tudi bogata vsebina našega prostega časa. Pomislimo samo na vsebino naših izletov! Ob kulturni dediščini je mnogo načinov razvedrila in resnega dela, na katerega pri nas še pomislili nismo. Drugje po svetu so razna ljubiteljska opravila, tudi ročna dela po stari tehnologiji ali fizična in delovna pomoč pri raziskovalnih akcijah in vzdrževalnih delih same po sebi razumljive dejavnosti za prosti čas. Pri nas pa so prizadevanja mladinskih in ljubiteljskih organizacij še prepogostokrat osamljena in prizadevnih posameznikov se loti malodušje, saj njihov trud izzveni v prazno.

Tudi zato smo ljudje, ker smo ustvarjalni. Zato prisluhnimo vase, mogoče bi se naša ustvarjalnost rada razcvetela in izpela prav v skrbi za naravno in kulturno dediščino. Navodil za oblike te dejavnosti ne moremo dobiti. Oblike dejavnosti za prosti čas in iz veselja morajo biti vsaj do določene mere tudi izvirne. Zato naj sklenemo naše razmišljanje s pozivom: bodimo domiselni in pozorni, tvorna dediščina prostora, ki v njem živimo, nam more mnogo dati.

Viktor Gregorač: V Vratih, pastel

BENJAMIN GRACER

LUNČEK

Očka, če me imaš tako rad,
da me s pesmico o Kekcu
rešiš iz kakca —
potem si pesnik, očka!

Kar tako tako,
nihče natanko
ne ve, kako:
potiho — kot bi tišino
tanjšal v piko ...
pade z lune na zemljo —
mamico
med in
očka

Pikice srca

Ena
pa še ena
pa še ena ...
pikica potki,
pikica vodki,
pikica soncu,
pikica roži,
pikica Piku —

PAPAGAJU:

kadar se mu
v papagajski koži
po svetu stoži
in za fantkom
p a p a g a j a :

Ena
pa še ena
pa še ena ...

Uboga mama

Kar naprej so spraševali neko mamo:

— Gospa, je pri vaši hiši
kaj narobe, kadar otrok
spremeni očka v otročka
in je otroček očka ...?

— Ah, Vse ...
je vzdihovala mama,
kadar je ostala sama —
in ni bila več:
ne žena ne mama.

Bedanec na obisku

V mlaju
ali ob polni luni
zbere korajžo
in potrka na graščinske duri ...

— Enega Kekca bi rad, teta Sabina!
Samo za posodit,
za kakšen dan —
da ne bom tako sam.
Takega, ki ne kaka vsak dan,
ker previjaj otrok ne znam ...
Takega, ki že sebe nosi, lepo prosí,
a še ne zna oponašati sove ...
Takega, ki strice za nos vleče
in se kar naprej smeje od sreče ...

Teta Bina pogosti capina
in ga vzame v roke:

— Ej, Bedanec,
tako se ne posoja otroke,
kaj pa bi mame rekla!
Umij se, obrij in lepo uredi,
pa boš poučkal kakšnega Kekca —
tu — pri meni!

NAŠ FANTIČEK

Žabek,
raček,
ptiček,
sračji raček,
račji sraček,
naš fantiček,
vkup je sklical vse,
ki jejo se:
v mlaki,
v jezeru
in pod oblaki —
in sporočil,
da tako ne gre,
ker je svet za vse,
ki ne sračijo se
za prazen nič ...

DR. MAREK LENARDIČ

EKOLOGIJA ČLOVEKA IN OBREMENJEVANJE OKOLJA

V današnjem času prodira na površje ne samo pri znanstvenih krogih, temveč tudi pri ljudskih množicah, ekologija kot znanstvena veda. Ne gre več za obdobje uveljavljanja termina pri znanstvenikih ali pa pri določenih krogih, kajti pojmi ekologija, varstvo okolja itd. so danes poznani širšim množicam, v znanstvenih krogih pa termini kot sinekologija, autekologija, generalekologija, humanekologija, socialna ekologija itd., niso več nobena redkost.

Čeprav se je znanstveni pojem ekologije in drugi z njo povezani pojmi, relativno utrdil, pa po drugi strani vidimo, da reakci-

ja ljudi odnosno človeka na področju obremenjevanja ekosistema kljub temu še vedno daleč ne sledi praktičnim izsledkom, dognanjem in spoznanjem, temveč večkrat oz. velikokrat ravno nasprotno, povzročajo ne samo težave oziroma zdravstvene in druge probleme, temveč onesnažuje in obremenjuje človekovo okolje, od, generalno gledano, vseh različnih ekosistemov na planetu, do še posebej hudih obremenjevanj npr. v industrijskih in urbanih koncentratih človeške družbe. Tu ne gre samo za onesnaževanje zraka, vode, za škodljive učinke pesticidov, za erozijo, hrup, odpadke itd., temveč za širše vzroke, kot so eks-

panzija populacije, ekspanzija gospodarstva, naraščanje še posebej klasičnega industrijskega razvoja, naraščanje porabe oz. naraščanje energije, vse do različnih vzrokov na področju obremenjevanja oz. onesnaževanja okolja na kulturnem področju, tim. duševnem onesnaževanju ter na politično-ekonomskem področju.

Pri iskanju vzrokov za obremenjevanje okolja, predvsem v okviru iskanja vzrokov pri delovanju človeka oz. homo sapiensa na področju ekosistemov, to je pri raziskovanju vzrokov oz. problemov, ki so bili povzročeni s človekovim ravnanjem zaradi nepravilnega planiranja itd. do neupoštevanja človekovih dosežkov pri ekoloških raziskavah oziroma spoznanjih, je prišlo, še zlasti v zadnjih letih, do intenzivnega naraščanja prizadevanj na področju raziskovanja ekologije človeka oz. **človeka in njegove ekologije**. Gre za številno paleto ekoloških vej, od generalekologije do social-ekologije oz. humanekologije itd.

Neizpodbitno je, da gre pri obravnavanju ekoloških vprašanj — še posebej vprašanj človeka oz. človeštva, za zelo pomembna vprašanja, ki jih je potrebno reševati s pomočjo objektivne znanstvene analize.

Torej ne gre samo za vprašanja odnosov med človekom in njegovim celotnim okoljem s stališča zdravja in dobrega počutja tega človeka oz. človeške družbe, ampak tudi s stališča občečloveške pravičnosti, kot tudi humanih odnosov v človeški družbi.

Prispevki ekoloških oz. družbeno ekoloških analiz tako znanstvenih kot tudi drugih združenj v narodnem in mednarodnem merilu ter posredno tudi pri Organizaciji združenih narodov in drugih, bi morali čimprej odločilno prispevati k izboljševanju stanja človeške družbe danes oz. njenih potomcev. Ravno miren, znanstven pristop na eni strani in pa resnična **odločnost** pri uporabi izsledkov na drugi strani, nista majhen pogoj za doseganje ne samo pozitivnega družbenega razvoja, katerega globalna perspektiva je mir oz. mirno življenje, temveč tudi pogoj za reševanje vseh **bistvenih vprašanj človeka** in njegovih sedanjih ter bodočih rodov.

DR. MAREK LENARDIČ

IZREKI

Gojiti bratstvo, delati za skupnost, biti human, ne uničevati narave in onemogočati izkoriščanje človeka so visoke, če ne najvišje človeške vrline.

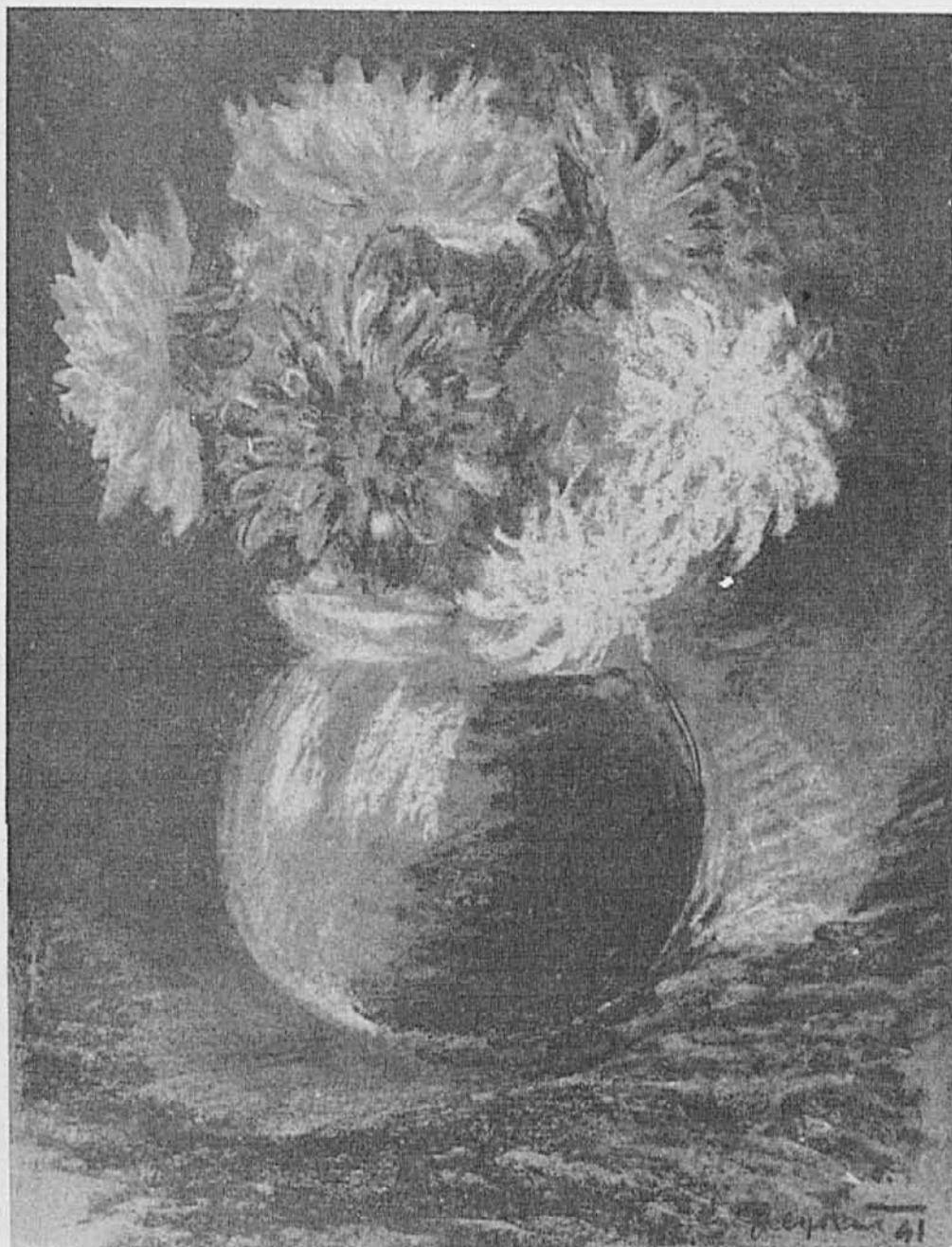
Nekaterih ljudi ni ničesar bolj strah kot da bi mislili.

Nobena stvar ni zastoj. Nekdo je za to nekaj plačal.

Vsak posameznik naj dela tako, da bo drugim v korist: tako, kakor bi zahteval to od drugega in tako, da bi vsi skupaj uživali harmonijo in blaginjo.

Ogrožanje okolja pogojuje tudi moto: »Delajte in vsi lahko postanete enaki in bogati« namesto gesla: »Po vsem svetu uravnovesiti porabo s potrebami.«

Probleme je treba reševati ko jih še ni.

Viktor Gregorač: Astre, pastel

RAZVOJ KOLONIZACIJE IN ŽELEZARSTVA V JESENIŠKI OKOLICI V VISOKEM SREDNJEM VEKU

Razvoj kolonizacije in železarstva v jeseniški okolici v visokem srednjem veku (2. nadaljevanje)

Plavž in fužinske naprave na Savi niso zgradili domačini, temveč priseljeni podalpski Italijani, ki so bili pripadniki beneške republike. Ta nova železarna je bila rezultat dveh dejstev: tehničnega razvoja visoke peči — plavža in kakovostnega predelovanja surovega železa ter migracij oz. velikih selitev železarskih podjetnikov, mojstrov in delavcev. Na ta način so se prenašale izkušnje, znanje in novosti iz enega v drugi del Evrope, se medsebojno oplajale in rojevale mnogo novih izumov in izboljšav v plavžarstvu in fužinarstvu.

Kolikor vemo doslej, prihaja najstarejši opis plavža iz Švedske in sega v leto 1320. V 15. stoletju so plavže te vrste uporabljali precej na široko ne samo na Švedskem, ampak tudi v Nemčiji v Siegerlandu, v Belgiji, v Toskani in okolici Bergama v Italiji in okoli leta 1500 v Franciji. Nemški in valonski železarji so to izboljšano tehnologijo plavljenja železove rude prenesli leta 1566 še v angleški Sussex.

Nemško plavžarstvo je bilo v 16. stoletju zelo razvito in na dobrem glasu, sicer jih ne bi klicali na Švedsko in v Rusijo. Velik napredek je pomenil tudi posebni tip plavža, ki so ga razvili v Franciji in Belgiji; le-tega je na Švedsko prinesla močna skupina valonskih podjetnikov in delavcev, ki se je okoli leta 1620 tam naselila in sčasoma dvignila švedsko železarsko tehnologijo na visoko tehnično in organizacijsko stopnjo. To dejstvo in bogate zaloge kvalitetne železove rude je pripomoglo k temu, da je sto let pozneje švedsko železo že povzročalo na sredozemskem trgu težave in skrbi slovenskemu železarstvu. Na isti trg so kmalu za Švedi posegli s svojim železom in jeklom tudi Rusi.

V Italiji so kopali železovo rudo na Elbi. Surovo železo iz te rude so predelovali predvsem v Liguriji in Toskani. Naslednje veliko središče proizvodnje in predelave železa se je razvilo v predalpskem svetu med jezeroma Como in Garda, v dolinah Val Sassina, Val Brembana in Val Trompia. Milano, Bergamo, Brescia pa so bila tri znana središča za izdelavo orožja. Toda že v 17. stoletju je tukajšnje železarstvo nazadovalo. Ko je bilo še na vrhu proizvodnih zmogljivosti, se je določeno število fužinarskih družin preselilo v druga alpska področja in pokrajine: nekaj jih je odšlo v Švico, nekaj na Kranjsko in Koroško. Kranjska je pritegnila Locatellije, de Burgatije, Marchesije, Garzonije in druge. Tako je leta 1526 prišla na Gorenjsko družina Bucelleni (kasneje Bucellini). Za zgodovino železarstva pri nas je pomembna zato, ker je prejela cesarsko koncesijo za postavitev plavža in fužin italijanskega tipa na levem bregu Save v naselju istega imena. Ta dogodek je bil nedvomno odločilen: vse stare in v tistem trenutku že zastarele peči, ki so do tedaj delale nad Jesenicami (Planina), vendar odmaknjene od potoka Jesenice, so druga za drugo ugašale svoje talilne ognje. Nekaj pozneje so Bucelleniji postavili peči italijanskega izvora še na Javorniku in na Plavžu. Vsa ta njihova dejavnost nam nesporno dokazuje, da je na Je-

senice prispel investicijski kapital, kakršen se to do tedaj še ni pojavil. Vsekakor bo treba še ugotoviti, ali je šlo v tem primeru za trgovski ali za kako drugače akumuliran kapital.

Pomembna novost, ki se navezuje na novo tehnologijo, ki se je z italijanskim podjetnikom v njegovih novih obratih na Savi pojavila v tem času, se navezuje na proizvodnjo jekla. Pri tem je odlično vlogo igrala kakovost in narava železove rude, ki je bila na razpolago. Zato so Štajerci

postopki v alpskem in predalpskem področju so nam poznani s področja Tirolske in Bergama. Iz Bergama se je ta postopek najprej razširil na Koroško in nato s priseljenimi Bucelleniji še na Gorenjsko. Če so mehko železo žarili in mu pri tem dodajali ogljik s pomočjo ogljenega prahu, so pridobili jeklo. Tako imenovani brescianski oz. po domače brešnjanski (italijanski) način pridobivanja izredno kvalitetnega jekla, »ki je rado pilo turško kri« (Valvasor), je izšel, kot pove že ime samo, še posebej iz okolice Brescie in se je s pomočjo obratov na Savi zasidral v vseh pomembnejših fužinah na Gorenjskem.

Brešijanski plavž na Savi in iz njega pridobljeno jeklo nista pomenila samo novega tehnološkega postopka, ampak predvsem novo kvaliteto izdelkov. To pa je bilo vsekakor treba doseči, če se je gorenjsko železarstvo želelo uveljaviti na italijanskem tržišču, glede na dosežke, ki jih je leto doseglo že pred uveljavitvijo naših železarn in njihovih novih izdelkov.

Brešijanski plavž in iz njega pridobljeno jeklo nista pomenila le nov tehnološki postopek, ampak predvsem novo kvaliteto izdelkov. To pa je bilo nadvse pomembno, če je gorenjsko železarstvo in njegovi produkti hotelo doseči zaželene rezultate — uveljavitev na italijanskem tržišču. Le-to pa ni bilo kar tako, saj je dobro poznalo in uporabljalo odlične lombardske in ligurske izdelke jekla podobne vrste.

Iz celotne dejavnosti Bucellenijev na Savi na Jesenicah lahko ugotovimo, da so le-ti dobro oz. uspešno delovali in gospodarili do začetka 18. stoletja (približno 130 let). V začetku 19. stoletja se je njihova gospodarska moč začela rušiti, vendar so vzdržali na Savi do leta 1764. Tedaj so bili še vedno lastniki dobro delujočega plavža in fužine s štirimi kladivi-repači in pripadajočimi ognji za pridobivanje jekla.

Preden so se Bucelleniji morali odseliti s Save, so ocenili vrednost plavža in fužin ter rudnikov železove rude v trikotniku Golica-Crni vrh-Razdrti vrh; preostala dejavnost, povezana s pridobivanjem svinca na Blažuni, v bližini železovih rudnikovkopov v navedenem trikotniku, pa so, kljub temu, da so bili takrat nepomembni, kasneje deloma opravili svojo nalogo. Rudnike oz. kope v tem trikotniku so kasneje v nemških virih imenovali Reichenberg.

V Arhivu dvorne komore na Dunaju se nahaja tloris rudnih distriktov ob potoku Jesenica, ki so ga leta 1761 dali izdelati Bucelleniji. To karto si velja podrobneje ogledati, kajti to je verjetno prva ali vsaj ena prvih upodobitev Savskih jam. S črkami so označeni posamezni distrikti. Distrikt A se je imenoval Lešnik oziroma v originalu na karti die Löschnig, distrikt B Mreža (die Meressa), C Lihtenberg (der Lichtenberg), D Zadnje gore (der Sadne gore), E Razdrnice (die Rasterneze), F Cigan (der Zigan), G Zgornji birnšok (der Oberebirnschock), H Spodnji birnšok (der Unterebirnschock), I Voklje (die Vockle), K Za zadnjim plavžem (Sa Saden Plaaahaus), L Zadnji plavž (Saden Plaaahaus), M Zgornji brand (der Obere Brand), N Spodnji brand (der Untere Brand/m O Za Pustoto (die Sa-

Bucelleni

Grb Bucellenejev, ki so si v 18. stol. pridobili plemiški naslov

predelovali surovo železo drugače od Valoncev, Angleži po svoje in prav tako Rusi. Sivo železo, ki se je nateklo iz plavža in je imelo še precej ogljika, je bilo potrebno še večkrat predelati, da so dobili ustrezne značilnosti in kakovost. Najstarejši taki

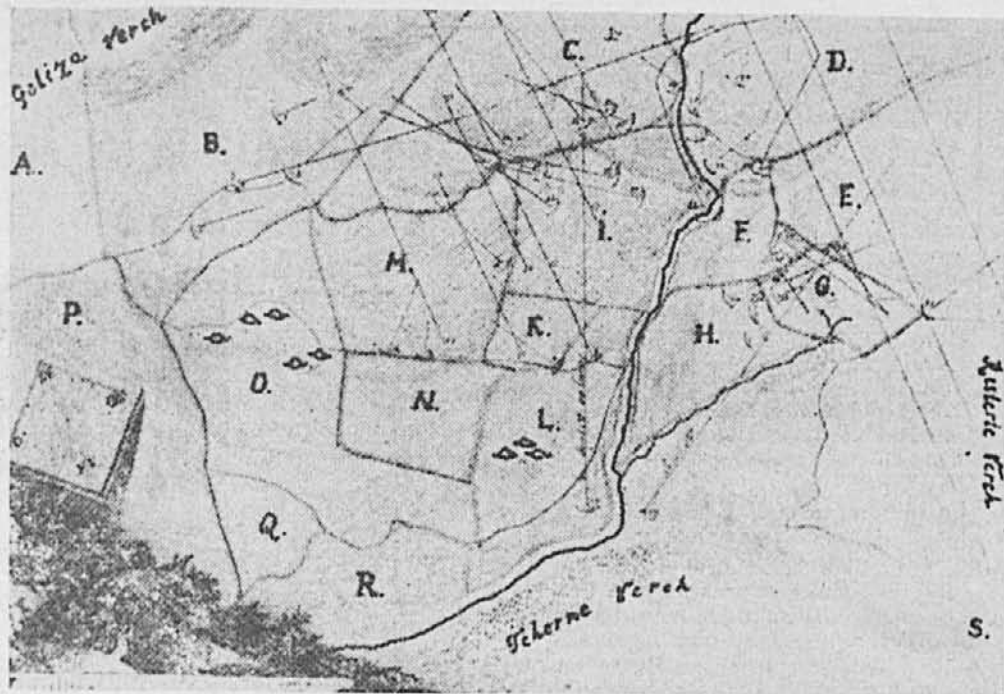
Ruadov znak za fužino na Savi

(Nadaljevanje na 16. strani)

pestota), P Baška okolica (die Watscher Gegend), Q Pustota (die Pestota), R roviše (die Rotisch), S Križišče poti, kjer sta mejili savsko in javorško fužinsko območje. Savski fužini je pripadalo devet distriktov, Plavžu štirje, tri sta si delila Sava in Plavž Distrikt B, ki je obsegal vzhodno polovico Golice s podnožjem, pa so si delili Plavž, Sava in Javornik.

V distriktu K, ki je pripadal Plavžu, je imel svoj rov Jernej Jeran, v distriktu B je bil Repkov kop. V savsko-javornškem distriktu D so kopali v svojih rovih in kopih Primož Jeran, Jurij Jeran in Kladnik, v savškem distriktu E je imel rudokopne pravice Luka Noč, katerega sosed je bil Blaž Blažič. Na ostalih distriktih so kopali rudo še Gregor Blažič, Bole in Kosmat. Vsega skupaj se za leto 1761 omenja 31 rogov in kopov, toda šest jih že ni imelo nobene rude več, sedem le še malo, štirje so bili srednje založeni, bogatih z rudo bilo 14 kopov. Vse te podatke vsebuje legenda, ki se nanaša na tloris rudnih distriktov. Podobne podatke omenja v svoji Zgodovini železarstva tudi Alfons Müllner.

Navedena karta je važna še zaradi nekaj razlogov. Takoj je videti, da v tem času še niso rudnega ozemlja delili s pomočjo jamskih mer pravilnih geometrijskih oblik na enako velike dele, marveč so ga razparcelirali na t. i. distrikte, ki so bili različno veliki in so bili različnih oblik. Nadalje opazimo, da so neposredno pod črko L in nad črko O vrisana stara odlagališča žlindre nekdanjega Zadnjega plavža, ki je prenehal obratovati nekje sredi 16. stoletja in je bila tradicija o njem po dvesto letih še vedno živa. Zgodovinar Alfons Müllner je pravilno ugotovil, da je bil Zadnji plavž verna peč, saj so nasipi žlindre pod L oddaljene prek 120 metrov od potoka Jesenice oziroma od sotočja daljšega Belega potoka in krajšega Črnega potoka, odlagališča pri črki O pa celo več kot 350 metrov od potoka. Če bi peč že bila na vodni pogon, bi žlindro odlagali v bližini na bregu; pri malih vetrnih pečeh se namreč pri vsakem taljenju ni nabralo toliko odpadnih snovi, da bi jih bilo treba voziti kam daleč stran od peči. Ne nazadnje pa dopušča ledinsko ime »Zadnji plavž« kar dve razlagi: krajevno, ko je šlo za poslednjo topilnico, ki bi jo srečali, če bi šli ob potoku Jesenici navzgor, in časovno, če bi se vprašali, ali po njej, ko so jo že opustili, ni talila še katera peč. V na-

Karta rudokopov in rudnih distriktov s Planine pod Golico iz leta 1761

šem primeru gre za posrečeno kombinacijo obeh možnosti.

Priselitev severnoitalijanskih železarskih podjetniških družin v naše kraje bl seveda mogli osvetliti še z drugimi dogodki splošnega značaja, ne samo z ekspanzijo italijanskega železarskega podjetništva. Pri tem lahko govorimo o politiki beneške republike do habsburške monarhije, o težnji gospodarskih krogov v Benetkah, da se dokoplje do določenega vpliva na proizvodnjo na drugi strani Jadrana, morda celo o tem, da so Habsburžani zavestno hoteli pridobiti nekaj beneških podjetnikov, da bi jim modernizirali železarstvo na Gorenjskem, saj so kasneje Bucelleniji postali avstrijski grofje.

Leta 1766 so postali lastniki fužine na Savi člani družine Ruard, ki se je v Avstrijo priselila iz današnje Belgije. Avstrija 18. stoletja je, da bi gospodarsko hitreje napredovala, širokopotezno vabila na svoje ozemlje tuje podjetnike. Tako sta na Dunaj prišla tudi brata Ruard, starejši Ivan in mlajši Valentin. Ivan je bil trgovec na velike razdalje in je leta 1742 postal privilegirani grosist na ta način, da je izkazal 30.000 fl čistega dobička, pri čemer si je pomagal tudi s posojilom. Kmalu ni bilo treba nobenih posojil več in aprila 1746 sta brata postala družabnika s tem, da sta ustanovila skupno firmo, ki naj bi trajala dvanajst let, nakar bi Valentin vodil trgovske posle v svojem imenu.

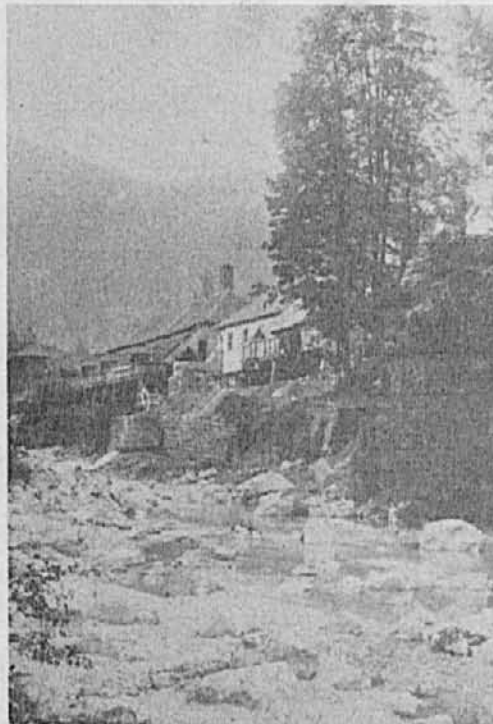
Kot poslovnež je Valentin Ruard mnogo potoval in se gotovo zadrževal tudi v Trstu in zašel v naše kraje. V Ljubljani je leta 1762, skupaj z ljubljanskim trgovcem Jožefom Dasselbrunnerjem, kupil manufakturo sukna in ji bil solastnik šest let. Zanimariti pa ne smemo še druge poti, ki je pripeljala Ruarda na Gorenjsko. Zaradi intenzivne trgovine z žitom v smeri: Panonska nižina — Trst — prekomorski kraji se je Trst sorazmerno hitro uveljavil kot mednarodno pristanišče. V šestdesetih letih 18. stoletja je bila tam že precej znana trgovska firma Brentano/Cimaroli/Venino, ki je med drugim kupčevala tudi s slovenskim žitom in bila delničar prve tržaške zavarovalnice. Ta firma je kupila savški plavž s fužino na javni licitaciji 6. junija 1764. Zalagala je namreč z denarnimi posojili in žitom fužinarja Julija Andreja grofa Bucellenija. Pozimi 1766 je tržaška trgovska trojica prodala plavž s fužino za 60.000 fl kupcu Ruardu. Tedanji upravitelj železarne Anton Deiller in drugi vodilni ljudje v fužini so Valentinu Ruardu poma-

gali, da je izdelal načrt za povečanje in modernizacijo podjetja. Leto pozneje je dokupil zemljišča in druge nepremičnine okoli fužine, na primer mlin na šest koles, žago, zemljišče v Hrenovci. Vse to se je nahajalo na levem bregu Save, ki so mu domačini pravili »Na krajo« (t. j. Na kraju). Na desnem bregu pa je kupil njivo in nekaj drugih nepremičnin.

Delo za povečanje in izboljšavo obratov je bilo znatno: Ruard je fužino kupil za 60.000 fl, račun aktive in pasive za čas od 1. julija 1767 do 30. junija 1768 pa je že izkazal vsoto 83.439 fl 22 kr. Seveda si je sposodil nekaj večjih vsot denarja, toda te je uporabil v koristne investicijske namene. Seznam reparacijskih del, ki jih je vodil na Savi v letih 1768 in 1769 Deiller, nam pokaže, da je dal podjetnik postaviti povsem novo visoko peč. Stroški zanjo so znašali nekaj več kot 687 fl; pri tem seveda niso všteti nekateri drugi deli, potrebni za visoko peč, kot npr. pihalo, železne vezi in slično. Prav zanimivo je, da je sosed — fužinar Žiga Zois nekaj let kasneje dal za novo visoko peč v Bohinjski Bistrici prav toliko. Odgovor za sorazmerno nizko ceno gradnje plavža je bil v tem, da je bil glavni gradbeni material (kamniti kvadri, apno, vezi iz železa itd.) možno dobiti v bližnji okolici, medtem ko so morali notranjo opremo (težja in lažja kladiva, norce in repače) kupovati na Štajerskem in Koroškem in jih razstavljene pripeljati na Jesenice. Zato je bilo težko kladivo po pravilu v tistih časih trikrat do štirikrat dražje od same visoke peči. Tudi omenjene pritikline, ki so bile nujne za delovanje, ne bi porušile tega razmerja stroškov.

Trgovske zadeve na Dunaju je Ruardu vodil in firmo podpisoval od začetka leta 1769 dalje knjigovodja Ivan Hochkofler za obdobje naslednjih deset let. Sklenila sta tudi medsebojno družabniško pogodbo, po kateri se je ta nova dunajska tvrdka imenovala Valentin Ruard & Comp. Kmalu pa so ti posli propadli in podjetje je prišlo pod prisilno upravo. Pomladi leta 1770 je bilo podjetje likvidirano. Tako so Ruardu ostale le gorenjske fužine; Sava namreč ni bila sestavni del propadle družbe in prisilna uprava ni mogla poseči po njej. Poleg tega imetja je Ruardu ostala tudi nogavičarska manufaktura, ki je delovala na Jesenicah in okolici.

Leta 1775 je Ruard kupil od Zoisa tudi plavž na Plavžu in jeklarno s tremi ognji in tremi kladivi v Mojstrani. Po teh lastninskih spremembah sta se oba vodila

Železarna na Savi koncem 19. stoletja

»slovenska« železarska oz. jeklarska podjetnika lotila temeljite obnove organizacije dela v rudnikih in fužinskih obratih. S tem namenom je leta 1781 iskal Ruard na Štarskem novega kovaškega mojstra. Količnik ta dva pred letom 1800 nista uspela izvesti reform v strukturi železarske in rudarske dejavnosti, so jih njuni nasledniki po letu 1820.

Valentinov sin Leopold Ruard ni podjetja samo razširil — novi rudniki, nov plavž s fužino, pridobitev premogovnika v Zagorju — ampak se je uveljavil predvsem kot novator in pospeševalec te dejavnosti. S tega stališča je bil zelo podoben svojemu sodobniku in sosedu po dejavnosti — Žigi Zoisu. Poskusi s premogom v savskem plavžu in fužinskih ognjiščih leta 1796 so jasen dokaz o tem, kakšno smer razvoja je Leopold Ruard predvidel za Savo in podobna železarska podjetja. S svojim novatorstvom je bil daleč pred časom, saj je preteklo še naslednjih 75 let do tedaj, ko je premog ponovno prispel do Save, vendar ga takrat niso pripeljali kmečki vozovi, ampak že parna lokomotiva. Prav gotovo je vzrok, da sta tako Ruard kot Zois obratovala vse do pristopa v Kranjsko industrijsko družbo z ogljem in vodnimi pogoni, pač v dejstvu, da je sicer gospodarsko zelo napredni gorenjski predel dobil železniško povezavo s svetom leta 1870, torej skoraj takrat, ko je zaživela Kranjska industrijska družba.

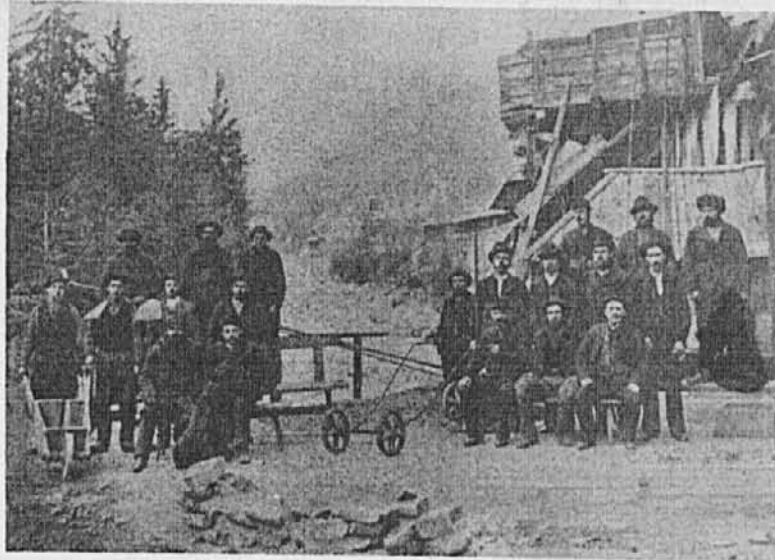
To se je dogajalo v času, ko so imele železarne Štore, Prevalje in nekateri obrati sorodnih strok že po nekaj parnih strojev, lastne industrijske tire, lastne premogovnike, pri vsem tem pa Prevalje še posebej svoj lastni moderni plavž za taljenje železove rude s koksom.

Ko je leta 1848 marčna revolucija odpravila fevdalne razmere in po tem, ko je bila na slovenskih tleh zgrajena prva železniška proga med Mariborom in Ljubljano in kasneje dalje proti Trstu, so gorenjske fužine ostale ob strani, daleč od novih prometnih zvez. Dvajset let je trajalo, preden se je po prizadevanju kamnogoriškega rojaka in politika leta 1869 začela gradnja gorenjske železnice, ki je tudi fužine na Javorniku in Savi povezala z ostalim svetom. Tako se je nehala obdobje starih tovarnikov in vozarjev, ki so preko visokih prelazov tovorili in po prašnih slabih cestah vozili tovore železnih izdelkov gorenjskih fužin proti Trstu in se z denarjem in drugačnim blagom vračali domov.

Uvedba gorenjske železnice pa ni prinesla zgolj blagostanja, ampak je omogočila vse večji prodor tujega in cenejšega blaga in s tem omajala domačo obrt in trgovino. Prebivalci Gorenjske so tedaj pričeli opuščati domače sukno in irhovino, kajti tuji industrijski izdelki so vedno bolj prodirali na sejme in trg.

Tudi v železarski industriji se je močno občutila nagla sprememba. Gorenjskim fužinam so vojne, francoska okupacija, marčna revolucija in državljanska vojna, ki je le-tej sledila v Italiji in na Ogrskem ter inflacija, ki je zato nastala, zmedle nekdanje trgovske zveze in odvzele po izgubi Benečije leta 1866 ter po pogodbi z Madžarsko, ko je bila leta 1867 osnovana avstro-ogrska monarhija, možnost izvoza na ona področja, kamor je skozi pretekla stoletja odhajalo gorenjsko železo in jeklo. Njihova stara izvozna področja v Sredozemlju so vedno bolj prehajala v roke švedske, belgijske in angleške konkurence.

Delo v gorenjskih fužinah je zato začelo zastajati. Zasluge delavstva je postajal vse manjši in nereden. Zaradi razsipnega načina življenja družin velikih podjetnikov in meščanskih razvad, za kar se je trošilo veliko več denarja, kot so ga nudile s svojim zaslužkom fužine, so železarne vedno bolj bredle v dolgove. Lastniki niso imeli več denarja niti kredita, da bi gradili in posodabljali naprave in obrate, ki jih je zah-

Plavžarji in topilci na Savi v 90. letih 19. stol.

tevala tehnična revolucija v železarstvu ter prehod na množično proizvodnjo. Vesta proces je otvoritev železnice še pospešil in tako je leta 1869 prišlo do velike prelomnice, ki je nujno zahtevala koncentracijo industrije in njenih obratov.

Železarna na Savi, ki je tedaj nosila zvoneče ime Cesarsko-kraljeve jeklarne, je bila po svoji centralni legi, obsegu svojih naprav, rudarskih pravicah lastnikov, rudni bazi, prostorni gozdni posesti, po delavskem kadru in trgovskem slovesu izdelkov tako rekoč vnaprej določena, da postane center združenega gorenjskega železarstva, kjer naj bi se postopoma združili vsi manjši železarski obrati Gorenjske.

V razdobju 1854—1856 so na Savi proizvedli 135.388 centov grodlja v vrednosti 451.160 gld in od tega prodali 93.488 centov, doma pa predelali 41.900 centov. Med drugimi so iz te količine izdelali 18.100 centov

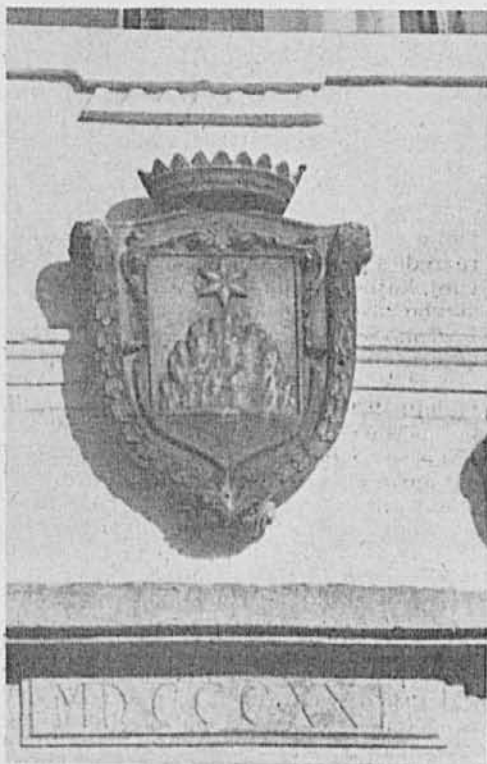
jekla na brešijanski način in zanj iztržili 200.640 gld. Na Savi je tedaj delalo 120 rudarjev, na fužinah 108 plavžarjev in v gozdovih okoli 400 delavcev, ki so sekali les in kuhali oglje. Leta 1869 so tu vpeljali plinske pudlovke in varilne peči na plinsko kurjavo z uporabo šote, ki so jo kopali na šotišču na Pokljuki. Letno so v tem času povprečno predelali okoli 110.800 centov rude. Izvažali so predvsem kvalitetno jeklo v Francijo, Španijo, Italijo in t. i. azzalonsko jeklo za izdelavo orožja preko Siska v Turčijo. Tako so povprečno letno iztržili 171.331 goldinarjev.

V dobi, ko je na začetku sedemdesetih let savška železarna z vsem svojim inventarjem in postrojenji pristopila k leta 1869 nastali Kranjski industrijski družbi, je po tedanjih merilih že imela lastnosti in obsežje velikega industrijskega obrata.

Železarna na Savi leta 1870 (Waltoch, olje)

NASTANEK IN RAZVOJ KOSOVE GRAŠČINE

Belopeški grb na pročelju Kosove graščine

Današnje Kosovo graščino in njen nastanek je treba tesno povezati z razvojem železarstva v širši jeseniški okolici. Graščina sodi v sklop štirih fužinskih gradov, ki so jih v 16. stoletju in prvi polovici 17. stoletja zgradili tujerodni posestniki železarskih obratov na jeseniškem področju. Tako so Bucellini zgradili v 16. stoletju graščino na Savi in na Plavžu, belopeški-Dietrichsteini pa graščino na Jesenicah, ki jo danes imenujemo Kosova graščina. Italijanska družina Pasarelli, ki je v prvi polovici 17. stoletja posedovala javorniške fužine, pa je leta 1630 na Javorniku prav tako sezidala svojo graščino. Najstarejša od vseh je današnja Kosova graščina, ki je bila v prvotni obliki sezidana leta 1521 in se v virih iz 18. stoletja omenja kot »stari belopeški grad«.

Belopeško gospostvo, ki je bilo osnovano leta 1404, je imelo svoje upravno središče v Beli peči (Weissenfels), na skrajnem severozahodnem delu posesti. Ta lega upravnega središča je bila zelo neugodna za upravljanje posesti, ki je imela svoje jedro v Gornjesavski dolini in okolici Jesenic. Z močnim razmahom železarstva na tem področju in porastom prebivalstva v trgu Jesenice (Asling) v začetku 16. stoletja se je pokazala potreba, da se vsaj delno prenese sedež uprave na to področje. Tako je baron Sigmund Dietrichstein, ki je bil tedaj zakupnik belopeške posesti in vazal Habsburžanov, leta 1521 sezidal v trgu Jesenice graščino, ki je postala upravno poslopje in sedež oskrbnika in upravnika belopeške posesti na današnjem Gorenjskem.

Ko je po smrti zadnjega celjskega grofa leta 1456 prešla v roke cesarske dinastije Habsburžanov tudi belopeška posest, so jo leti kot dvorno komorno lastnino dajali v fevd raznim plemiškim družinam. Najprej je prišla v roke rodbini baronov Dietrichsteinov, ki so bili na Gorenjskem sicer lastniki radovljiškega gospostva. Tako je bil leta 1515, v času prvega vseslovenskega kmečkega upora, lastnik te posesti že omenjeni Sigmund Dietrichstein. Ta je poleg graščine v naselju pod Mirco na Jesenicah leta 1523 sezidal tudi cerkev sv. Leonharda, ki ji je tri leta kasneje nadvojvoda Ferdinand I. podelil župnijske pravice, kajti dotedanji farni sedež v Radovljici je bil preveč oddaljen od Jesenic. Iz iste plemi-

ške družine se omenja tudi Gašper Weissenfels (Belopeški), ki se je ukvarjal tudi z železarstvom. V prvi polovici tridesetih let 16. stoletja je skupaj z Matijem Senussom iz današnjega Trbiža, ki je bil oskrbnik belopeških posesti, na Javorniku zgradil plavž in pretalilnico za hüttenberški grodelj. Senussu je uspelo izvesti postopek za predelavo surovega železa v kvalitetno jeklo. Pod planino Belščico sta razširila rudarske obrate z namenom, da bi lahko konkurirala železarskemu podjetniku Bucelliniju, ki je takrat imel svoje obrate še v Planini pod Golico (Alben).

Že leta 1540 pa je bila belopeška posest v zakupu grofov Thurnov, ki so bili v času prve polovice 16. stoletja tudi zakupniki oz. glavarji blejskega gospostva. Viri posebej v letu 1563 omenjajo grofa Antona Thurna.

Po Valvasorju je belopeško gospostvo leta 1612 prešlo v roke baronov Khevenhüllerjev. Tem so sledili grofje Eggenbergi, kajti že leta 1621 se kot belopeški gospod omenja knez Johann von Eggenberg. Tudi ta plemiška rodbina ni dolgo upravljala belopeško gospostvo. Nasledili so jo gospodje Benaglia, ki so bili italijanskega porekla. Končno pa so postali lastniki belopeškega gospostva grofje Trillegkh. V Valvasorjevem času, leta 1672, je bil lastnik celotnega gospostva grof Johann Friderick von Trillegkh.

Tudi naselje pod pobočjem hriba Mirce, današnja Murova, ki ga Valvasor omenja kot trg Jesenice (Markt Asling), je v 16. stoletju doživelo precejšen napredek in razvoj. Imelo je predvsem kmečko-trgovski značaj. Skozenj so s Planine pod Golico vozili železo na jeseniško mitnico, kjer so ga prevzemali laški trgovci. Vas je imela številne hleve za tovarne ter vprežne konje in vole. Letno so na Jesenicah prodali

100–300 kop železa, kar je v 15. in začetku 16. stoletja pomenilo precejšnje bogastvo.

Leta 1526 se je kot prvi tuji železarski podjetnik pojavil v jeseniški dolini kovač Bernardo Bucellini (Wuzela) iz severnoitalijanskega Bergama. Naselil se je v Planini pod Golico, kjer do tedaj ni bilo tujih podjetnikov, kajti v ta gorski svet še ni prodrla modernizacija, ki je sicer tedaj že zavladata v večjih železarskih središčih. Bucellini je tu našel »kmečke plavže« in preproste kovačije. Njegova družina se je spoprijela s težkim delom in uspela uvesti nov red v dotedanje železarjenje v Planini. Razvila se je nova tehnološka smer v železarstvu, ki je bila gospodarnejša in na višji stopnji. Ob močni konkurenci in zaradi slabših trgovskih zvez so domačini staro krajevno obrt vedno bolj prepuščali tujcem.

Leta 1538 je nemški cesar Ferdinand I. dovolil Bucelliniju preselitev železarskih obratov v jeseniško dolino k reki Savi. Ob zastarelih in napol podrtih kovačijah, v katerih so kovali železo in jeklo s Planine in Javornika, je Bucellini s svojimi sinovi začel graditi nov moderen železarski obrat, ki je dobil ime »Am Sauffluss bey Asling«. S tem so bili ustvarjeni pogoji za nadaljnji naprednejši razvoj železarstva v jeseniški dolini.

Za staro belopeško graščino na Jesenicah je nastopil prelomni trenutek, ko je leta prišla v posest jeseniškega trgovca in podjetnika Frančiška Pavla Kosa, ki jo je leta 1821 povečal in obnovil. V spomin na nekdanje lastnike pa je dal v pročelje obnovljene stavbe vzidati stari belopeški grb, ki se je nekoč najverjetneje nahajal v njeni notranjosti. S tem je dobila ta stavba tudi novo ime »Kosova graščina«, ki se je ohranilo do dandanes.

Trg Jesenice z belopeško graščino (Valvasor, 1689)

Knez Johann von Eggensberg, lastnik belopeškega gospostva v dvajsetih letih 17. stoletja

Staro belopeško graščino poznamo danes le po upodobitvi, ki nam jo prinaša J. V. Valvasor v III. delu (11. knjiga, slika 122, str. 21) v svoji knjigi Slava vojvodine Kranjske iz leta 1689. Prenovljena stavba je imela dvoje nadstropij in je bila preurejena v psevdorenesančnem slogu. Nad portalom glavnega vhoda je bil v nivoju prvega nadstropja zgrajen balkon in nad njim vzidan omenjeni grb. Pod grbom je vklesana z rimskimi številkami letnica 1821, ki pomeni leto preureditve graščine. Iz velike pritlične veže vodi stopnišče, ki ga nosijo kamniti stebri v prvo in drugo nadstropje. Zgrajeno je iz svetlozelenega andezitskega tufa iz kamnoloma Peračica pri Brezjah. Prvotno je graščina po preureditvi imela v pritličju in v obeh nadstropjih po štiri enako velike stanovanjske prostore in osrednjo vežo v osi širine stavbe. V drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja pa je zaradi različnih potreb, ki jim je stavba služila, prišlo do novih prezidav in sprememb prostorov v notranjosti.

Tedanji lastnik, vinski trgovec Francišek Pavel Kos, ki je bil prvotno lastnik hiše na Savi št. 16, se je rodil 26. marca 1772 očetu Lavrenciju Kosu na Plavžu, kjer je bil le-ta rudniški oskrbnik in si je nato kupil omenjeno hišo na Savi. Francišek se je leta 1790 na Bledu poročil z dve leti starejšo Polono Stroj in v zakonu so se jima rodili otroci Anton, Francé, Helena, Marija in Ana Marija.

Kos je bil dober gospodar in sposoben trgovec in se mu je zato premoženje za življenja še precej povečalo. Z ženo sta oba umrla leta 1839 in bila pokopana v farni cerkvi na Jesenicah, kjer sta do leta 1932 imela ob vhodu vanjo vzidan spomenik iz črnega marmorja.

Celotno premoženje je po smrti staršev podedoval najmlajši sin Francé Leopold Kos, ki pa ni bil kos svoji nalogi. Bil je v svojem času znan veseljak in ni znal obdržati bogate dediščine v svojih rokah. Celotno premoženje, t. j. graščino, mimo katere so leta 1843 popravili in razširili deželno cesto, ki je iz Radovljice vodila proti Podkorenu in Trbižu, gospodarsko poslopje, štiri orale (1,62 ha) velik vrt in obsežne gozdove, je kmalu prodal lastnikom rudni-

kov in fužin na Savi družini Ruardov, ki so leta 1766 v jeseniški dolini nasledili Buccellinije.

Ko je bila leta 1869 ustanovljena delniška družba Kranjska industrijska družba (KID) in je leta 1872 k njej pristopil tudi tedanji lastnik fužin na Savi Viktor Ruard, je tudi nekdanja belopeška in kasnejše Kosova posest pripadla tej družbi. Do leta 1882 je KID graščino uporabljala za stanovanja svojih višjih uslužbencev, v pritličju pa so bili prostori občinske uprave in organistovo stanovanje. Istega leta je graščino, gospodarsko poslopje in vrt za 10.000 goldinarjev odkupila jeseniška srenja za svoje potrebe in namene. Polovico vrta in graščinsko gospodarsko poslopje je srenja leta 1886 odstopila cerkvi, da bi si zgradila novo župnišče, kar se je leta 1890 tudi zgodilo. Del preostalega vrta in graščinsko poslopje pa je srenja namenila za ljudsko šolo. Na preostalem delu graščinskega vrta, pod deželno cesto, je srenja na svoje stroške uredila novo pokopališče, ki ga je prepisala nase in upravljala. To se je zgodilo zato, da ne bi prihajalo do težav in zapletov pri pokopavanju pokojnikov različnih veroizpovedi in prepričan; istočasno pa je bilo to odraz razmer, ki so tedaj vladale v jeseniški dolini in so bile posledica političnih bojov, ki so se koncem 19. stoletja začeli razvematiti.

Nekdanja Kosova graščina je tako v šolskem letu 1883/84 postala nova dvorazrednica jeseniške ljudske šole in tako za trideset let rešila problem šolskih prostorov. Dvorazrednica pa ni zadostovala dolgo časa, saj je bila že leta 1887 spremenjena v trirazrednico. Po šolskem zakonu iz leta 1889 je obvezno šolanje trajalo osem let. Ta zakon pa se je dosledno izvajal le na Štajerskem in Koroškem, v ostalih slovenskih deželah pa je bila uvedena le šestletna obvezna ljudska šola in tej priključena dvoletna ponavljalna šola. Učenci so tako obiskovali obvezni pouk osem let.

Po letu 1890, ko se je začela železarska industrija koncentrirati v jeseniški dolini, je začelo tudi vedno bolj naraščati število prebivalstva. Svoje je v tem smislu prispevala tudi gradnja novih tovarniških obratov na Savi in kasneje na Javorniku ter na začetku 20. stoletja karavanškega predora med Hrušico in Področico ter proge proti Trstu. Tako je že leta 1895 šola v Kosovi graščini postala štirirazrednica, kar je ostala do prve svetovne vojne, vendar pa se je število paralelnih razredov stalno večalo. V šolskem letu 1900/01 je 425 učencev

obiskovalo osem oddelkov, deset let kasneje pa 730 učencev deset oddelkov.

Leta 1914 se je dotedanja štirirazrednica v Kosovi graščini, ki je imela deset oddelkov, spremenila v šestrazrednico. To leto, ko se je začela prva svetovna vojna, je bilo na Jesenicah dograjeno novo šolsko poslopje (bivša gimnazija). Ko je bilo aprila 1915 dano preliminarno dovoljenje za bivanje v novem šolskem poslopju, so se vsi razredi s paralelkami nemudoma preselili vanj, kajti obstajala je nevarnost, da novo stavbo zasede vojska.

Tako je po dobrih tridesetih letih Kosova graščina prenehala biti ljudska šola in je ponovno prešla pod direktno občinsko, po letu 1929, ko so Jesenice postale mesto, pa pod mestno upravo. V stavbi stare graščine so se poslej nahajali razni uradi in ustanove ter predvsem v gornjih prostorih stanovanja.

V času pred drugo svetovno vojno so se v »stari šoli«, kakor so Jeseničani poslej imenovali graščino, nahajali v pritličju v levem traktu sodnijski prostori in zapori. V sprednjem prostoru je bila sodnijska dvorana, kjer so se vsak četrtek vodile sodne razprave, v zadnjih treh manjših pa do leta 1935 orožniški, nato pa policijski zapori s samicami. Popolnoma zadaj so bili sanitarni prostori, od koder so pripornikom skozi posebno okno dajali vodo.

V prvi sobi v desnem traktu so bili v tem času prostori jeseniškega gasilskega društva, v zadnjem delu pa privatno stanovanje.

V prvem nadstropju je večino prostorov zavzemalo stanovanje občinskega tajnika, v zadnjih dveh prostorih desnega trakta pa je bilo še eno manjše stanovanje.

V levem traktu drugega nadstropja graščine je bil urejen otroški vrtec za zahodni del tedanjih Jesenic, osrednji prostor (prvotno veža graščine) in prednja soba desnega trakta sta bili privatni stanovanji, v zadnjih dveh sobah na desni strani pa sta bili pisarni združenja jeseniških obrtnikov.

V takšnem stanju in vlogi je torej nekdanja belopeška in kasnejše Kosova graščina ter stara šola dočakala drugo svetovno vojno in okupacijo domovine. Tedaj so se za to staro stavbo začeli najbolj težki in najbolj črni dnevi v zgodovini njenega obstoja.

Kmalu po okupaciji Gorenjske je nemški okupator poleg drugih javnih zgradb in ustanov prevzel in zasedel v svoje na-

(Nadaljevanje na 20. strani)

Prenovljena Kosova graščina (okt. 1985)

BENJAMIN GRACER

ISKANJE MOŽNOSTI IDENTIFIKACIJE Z NARAVO PREK LITERATURE

mene tudi Kosovo graščino. V njej je ure-
dil začasne oziroma prehodne zapore, ka-
mor je zapiral ves čas vojne zavedne rodo-
ljube, aktiviste OF in partizanske borce ter
kurirje, ki so bili zajeti v okolici Jesenic.
Poleg Kosove graščine je okupator imel za-
pore še v bivši Kovačevi hiši nasproti
upravnega poslopja KID, kjer je bila poli-
cijska postojanka, v vili dr. Aleša Stanov-
nika poleg železniške postaje, kjer je bil
sedež jeseniške izpostave gestapa in proti
koncu vojne tudi v vili Viktorja Črnka na
Plavžu, kamor se je gestapovska izpostava
po bombardiranju Jesenic 1. marca 1945
preselila.

Kosova graščina in vsi ostali okupator-
jevi zapori na Jesenicah so bili prehodne-
ga značaja. Gestapo je po predhodnih za-
slišanjih in mučenjih zapornike navadno
pošiljal naprej v begunjsko mučilnico in v
zbirna taborišča v Sentvidu in Goričanah
pri Medvodah, od koder so jih s transporti
leta 1941 pošiljali predvsem v izgnanstvo v
Srbijo in v taborišče Kraut na gornjem Ko-
roškem, kasneje pa v premnoga koncen-
tracijska in izseljenska taborišča po okupi-
rani Evropi in Nemčiji. Tako je bila Koso-
va graščina med drugo svetovno vojno pr-
va stopnica na poti, ki je marsikoga pripel-
jala do smrti ob kolu ali v krematorijski
peči v koncentracijskem taborišču, vse pa
na dolgo mučeniško pot — pot do svobode.

Karel Novy: Ribiča v Modrem zalivu,
Mladinska knjiga 1976, ilustriral Mirko
Hanaka, tiskano v ČSSR, v naših knjigar-
nah sem in tja kakšen izvod...

Mini romanček o ptičkih, z glavnimi ju-
naki — vodomci, čudovito ilustriran, na
hudo slabem papirju tiskan, je šel mimo
nas. Tako kot mnoge na videz drobne in ne-
pomembne stvari, ki ne zmorejo takojš-
njih učinkov in rezultatov na tržišču, ker
ni za njimi ljudi, ki bi jih reklamirali vsaj
na ravni dobrih žvečilnih gumijev...

Pred leti sem povsem slučajno na knji-
garniški polici z roko zadel ob njo. Od ta-
krat preizkušamo na nekaj šolah njene
vsebinske in oblikovne kvalitete z otroki.
Rezultati niso slabi. Delo ni brez slabosti.
Katero pa je. Avtor je na mnogih mestih
preveč deklarativen, pedagogizira včasih
tudi tam, kjer bi bralec moral priti skozi
vsebino do njegovih posplošenih ugotovi-
tev in zaključkov. Kot da bi se bal, da le-
tega ne bo zmož. Tako se mu sicer ume-
tniško delo odene v dokaj zajeten plašč
razmišljanj o ptičkih, znanj o vodomcih,
poduka bralcem-otrokem... kar vse bi so-
dilo bolj v kakšen učbenik spoznavanja na-
rave kot v dobro knjigo. Mnoge bo motila
tudi projekcija klasičnega človeškega dru-
žinskega življenja — z enakopravnostjo
moža in žene — v svet ptičjih junakov. Se-
veda se je treba vprašati: kaj smo v teh ne-
kaj desetletjih hitrega vzpona naše civili-
zacije na tem področju spremenili in odkri-
li novega? Vsi vemo, da v svoji elementarni
osnovi pravzaprav ni kaj spremeniti, ker
nas še vedno naračva vodi, razmnožuje in
osmišlja, ne glede na našo moralno kulise-
rijo, fikcije in projekte, ki imajo dostikrat
z resničnim življenjem bolj malo skupne-
ga. In v tem je sporočilna vrednost tega be-
sedila. Avtor na mnogih mestih doseže
presenetljivo identifikacijo z naravo — s
svetom ptic. Umetniške vrednosti svojega
sporočila se zaveda, saj v predgovoru pr-
vi:

»Vedel sem, kako naj opišem življenje
vodomca ter življenje in doživetja ptičev,
ves tisti vrvež na širokem tolmu sredi
gozda, ki sem mu dal ime »Modri zaliv«.
Iskal sem najbolj primeren način, najbolj
pripravno obliko in izbral najbolj prepro-
ste besede. To pa ni tako lahko. Majhnemu
dečku, ki je leta živel v prijateljstvu s poto-
škimi in z gozdnim svetom, se je, čeprav v
pozni starosti, izpolnil davni sen: »Njegovi
ptički govorijo med seboj in o sebi!«

In kaj ti njegovi ptički lahko povedo
nam in našim otrokom, ki se pravkar tako
vneto (zaletavo?) odpravljajo v računalni-
ški svet? Nič?! So vse tiste sličice vodom-
cev, zapisi o njih; izrezani iz različnih revij
in časopisov, ki so jih otroci prinesli v šolo
po obravnavi knjige, ne da bi jim kdo naro-
čil ali sugeriral, samo iskanje učiteljeve
naklonjenosti, obračanje njegove pozorno-
sti nase — brez notranjega odnosa do uni-
verzalnega sveta, ki so ga skupaj z njim
odkrivali? Nemogoče. Ključa do prirode
notranje razvit in zdrav otrok ne bo nikoli
izgubil, četudi ga ne nosi obešenega okoli
vratu, saj je vsako mlado živo bitje najžlat-
nejši sad njene vsebine in oblike. Zato bo-
do človekovi svetovi — še tako popolni in
čudežni — kot je npr. svet računalnikov —
vedno potrebovali svoj prirodni temelj,

svoje naravno etično ravnotežje, dokler bo-
do služili življenju in človeku. Vsi poizkusi
v skrajnosti — tako nas uči tudi zgodovina
— so uničeni, ker so aprirodni in onemogo-
čajo ustvarjanje kontrapunkta na prirodo:
ko bo vse mrtvo živo in bosta duh in mate-
rija eno...

K optimistični viziji sveta — nad kate-
rim so danes grozeči oblaki uničenja — bo
treba prispevati svoje: po najboljših močeh
in sposobnostih; prav tam, kjer se začneja
in svet — pri vzgoji in izobraževanju... In če se v posode duha
še kar naprej odceja neumnost in se po ni-
tih usode trmasto stegujejo roke cinikov in
brezsrčnih bedakov, ki jih spravljajo na
površje umazani računi, potem je skrajni
čas, da začnemo vzgajati ljudi z domišljijo,
ki bodo zoreli v pokončne in ustvarjalne
osebnosti: in bodo videli in čutili daleč čez
tisto, kar v svojem trenutku bivanja in de-
lovanja so. Lahko se zgrozimo, če pomisli-
mo, kako malo je pravzaprav človek napra-
vil za vzgojo lastnega zaroda v primerjavi
z dosežki na drugih področjih. Ne pomišlja
pa si vzeti usodo sveta v svoje roke!

Iskanje poti in možnosti identifikacije z
naravo bo v prihodnje vse intenzivnejše —
v kolikor njeno počlovečeno bistvo — našo
notranjost nismo že obsodili na konec. Pri
tem igra zelo pomembno vlogo tudi litera-
tura, ki omogoča globlje in pristnejše odkri-
vanje in podoživljanje narave, saj nam
jo z metodo personifikacije ne samo pribli-
ža, temveč odpira njej in človeku povsem
nove človeške razsežnosti. Sposobnost po-
osebljanja ima samo človek. Z njo gradi
mostove, prek katerih prodira v etično bi-
stvo stvarstva...

Trenutno se v konkretnem življenju od
tega močno oddaljamo. Brezbrižnost,
malomarnost in neosveščenost družb in
posameznikov spravljajo svet v nevarne
ekološke krize, ki se lahko spremenijo v
svetovno katastrofo. Žal človek brez krva-
vih izkušenj nikoli ni kaj prida spremenil
svojih pogledov in dejanj. Zato se tudi to-
krat boj šele začneja. Ko bo šlo za vsak
kvadratni meter žive prirode in bomo pri-
siljeni združiti vse materialne in duhovne
sile za svoj obstoj, bomo odkrili in v praksi
uporabili marsikaj, kar je bilo še včeraj za
večino zgolj igra duha, sanje posameznikov,
življenjsko pravilo izjemnih (čuda-
ških) osebnosti, ki jim je narava razvila
silnejše srce in zlahtnejšo pamet. V luči
teh razmišljanj je naše šolsko branje knji-
ge Ribiča v Modrem zalivu samo drobceno
zrnce, ki je zašlo na skopo, komaj še vidno
gorenjsko njivico šolske — pedagoške ino-
vativnosti...

Knjiga je z učnovzgojnega vidika še po-
sebej zanimiva zavoljo prepletanja močnih
liričnih in epskih elementov prirode, ki v
otroški duši še dolgo po branju odmevajo
— zlasti poglavji Boj in Prvi izlet. Njena
vsebinska troplastnost: umetniška, učna in
vzgojna, se ponuja učitelju in učencu v
analizo na način, ki terja nove pristope in
pogleda na umetnost, ki naj bi bila sestav-
ni del človekovega življenja. Zato bi jo
lahko po posameznih delih obravnavali
kar pri treh predmetih: pri slovenskem je-
ziku, spoznavanju narave in pri moralni
vzgoji. Umetniška plat: z močno, sugesti-

Viri in literatura:

France Kos, Gradivo za zgodovino Slo-
vencev v srednjem veku I—V, 1902—1929.

Franz Schumi, Urkunden- und Rege-
stenbuch des Herzogthums Krain I—II,
1882—1884.

Franc Gornik, Bled v fevdalni dobi,
1967.

Milko Kos, Gradivo za historično topo-
grafijo Slovenije I—II, 1975.

Santifaller, Urkunden der brixener
Hoch-Archive 845—1295, 1929.

Aleksander Rjazancev, Preteklost v
senci Karavank, Jeklo in ljudje II, Jeseni-
ški zbornik, 1969, 13 ss.

Janez Meterc, Zgodnja fevdalna koloni-
zacija na jeseniškem območju, Listi štev.
63/XV (priloga Železarja), 1985, 21 ss.

J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzog-
thums Krain, 1689, III. del, XI knjiga, 21
ss., sl. 122.

Jože Tomažič, Oris zgodovine jeseni-
škega šolstva, Železar, štev. 18—21/VII,
1965.

Anton Žerjav, Nastanek Kosove grašči-
ne na Jesenicah, Železar štev. 27—34/XI,
1969.

Arhiv tehniškega muzeja Železarne Je-
senice.

vno učiteljevo interpretacijo, ki bo omogočila učencu vključitev v umetniški svet, bo ustvarila v njem tisto celovito etično jedro, brez katerega je vsak pristop k naravi prazen, že vnaprej odtujen. Brez njega ostane lažni tudi pri moralnem presojanju, vrednotenju in iskanju novih misli, vrednot poti in dejanj. Samo globoka etična zavezanost stvarstvu — katerega del smo sami (morda najbolj problematičen del) nam odpira prihodnost...

Namen tega zapisa je opozoriti na tiste vzgojne prvine, ki delu dajejo posebno pedagoško razsežnost in jih hkrati tudi v taki meri demonstrirati, da bodo uporabni za skupen razgovor o knjigi.

1. Gradivo za razgovor:

- Najbolj zanimive in bistvene odlomke iz dela pripravi učitelj (priloga)
- Skica za razgovor (priloga)

Očetova napatila za življenje (1)

»Vaša imena bodo v kraljestvu vodomcev slavna, če jih boste res proslavili. Ničeva bodo, če boste živeli ničevno. Vse to je odvisno od vas. Pogosto, kajpada, tudi od sreče. Toda če naju boste ubogali, vas bova marsičesa naučila, da si boste lahko uredili življenje tako, da bodo naključja kar najmanj posegala v vaše življenje. Povedala vam bova svoje skušnje, ki sva jih podedovala po očetih in materah, in tiste, ki sva jih sama pridobila. Prej se ne razidemo, prej vas samih v svet ne pustiva. To si zapomnite.

Materina napatila za življenje

»Še pred tem si morate hčerke poiskati može in vi, sinovi, pa žene. Drugače si ne bi mogli ustvariti družine in ne bi vedeli, kaj je to družinska sreča,« je rekla mati.

»Največji ponos matere in očeta in cilj njenega življenja, je vzgojiti krasno in zdravo družino. Brez družine, brez otrok, ne bi imelo naše življenje smisla, zaman bi živeli in zaman umirali. Edino v otrocih je nadaljevanje našega življenja in življenja slehernega bitja na tem svetu.«

Očetova napatila za življenje (2)

»In še to si zapomnite, da je dom lep samo, če je svoboden,« je rekel oče. »Če bi to svobodo kdaj ogrožal še večji in še močnejši sovražnik, jo morate braniti. Ne smete biti strahopetci, ne smete se bati. Strahopetnost in bojazen sta sovražnikova pomočnika. Hrabri morate biti, hrabrim in smelim je sreča mila. Hrabri in smeli svobodo vedno ohranijo, pa če bi bil sovražnik še močnejši.«

RIBIČA V MODREM ZALIVU (ODLOMKI)

Materina skrb za mladiče

Or je padal na plen kot kamen, le malokdaj je zgrešil cilj. Kik je skoraj neprestano sedela na jajčkih. Prejšnje čase je v tem času vedno shujšala, tokrat pa se je zredila od preobilja jedi, ki jih je prinašal Or. Pogosto so jo seveda bolele prsi in trebušček, zato je odhajala ven, da se spreleti. Kako velika in krasna so se ji zdela drevesa, voda in skale, moleče iz nje. Kako čudovito je bilo bleščanje pomladanskega sonca in kako sladko je bilo žuborenje potoka, ki je bil njun rednik.

Očetova skrb za mladiče

Or je odnašal lupinice in letel z njimi daleč od gnezda. Raznašal jih je na razne strani, da ne bi nihče, kdor jih najde, vedel, iz katerega gnezda so, da ne bi mogel najti vodomcev. V takih rečeh previdnost ni nikoli odveč.

Šesto jajčece pa se še vedno ni prebudilo. Nič ni v njem trkalo; šele čez tri dni se je v njem oglasilo življenje, po treh dneh, ko so starši že imeli toliko skrbi s prehrano njegovih petih bratcev in sestic.

Or je brez oddiha lovil hrano za vse gnezdo. Imel je dela čez glavo. Za Kik ribe, za mladiče pa muhe in kačje pastirje, polžke in gosence, hrošče in čisto majcene ribice.

Rojstvo (2)

Mladim vodomcem so že pokali tulci in iz njih so jim rasla peresa. Postajali so nemirni. Radovednost, kakšen je svet, jih je odganjala s trdega, s kostmi nastlanega ležišča. Kik jih je zaman svarila in jim dobrohotno pretila, zaman jih je oče Or ostro karal.

Rojstvo (1)

Slednjič je Kik bila rešena: prvi otrok je prišel iz lupine in se zdaj stiskal pod nje no golšico — majcen, slaboten in nežen. Nato je prekljuval lupinico drugi pa tretji.

Noč in dan je pet neboljenih stvarc drhtelo in čivkalo potihoma kot vetrček v prvem pomladnem listju.

Boj za obstoj

Proti njej je nekaj zasikalo tako divje, da je skoraj omedlela. »Razbojnik!« je kriknila Kik in zdaj je njen močni in ostr kljun krepko usekal sovražnika. Z nevidnim vsiljivcem se je tolkla na življenje in smrt, borila se je in rinila naprej. Če pogine ona, naj pogine tudi sovražnik njene družine!

»Zgini, drugače te ubijem!« je vpila in neusmiljeno, bliskovito sekala s kljunom.

Sikanje proti njej je bilo vse močnejše, toda umikalo se je, ni moglo zdržati napada razjarjene Kik.

Ropar, ki je sam vdrl, je bila rdeča podlasica. Prišla je ropat, vdrla v rov, ko ni bilo Ora doma, da bi se posladkala z njegovimi otroki. Ni pričakovala, da bo naletela na odpor, da se bo morala boriti in da bo v tem boju podlegla. Kik je podlasico izrinila pred vhod v rov, kjer je roparju na ilovnatem pobočju spodrsnilo in se je ves krvav odplazil z bojišča.

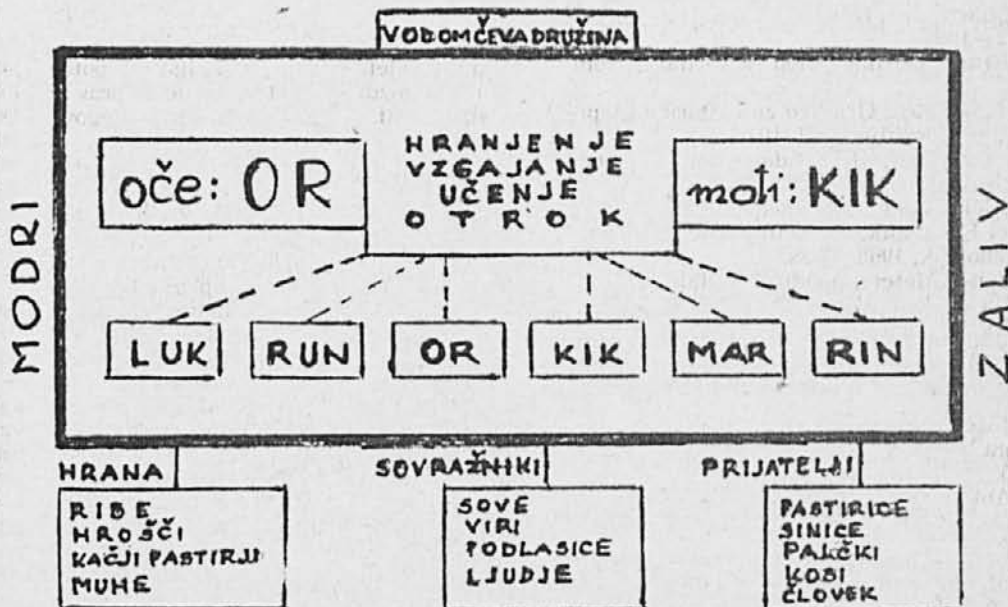
Rojstvo (3)

Najstarejšemu otroku so kot prvorojencu dali po očetu ime OR, najmlajši hčerki po materi KIK. Drugi sin je dobil po dedu ime RUN in najmlajši mamin ljubljencek LUK; ostalima dvema hčerkama sta dala ime MAR in RIN. Vsem lepo po vrsti, kot so se rodili.

KAREL NOVY RIBIČA V MODREM ZALIVU

OKOLIŠ VODOMCEV

POTOK-REDNIK

VRT ALI ODKOD TA SANJSKA SLIKA

VRT je bil pastelno rdeče, vodeno bordo barve kot stara kuliserija kakšne operete, neživljenjska, kot podobe iz družinskega albuma, kot privid ali sanje, ja, saj sem to sanjal, kajpak včasih z očmi odprtimi in so potlej rekli, da imam zmedene oči, ampak če je bilo kaj zmedenega, so bili to ljudje ob pogledu name.

Nikjer ni bilo nikogar, STEKLENO RDEČKASTE ROŽE, negibne in brez sokov, brez kakršnegakoli znaka, da bi lahko tudi dišale, pa saj povohati jih tako ne bi mogel, saj sem to sliko gledal z nekakšne razdalje, kot skozi lečo, iz žabje perspektive, naskrivaj, za trenutek, kot sem včasih gledal njo, ko se je preoblačila in čeprav sem se delal, da me tudi slučajno ne zanima, sem si moral priznati, hočeš nočeš, da me je presneto razdražila njena gola koža, vrag ve zakaj.

OBOKI stavbe so bili pravi, iz rdečkaste kamenja, nekje zgoraj so bila okna, zaprta, neprijazna, od tal navzgor je plezala RDEČEMU LIŠAJU PODOBNA ZVIJALKA, čudna, kot bi bila suha, ampak res je bila samo, če nismo preveč natančni, podobna tisti, ki smo jo otroci za Goščo kadili in so potlej pekla usta in je obleka po zažganem smrdela, ko je potlej mama doma spraševala, kje da smo spet zažigali, sem hitro povedal, da smo le ležali ob Fridlnovem pastirskem ognju in se je neprestano kadilo ravno vame, pa sem se nekajkrat na drugo stran ognja prevalil.

Starega ata sem večkrat vprašal, če človek samo enkrat živi in kaj je prej in kaj potlej. Največkrat me je postrani pogledal in rekel, da sem prej po morju prah brisal, potlej, ko te enkrat ni več, te pa ni več, ker da v nebesa in pekel on ne verjame, da je težko, da bi bil hudič bolj kunšten kot so sed konjederec, ki mu je sive lase delal in težko, da bi bil bog bolj dober, kot stric Francelj iz Šenčurja, ki je vedno s komolci vrata odpiral, pa še ponavadi je nama z bratom kakšen jur padel, tako da sem ga, strica, gotovo petkrat vprašal, kdaj da bo spet prišel.

To z brisanjem prahu po morju mi ni šlo v račun, pa kaj, ko je ata toliko vedel. Tako naj bi se torej vedelo, kaj je bilo prej in kaj potlej.

Nikdar ni rekel kakšno tako: kako bi, če bi to ali ono, če bi še enkrat živel. Verjetno mu je bilo že enkrat dovolj matranja, saj ga je najprej astma dajala, potlej pa rak in že je bilo prepozno.

Takrat si je samo še sem in tja privoščil kak encijan, ampak pri Kureju je bilo bolj tiho in se ni dosti menil za Tončka, ko je ta razlagal, da je pri njih doma zmeraj veselo, kadar pride pijan, ko žena vrže prvo stvar, ki je pri roki vanj in če zadane, je vesela ona, če pa ne, pa on.

Če sem že nekoč na svetu bil, da sem moral biti en velik gospod, kakor mi roke od dela stran štrlijo, tako je robantal ata, kadar mi je kakšno delo naložil in sem se po njegovem predlogu obiral in se mi je zdelo, da bi bilo vseeno, če bi tisto kar sam opravil.

Klinar, učitelj v srednji šoli, pa je mami težke ure naredil, ko ji je v obraz rekel, da iz mene nikoli nič ne bo, da samo po vogalih s puncami postajam. Potlej sem se spraševal, zakaj ni meni nikoli zažugal, kot je Mimici pred celim razredom povedal, naj se že enkrat poroči, da bo mir pred njo. Tako si takrat to nisem nič kaj k sru

vzel, kajti če bi si, ali ne bi kar sam tisti drobižasti deklici trdneje zavezal krilo, ne pa da sem potlej tako zgodaj dočakal vraga in Maria hilf uns aus aller not potem čisto nič ne pomaga.

VRT je bil še kar naprej rdeč, nič se ni spremenilo in nič premaknilo, včasih je bil bolj prepoznaven, včasih manj, perspektiva je bila ista, kot bi ga gledal leže.

Pravzaprav smo si vedno le želeli, da bi bili starejši, rečimo takrat, ko so šli fantje na vas pogledat, kako vervečam ušesa rastejo, kar je pomenilo, da grejo punce ogovarjat in smo potlej mlajši viseli na drugi strani plota, nasproti Naca, za vsak slučaj, če komu ni šlo preveč dobro in mu ni bilo prav, da se je pred nami blamiral in se ni olajšal samo s kakšnim sikajočim: marš mularija, ampak je še koga, ki je jezikal in ni bil zadosti hiter, zabasal v rit.

Včasih smo jih tudi dražili, največkrat Marulovega, za katerega si je nekdo celo pesmico izmislil:

Marulov je krulov
k' ga j' Brsov ubecov.

Pa ni kazal nobene hvaležnosti; pa Marjana smo včasih spomnili, da je s Pšanova marelice padel, kar se mu precej pozna, ampak potlej je bilo treba res hitro teči.

Največkrat jih je fasal sosedov Sašo, pa ne, ker bi bil najbolj počasen, ampak zato, ker je bil najbolj neroden, samo jezen ni bil na tiste, ki so ga obricali ali na nas, ki smo ušli, ampak na tiste punce. Dolgo je govoril, da je, kar se žensk tiče, pri hiši mama čisto zadosti, le sem ter tja je v trenutku slabosti vzdihnil, kako bi Stanko popfukal, pa četudi bi moral potlej kar umret. No, ni mu bilo treba in vseeno se je poročil in začel hoditi na jago in streljati na vse, kar se na petdeset metrov od hiš premakne. Ob kresu, ki je pred prvim majem vedno gorel na Podhomskem robu, smo lazili za parčki, ki so se iz kroga luči utrnil, zijali v riti, ki so se belile v slabi svetlobi in se hihitali v pest ali pa šlatali po pimpkih, ki so se nam komaj kaj poznali, ampak pasalo je pa le. Kakorkoli, še veliko vode je potem oteklo, preden so mlajši nas začeli slediti in se je vse lepo vrtelo naprej.

Enkrat je praded iz Dajn prišel na obisk in se mi je zelo čudno zdelo, ker je govoril, kot bi kričal in se ga je dalo slišati vsaj sto metrov od hiše, pa še vsi so vedeli, kdo je prišel. Potlej je nekdo rekel, da je to zato, ker si tam, kjer je ded doma, kričijo iz Spodnjih v Zgornje Dajne.

Takrat sem prvič slišal, da je moje pradede, za kazen, na Jelovico goriški škof Atems preselil in to s Tirolskega, da so bili verjetno uporni in drugoverni, da se vsi niso dali preseliti in da so bili nekateri dedovih dedov prekleto trmastih, pa kako jim je že prvo leto vse poljščine hrošč požrl in so od tedaj vsako leto potlej šli na božjo pot v Innichen s kefergeldom in svečo. Takrat nisem veliko mislil na to, kasneje pa sem se tega večkrat spomnil.

Opazoval sem to žilavo figuro, ki je Gorjovemu atu rekla, naj, če je pameten, zakopje sekuro za tri čpinove štile globoko in počne karkoli drugega.

Vedel je še povedati o kontrabantu v stari Jugoslaviji, kako so cele družine s Primorske spravili čez Črno prst na našo stran, kako so mrtve na Poreznu slačili in menjali obleko za fižol, kako so na Petrovem brdu podirali Lahom bodeče barikade,

pa kako je bos pozimi hodil k mami v vas in so fantje nečimrnim dekletom nalašč pod okno lojtro pristavili, da so se jim potlej vsi smejali in kako so se včasih tudi stegli, s furmani in potlej z ovitimi glavami okrog hodili, ampak vedno le niso oni takratko potegnili, saj, kdo pa je že videl, da bi bili fantje v domači gostilni tepeni.

Mama je potlej rekla, da se da poslušati tudi z zaprtimi usti in da ni treba, da vsi vidijo, kaj da sem prejšnji dan opoldne jedel. Johannes se ni več plazil.

Najprej se mu je zdelo, da se tudi premakniti ne bo več mogel, potlej pa je počasi šlo. Zdaj ni več čutil žerjavice v vampu in bil je stran od šklepeta težkih oklepov od škofa plačanih konjenikov, ki so preseleljevali v imenu križa in prave vere; stran od sikanja rezil in grgranja zarezanih in pretrganih in ni se več bal, da mu bo še konj stopil na glavo. Vedel je, da mora stran, k zidovju, ker če je zid, potlej konj ne more čisto zraven, to je jasno.

Počasi je obrnil glavo in skozi prah je v prehodu med ruševinami innihenske Šranže, zagledal VRT, Z ROŽAMI, KAMNITIMI OBOKI IN PO NJIH JE PLEZALA OVIJALKA.

Potisnil je roko tja, kjer naj bi bil trebuh in zabrodil z njo v nekaj spolzkega, mehkega in lepljivega. Dvignil se je spet počasi in bila je rdeča in prstena.

Potlej se je poskusil dvigniti, pa ga je prepognilo, da je butnil z glavo v prah in okruške zidu.

Prevalil se je na hrbet, naslonil glavo na kamen in se zagledal v vrt, le veke so bile tako težke.

Ni vedel, koliko časa je preteklo, ampak zavedel se je pekočega ščipanja in jecanja, samo VRT je bil še vedno tam, med ruševinami, le da je bil zdaj RDEČ, zaprl je oči, peklo ga nenadoma ni več, ampak vrt je bil še vedno rdeč in potlej, potlej je začel še vedno bolj rdeti, komaj je že kaj razločil, pa je še temnel in potlej je bila samo še tema.

SONJA KORANTER

DEŽ

*Vse kaplje predhodnikov:
sanje zamenojcev
so v skladi dežja
kot postelja brezmejnja —
so kot prah in strah,
so veter od vzhoda in
črepinjust prepada.
dež, dež moj
poslednji opoj nebesnih ljudi
in zamenojci podajajo roke
pred mavrične oči.*

*Le pred vrati nesrečnimi
skleda suha zaman
išče kaplje bele sledi!*

LOUISE ERDRICH

TEHTNICA (1980) ALBERTINA JOHNSON

Pred seboj sem imela že svoj tretji ali četrti jellybean (vrsta bombonov, op. prev.), to je janeževec, žitni alkohol, prižgana vžigalica in majhna mokra eksplozija v tvojih možganh. Levo od mene je sedel Gerry Nanapush iz plemena Čipev. Na moji desni pa Dot Adare, ena tistih, ki niso nič, ki nikoli nič niso bili in je vprašanje, kaj sploh kdaj bodo. V njenem napetem trebuhu je v tekočini skrčen ležal otrok njune zveze, otrok, ki smo ga pričakovali, otrok, ki smo mu v prenapolnjenem in ne preveč snažnem baru na robu tistega mesta v Dakoti, na dolgo in široko prizadeva-joče iskali ime.

Gerry že trinajst let ni pil. Pred njim je stal visok kozarec tonika z umazano rezino limone in eno ali dvema višnjama. Star je bil petintrideset let in je skoraj polovico teh let prebil ali v zaporu ali zunaj na begu. Še vedno ni bil na varnem in tudi nikoli ne bo, zato si je rumeni teniški senčnik potisnil navzdol od okvira svojih očal. Bar je bil medlo osvetljen in zakajen; stekla njegovih očal pa zelo temna. Zaradi slabe vidljivosti ga je policaj Lovchik prvi ugledal.

Lovchik je prihajal k nam z rokami uprtimi v bok, a je bil Gerry čez zadnjo stranico predelka in skoz vrata preden je bil Lovchik dovolj blizu, da bi ga z uspehom legitimiral.

»Prisedite,« je Dot rekla Lovchiku, ko se je ta približal našemu predelku. »Na pijačo vas povabim. Tu je tako dolgočasno. Vso noč ni bilo nikogar blizu.«

Lovchik je zavzdihnil, sedel in naročil borovničevu žganje.

»Zdaj pa mi pošteno odgovorite,« je rekla in ga pogledala, kako vam je všeč ime Zaripel Obraz?»

Tole Dot sem prvokrat spoznala preko Gerryja v sorodnem lokalu, kakršn je bil naš, le da je bil tisti bar še bolj poln vztrajnih pijancev in gradbenih delavcev, ki so prišli v mesto zaradi gradnje nove meddržavne avtoceste tamkaj v bližini. Običala sem tam, ker mi je zmanjkalo denarja in idej, kam naj bi šla naprej. Imela sem dva-ndvajset let in sem dobro vedela, da bom v življenju kmalu morala delati kaj drugega. Ne glede na to, kaj naj bi to bilo, je bilo najprej potrebno zaslužiti nekaj denarja.

Slišala sem, da je Gerry Nanapush prišel naokrog in ker je slovel zaradi gladovne stavke v državni jetnišnici, ker je bil tudi brat Henryja Lamartina in neke vrste prijatelj tete June, sem ga šla poiskat. Ni ga bilo težko najti, saj je bil visoke rasti. Usedla sem se poleg njega in načela sva dolg pogovor, med katerim sva se toliko spoprijateljila, da me je Gerry objel z roko.

Dot je vstopila v najbolj neprikladnem trenutku. Že itak je bila nagle jeze, njena nosečnost (Gerryju je to uspelo na jetniškem obisku pred šestimi meseci) pa je le še povečevala njeno razdražljivost. Domnevala sem, da bo nekaj čisto naravnega, če mi bo spodmaknila barski stol in mi grozila s smrtjo. Le da takrat nisem verjela, da mi ogroža tudi življenje. Moje mnenje o nosečih ženskah je bilo napačno. Predstavljala sem si, da jih obdaja nevidna glorijska, ne pa da so sposobne težjih telesnih poškodb.

»Pretepla te bom kot psa,« je rekla in vihtela roke nad menoj. Imela je majhne, široke, močne roke z ostrimi nohti. Ponavadi sem počenjala napačne stvari, kadar sem bila; takrat sem naredila napako in se iztegnjena znašla pred njo na tleh. Izbruhnila sem v smeh, ker je imela tako majhne roke (pa vendar močne in odločne — da bi se morala tega bolje zavedati). Skoraj bi se z viška spustila name, s šestmesečnim trebuhom, če je Gerry ne bi v zraku ujel in jo med njenim kričanjem odnesel skozi vrata. Naslednje jutro sem se prijavila za delo. Bila je moja prva zaposlitev in edina ženska, zaposlena na gradbišču poleg mene je bila prav Dot Adare.

Prvega dne me je Dot gledala le od daleč. Zaposlena je bila v kolibi za tehtanje, mene pa so najeli za pritiskanje gumbov na tekočem traku. Vse, kar je bilo treba storiti, je bilo prilagajanje hitrosti traku za pesek, kamenje ali gramoz in preverjanje ali je trak usmerjen na pravi kup. Vsaka vrsta materiala je imela svojo piramido, iz njih so izdelovali vročo mešanico in cement. Dot se je od časa do časa pojavila iz male kolibe za tehtanje na drugi strani širokega dvorišča. Ne bi mogla reči, ali me je prepoznala, proti koncu dneva pa sem mislila, da me najbrž ni. Ko sem šla naslednje jutro v tovarnjak naše tvrdke na kavo, sem ugotovila drugače.

Zasačila me je ob tovarnjaku, stran od moških. Le nož je držala v roki, z rezilom proti meni. Stresla je držaj, da je konica zanihala kot koničasta gadja glava. Slepa. Išoča vročino. Bila sem vsa osupla. Ravno kar sem s plastičnim pokrovčkom pokrila kavo, ki se mi je kadila med prsti.

»Žal mi je, da sem se smejala,« sem rekla. Odstopila je. Snela sem pokrovček s kave, naredila požirek in spet rekla nekaj napačnega.

»Ni mi bilo do tvojega prijatelja.«

»Zakaj pa ne?« je takoj vprašala. »Kaj pa je narobe z njim?«

Vedela sem, da bom ob vsak dokaz, pa naj rečem karkoli, zato sem vsaj enkrat naredila pravo stvar. Vrgla sem ji kavo v obraz in stekla. Kasneje tistega dne je Dot prišla iz kolibe za tehtanje in zavpila: »No prav!« Dovolj blizu sem bila, da sem opazila njen nasmeh. Pomahala sem ji. Od takrat sva si bili dobri, kar je bila sreča, kajti znala sem tako dobro pritiskati na gube, da so me po dveh tednih premestili v kolibo, kjer sem pomagala Dot.

Pa ne zaradi tega, ker bi Dot potrebovala pomoč pri tehtanju tovarnjakov, pač pa je šlo le za formalnost v oddelku za državne ceste. Nikoli nisem dodobra razumela, bilo pa je očitno, da je Dot oboje, tehtalec tovarnjakov in inšpektor za težo tovarnjakov, dokler nekdo tega ni opazil. Družba me je najela za tehtanje tovarnjakov, država pa je najela Dot, da preverja, če sporočam pravo težo. Kar pa je v resnici delala, je bilo le spanje, pletenje ali prehranjevanje, ves ljubi dan. Med posameznimi tovari sem te stvari delala tudi sama. Niti s stola mi ni bilo treba, da bi stehala tovarnjak, saj je bilo kazalec na skali videti skozi kvadratno odprtino in se je teža prikazala tik pred menoj. Standardni prekucniki od zadaj in od strani ter rumeni tovarnjaki družbe so vozili na ploščad nad rečico tik ob kolibi. Težo sem zapisala na rožnat listič, pritrdirila papir na metlin držaj in ga

izročila vozniku. Obrzala sem kopijo iz- znatega lističa skupaj z rumenim lističem in ju odložila v kovinsko škatlo. Tiste škatle se nikoli nihče ni dotaknil, zato tudi nisem vedela, čemu služijo rumeni lističi. Družba me je zelo dobro plačevala.

Z Dot sva začeli delati skupaj na začetku julija. Najprej sem sedela kar najbolj daleč od nje in nisem odvrnila pogleda z njenih pletilk, čeprav se me je lotevala rahla omotičnost, kadar sem jo opazovala pri delu. Ni trajalo dolgo pa sva se sporazume- li in odtlej je bilo ob njej kar prijetno. Veste, bila je popolnoma odkrita in mi je že na samem začetku povedala, da jo razjezi le troje stvari. Prva stvar bi bil nekdo, ki bi se spogledoval z Gerryjem. Druga stvar je bil cigaretni oderuh, nekdo ki se vedno iz- mika, kadi pa tvoje cigarete. Tretja stvar je bil scalec. Vprašala sem jo, kaj to pome- ni. »Scalec,« je rekla, »je moški z debelimi jajci, tisti ki ti poskuša prodati stvari. Jay- cee, Elk, Kiwanis.« Pri Dot si vedno vedel, pri čem si, zato sem ji zaupala. Če bi pri njej padla v nemilost, bi mi zagrozila in mi dala čas, da zbežim, preden se me fizično loti.

Do srede julija je naša baraka postala neznosna, ker je privlačevala in zadrževala vročino z golega dvorišča. Skoraj ves čas sva presedeli zunaj in se pomikali okrog barake glede na to kam je padala senca, suh vroč veter s polj, zasajenih s peso, nama je sušil pot pod pazduho in po nogah. A letni časi se v Severni Dakoti hitro menjajo. Zadnjega dne avgusta sva že prestopali z ene otrpele noge na drugo pred nadzornikom Hadjijem in vlačili majhno vrsto plin- skih jeklen v barako. Hadji je prižgal gorilnik, zažarelo je in odtlej sva se stiskali blizu grelca, kjer sva jedli, dremali ali brez misli posedali v majhnem premeru suhe toploti.

Takrat je Dot tehtala čez devetdeset ki- logramov, večinoma zaradi skodelic lesni- kovega masla in sendvičev z jajčno solato. Bila je nizke rasti, obilna ženska podolgo- vatih rumenih oči in močnih zob s presled- ki med vsakim od njih. Ko sva začeli delati skupaj, je imela na kratko ostrizene lase. Do hladnih mesecev so ji zrastle v goste kodre — rjave pri korenu, oranžne na koni- cah. Oranžna barva se ji ni prilagajala. Takrat je bil njen trebušček okrogel in poln, kajti njen čas je bil oktobra. Otrok je imel visoko lego, med pletenjem se je večkrat z laktmi naslanjala nanj. Ena Dotinih naj- bolj nenavadnih potez je bila, da je nekaj plemenitega sprevergla. Pletla je silovito, tako da je zavihnela nit okrog palca, dokler se ji konica ni pobelila, vsako zanko je ta- ko močno zadrnila, da so dokončana obla- čilca stala kar sama pokonci kot miniatur- ni oklepi.

Pomisli sem, ali bo otrok potreboval zategnjene zanke, potem ko se bo rodil. Če- prav je Dot kot nosečnica živela dokaj mir- no življenje, je bilo očitno, da se je z lahko- to gibala med nevarnostmi. Otrok je bil, na primer, spočet v sobi za obiske v državni jetnišnici. Dot je odrinila Gerryja v kot, ki ga notranja krožča kamera ni čisto pokri- vala. Skozi luknjo v njenih hlačah in lu- knjo v Gerryjevih kavbojkah se jima je ne- kako uspelo združiti in kot po čudežu zano- sili. Ni bilo dolgo po mojem pogovoru z Gerryjem v baru, ko so ga ujeli. Takrat se je vrnil tja miren in se jim ni upiral. V glavnem je bil v jetnišnici zaradi pobege, odkar je zaradi napada in grdega ravnarja dobil tri leta in dopust za lepo obnašanje. Pa mu nikoli ni uspelo odslužiti tistih treh let ali se lepo obnašati. Kar naprej jim je uhajal, oni pa so ga vsakokrat ujeli, redno kot ura.

Gerry je bil talentiran za pobege, to je dejstvo. Bahal se je, da niti jeklen ali be- tonski skedenj ne bi zadržal Čipeva; kljub njegovi ogromni velikosti je imel lastnosti jegulje. Nekoč je namazan s svinjsko
(Nadaljevanje na 24. strani)

mastjo zlezal v meter osemdeset debelo steno zapora in izginil. Nekateri so mislili, da je obtičal v njej, zazidan za večno in da bo prinesel srečo, kot kosti sužnjev, zapечатene v keramiki. Gerry pa je podrgnil svoj lastni trebuh za srečo in ni prinesel sreče nikomur drugemu, kajti nenadoma se je pojavil na vratih pri Dot, njo pa spravil v skripec zaradi skrivališča.

Uspevalo ji je skoraj en mesec. Skrivali več kot meter osemdeset visokega, sto dvanajst kilogramov težkega Indijanca sredi mesta, kjer Indijance ne marajo, ni lahko. En mesec je bil že pravi dosežek, če upoštevamo, kaj vse je bilo proti njej. Večino časa je hodila v trgovino ali iz nje, se vlekla na oteklimi nogah in presenečala sosede s količinami, ki so jih pripisovali njenemu apetitu. Gomile svinjskih zarebrnic, celi piščanci in debeli zrezki so kar čez noč izginili in ker Gerry čez dan ni mogel odnesti odpadkov, je včasih zmetal kosti skozi okno, kjer so se kopicile in so nanje kasneje redno čakali psi, ki so se prepirali in tlepi zanje.

Nazadnje so se pritožili sosede in nekega dne, ko je bila Dot v službi, je Lovchik potkal na vrata stanovanjske prikoliče. Gerry se je odzval, zavzdihnil in šel do avtomobila. Kakor se je znal dobro izmakniti iz zapora, tako je bil obupen pri ujetju. Kot da se jim ne bi mogel izmuzniti iz rok. Dot je poznala njegove težave in mu rekla, da je nor če misli, da bo odkorakal iz ječnišnice in živel kot navaden človek. Dot mu je rekla, da tako ne gre.

Raje naj se za nekaj časa izgubi v rezervatu ali pa naj ga prikrije njegova mati Lulu, znana po dolgi in uspešni zgodovini prikrievanja moških. Rekla mu je, naj si spremeni ime, naj si pusti rasti brke nad ustnico, kar mu bo spremenilo obraz. Gerry pa ni hotel storiti ničesar. Preprosto se je zavedal, da ne sodi v ječo, čeprav je priznal, da mu je nekoliko koristila, ko je bil mlajši, ko še ni znal biti kriminalca in se je tega naučil od profesionalcev. Zdal pa, ko je vedel vse kar je treba vedeti, bivanje v ječi ni imelo več smisla pa tudi ne, da bi se kar naprej učil istih stvari. »Tovarna sovrastva«, jo je imenoval nekoč, rekoč, da mu v želočdu povzroča črne strupe, ki se jih ni mogel znebiti, čeprav je vtaknil prst v žrelo in povračal in poskušal kljub vsemu biti čista in običajna oseba.

Kot vidite, je bil Gerryjev problem v tem, da je verjel v pravico, ne pa v zakone. Po njegovem je poplačal za svoj zločin, ki ga je storil v vročinski vinjenosti in razčistil s kavbojem vprašanje, ali je Čipeva tudi črnc. Gerry je rekel, da onadva tega med seboj nista nikoli razčistila, da pa je kavboj vsaj vedel, da mora računati z vražje popadljivim in podlim bojevnikom, če je Čipeva črnc, saj Gerry med pretepom ni verjel v nobena druga pravila kot v pravila rezervata, to pa pomeni, da je bila prva stvar, ki jo je Gerry storil kavboju, ko sta se spoprijela, da ga je brenil v moda.

Po tistem ni bilo kaj dosti pretepa in ker so bili za priče belci in Indijanci, je Gerry mislil, da se bo končalo, še preden stvar doseže sodišče. Pa ni ničesar bolj maščevalnega in odločnejšega na tem svetu od kavboja z oteklimi modji, kar je Gerry kmalu spoznal. Spoznal je tudi, da so belci dobre priče na tvoji strani, ker imajo imena, naslove, številke zdravstvenega zavarovanja in službene telefone. So pa grozne priče proti tebi, skoraj tako zanič, kot če Indijanci pričajo zate.

Ne le da so bili Gerryjevi prijatelji brez identifikacij, z izjemo njihovih kartic pripadnosti, ne samo da so izginili (pa ne zaradi zlobnosti, temveč preprosto zato ker so Gerryju sodili v času poučevanja — shod severnoameriških Indijancev, op. prev.), temveč, ker peščica tistih, ki mu jih je uspelo dobiti, ni gledala sodniku ali porot-

nikom v oči. Mrmrali so si sami pri sebi. Vidite, Gerryjevi prijatelji niso imeli zupanja v pravni sistem Združenih držav. V sodni dvorani se niso počutili prijetno in to je povečalo njihovo nezanesljivost v očeh sodnika in porotnikov. Če sam zaupaš avtoritetam, ti menda tudi oni bolje zaupajo. Tako se je vsaj zdelo Gerryju.

Lokalni zdravnik je pričel glede kavbojevih mod in izjavil, da bi lahko bila ogrožena njegova plodnost. Gerry se je malce razjezil nad tem in povedal kar tam na sodišču, da komaj verjame v takšno poškodbo, ker je bilo temno in so bila kavbojeva moda majhen cilj, ki je bil povrh še premaknjen zaradi dveh ali treh vrčkov piva. To pa je stvar še poslabšalo in Gerry je bil obsojen na kazen, ki je bila za prvo dejanje huda, ni pa bila slaba za Indijanca. Nekateri so rekli, da jo je srečno zvozil.

Ena sama korist je bila od vse izkušnje, je rekel Gerry, ta pa je bila, da kavboj morda ne bo imel kavbojčkov, čeprav je Gerry še dodal, da ga je včasih tlačila mōra, v kateri je kavboju uspelo imeti kavbojčke, ki so se že rodili s polnimi usti režečih zob, s kavbojskimi klobuki in jajčki, trdimi kot češpljeve koščice.

Zdal veste, da je bilo Gerryju kot Indijancu v teh modernih časih težko obdržati naravni humor svojih prednikov. Pa se je kljub temu trudil in ker je verjel v pravico, ne pa v zakone, se je Gerry zavedal, kam spada — na svobodo, v naročje svoje nove družine. Kljub temu da ni bil izvežban za pošteno življenje, si je takšno življenje želel. Zanimalo ga je celo, da bi si našel službo. Ni bilo pomembno, kakšne vrste zaposlitev. »Karkoli za spremembo«, je govoril Gerry. Hotel je iti naravnost tja in se nekam prijaviš tisti trenutek, ko bo prost. Pa mu Dot ne bi dovolila. Ker pa je hotel biti z Dot, je ostal skrit v njeni stanovanjski prikolicici, čeprav sta oba vedela ali bi morala vedeti, da ne bo dolgo, ko bo prišla povprašat policija ali pa ga bodo naznanili sodedje in Gerry Nanapush bo spet za mrežo. Tako se je tudi zgodilo. Lovchik je prišel ponj. Dot je bila prepričana, da bo konec svoje nosečnosti in porod morala prestati sama.

Dot se je ujezila, da bo morala vse prestat sama, razen tega je Gerryja močno in resnično ljubila — to je bilo očitno. Med njegovo odsotnostjo je za otroka napletla gosta oblačila, ki bi v temi na cesti ustavila tovornjak zaradi svojih barv — z bazočka rožnato, z modro kot potpludbe, s kričee oranžno kičasto robo.

Tudi otrok je bil nemiren zapornik kot njegov oče in je postal še bolj nestrpen in neposlušen s približevanjem odrešitve. Kot kraj za preživetje devetmesečne obsodbe Dot ni bila kaj posebnega. Njeno telo ni bilo gostoljubno. Imela je ohlapno in bledikasto kožo, s katero so bile prevlečene njene kratke, deskam podobne kosti, kot da bi bile tapcirane. Bila je tako nesolidno grajena kot baraka, v kateri sva preživljali dneve, z zasilno pritrjenimi udi in sklepi. Nekateri trebuhu nosečih žensk so videti kot nekaj običajnega, Dotin trebuh pa je bil čudne oblike, bil je skoraj kvadraten in je spominjal na nepoplešan balkon. Otrok je bil pripravljen na pobeg in mu ni bilo mar, da bi si zaslužil pogojno izpustitev; vso noč je bila budna zaradi njegovih nesmiselnih udarcev ob notranje stene ali ob njen mehur, dokler ni zaklela. »Otrok hoče na prost, slabo«, je vzdihovala uboga Dot. »Misliš, da bo prezgodaj?« Od zunaj pa se je otrok zdel dovolj velik, da bi stal in hodil in nemara kar stekel iz porodnišnice v trenutku, ko bi bil rojen.

Sonce je takrat vzhajalo okrog sedmih in ko sva prihajali v barako, je gramoz še prekrivala zmrazil. Vsako jutro sem prižgala plinski grelec, obrnila gumb in se takoj odmaknila, ko sem prižgala vžigalico, kakor da bi krmila nevarno žival. Nekega ju-

tra sem skozi okno opazila rdeč plamen, torej je že gorelo. Ko pa sem odprla vrata, je bila baraka prazna. Opazila sem dokaze nočnega obiskovalca — cigaretne ogorke, nekaj pločevink piva, sploščenih v diske. Pometla sem jih ven in niti z besedico omenila Dot, ko je prispela.

Pa je slutila, da je nekaj v zraku; vse tisto jutro je od časa do časa dvigovala glavo. Nekaj je slutila in tudi sama sem čutila vonj po pōtu, podobnemu skisanemu žitu ter rahel slab vonj po povaljani obleki in bencinu. Enkrat tisto jutro me je Dot pogledala in priprla svoje dolge, zastrte oči. »Popadke imam,« je rekla, »vsake toliko časa kot da se bo kmalu zgodilo. No, rečem lahko le, da bi bilo najbolje, ko bi tale Gerry hitro izвлеkel asa.« Zaprla je oči in zaspala.

Ed Rafferty, eden od šoferjev, je pripeljal svoj tovor. Bil je težji od dovoljenega in ko sem mu izročila rožnat listič, se je zarežal. Dve tehtnici sta bili na poti do cementarne in če je voznik prevozil državno tehtnico prej, preden so bili tam državni uradniki, bi družba plačala za vse, karkoli bi pripeljal. Vendar ni bil nezakonit gramoz tisti, ki je potegnil kazalec tehtnice čez rdečo oznako. Ko sem se vrnila noter, se je teža zmanjšala tik pod rdečo. Ed je odpeljal, se še kar smejal in domnevala sem, da se je našlonil na ročico tehtnice, da bi težo povečal.

»Tale Ed,« sem rekla, »me je spet potegnil.«

Dot pa je strmela mimo mene, držeč pletilke v pesteh kot pikador svoje kopje. Pogled na njeno otrplo in pretečo držo me je vznemiril. Takšni drži ne moreš obrniti hrbta, jaz pa sem se obrnila, sledeč njemu pogledu proti vratom, ki jih je nenadoma zastrlo človeško telo.

Gerry, seveda je bil Gerry. On je pogljal teže čez rdečo in kljub svoji razsežnosti tiho kot mačka skočil dol. Niti koraka nisem slišala. Gramoz je škripal, ni pa se kotalil po njegovimi tesnimi, tankimi škornji.

Bil je večji kot sem si ga predstavljala iz bara ali pa sva živeli v tisti barakarski hišici za lutke tako dolgo, da je bilo vse drugo videti ogromno. Tako velik je bil, da je moral znižati eno ramo pod gornjim bronom vrat in potegniti trebuh noter, da je z dolgimi, mehki rokami potisnil narazen okvir vrat. Opazovala sem njegove roke, ko je Gerry napolnil barako. Njegovi mehki prsti so bili videti tako polni miline in umetniški, pravo nasprotje z gladko gmo-to. Znal jih je dobro uporabljati. Medtem ko je spretno zasukal zapestja, se je približal Dot. Upognil je mezinca, kot to naredijo ženske ob čajju, in razorožil svojo ženo. Potegnil ji je pletilke iz rok in si ogledoval oblačilce, ki je viselo s letilk kot čuden sadež.

»Z'lo, z'lo lepo,« je rekel in pregledoval drobne, enakomerne zanke. »A'j za otroka?«

Dot je svečano prikimala in povsila pogled v naročje. Bil je tako nežen trenutek. Tišina, ki je zavladala, me je spravila v zadrego, da bi najraje odšla, ko se ne bi tesno zagostila za njegovim bokom v kotu.

Gerry je stal tam in si gladil črne lase za ušesi. Spet je delal to z nenavadno nežnostjo. Veliko stvari na Gerryju te je spominjalo na način, kako bi se lepa lahkoživka, gola pred svojim ogledalom, dotikala sebe — ljubeče, zavedajoč se svoje privlačnosti. Opogumljajoče je prikimal. »Pa pojdiva,« je rekla Dot.

Prijetna, velika, gigantska sta odšla čez gradbišče in na skrivnostno način stlačila svoji telesi v Dotin mali avto. Pričakovala sem, da se bo avto posedel, da se bo izpušna cev vlekla po tleh za njima. Namesto tega pa sta odletela in vzdignila velik oblak prahu, ki je visel v zraku še dolgo po tistem, ko sta mi izginila izpred oči.

Ko se je zrak za njima umiril, sem se vrnila v barako. Dolgočasila sem se, na smrt dolgočasila. Ker nobena stvar ni imela pomena, sem vzela v roke njene pletilke in začela plesti, kakor sem pač znala, zavihkala nit nazaj po vsakem vbodu in se vse bolj zatopila v delo, dokler nenadoma nisem dokončala oblačila, odstrigla nit in prosti konec popletla v ovratnik gostega oblačilca.

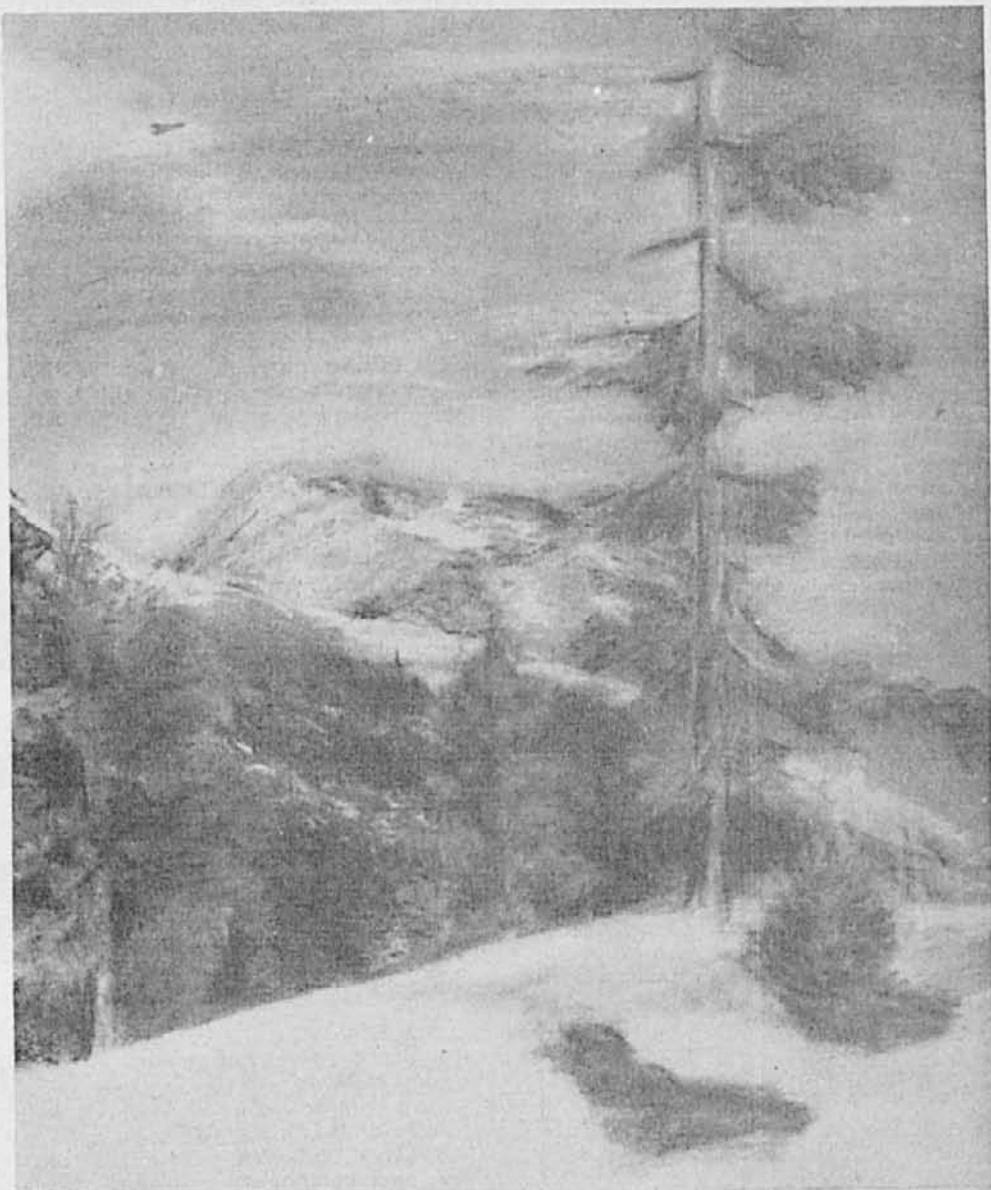
Naslednje dneve sem pogrešala Dot. Dnevi so si bili tako podobni, da so se nevidno spajali drug z drugim in ti jemali um. Kot da sem odstavljena in preživljam čas s posedanjem pri oknu, opazujoč nič, dokler ne zaide sonce, ki pordeči vse nebo ob spuščanju in mi hromi srce. Ničesar se ni dalo poimenovati, ker ničesar več nisem čutila, vedela sem le, da gre za vrsto dolgočasje. Predolgo sem živela enako življenje. Delala sem sklece in salte ter stala na glavi v baraki, da bi premagala dolgčas, a preveč samote zakrni možgane. Čudila sem se, kako jo je prenašal Gerry. Včasih sem izvlekla šoferje iz tovornjakov in govorila glasno in hitro in nepovezano kot nora. Drugič spet mi je onemel govor, ker mi je jezik prijavil k nebu.

Včasih sem pri belem dnevu sanjarila o Dot in Gerryju. Na izbiri sem imela dosti sanjarjenj, najljubše pa mi je bilo sanjariti o njima. Predstavljala sem si ju v Dotini dolgi stanovanjski prikolici, oba lačna. Pozibajoč z glavo, držeč se za roke kot dvoje predanih teles, sta hodila po kuhinji in tu in tam jemala hrano iz skatel in vrečk na pultu kot veliki živali, sami v gozdu. Ko sta se najedla, sta odšla v spalnico in se namestila na Dotini kraljevsko veliki sate-nasti prevleki. Stiskala sta se skupaj, zaklepala in odklepala svoje dele. Prikolica se je zazibala na podstavku iz cementnega bloka in vezanega lesa, tresljaji so se širili in pri njunih boljših sosedih so padale skodelice in se drobili krožniki.

Kaj pa otrok med njima? Ali je znal preživeti takšne tropske viharje? Imel je že teden zamude in vsak trenutek sem pričakovala dobro novico. Težko sem čakala na izid, pa sem bila kljub temu presenečena, ko je Gerry prihrumel na vrata barake na silnem, staromodnem, zarjavelem in nezaupljivem stroju, ki se ni prilikoval nobenemu motornemu kolesu, kar sem jih videla dotlej.

»Vprašala je zate,« je siknil. »Daj, pohiti!« Povzpela sem se za njim, čeprav na sedežu ni bilo prostora. Oklenila sem se njegovega gladkega hrbta, da bi imela oporo in končno občepela, ali se je tako vsaj zdelo, na robu njegovega težkega pasu. Kot da bi letala, prilepljena nanj zaradi pritiska, sva se peljala kot ena oseba in povzročala veliko vetra okrog sebe. Avtomobili so se razpršili, luči so utripale in migotale na glavni cesti. Pešci so se obračali, da bi ujeli pogled na naju — na mimo drvečo goro, ki lovi ranotežje na igrači, na mršavo mešanico, ki se oklepa nekoga s severozahoda, dokler vsa zaradi Dopplerjevega pojava tuleča stvar ni zapeljala čez most in nazadnje izginila na parkirišču bolnišnice svete-ga Alberta.

Sedela sva v čakalnici, na stoličih iz oranžne plastike. Tanke noge so se vdale pod Gerryjevo težo, a so vzdržale štiri ure čakanja. Sestre so tekale mimo naju, sedale kot golobice med recepte in poročila ter naju zadržano sovražno merile. Gerry skoraj ni spregovoril. Ni mu bilo treba. Opazovala sem njegova rebra in križ, ki je potemnel od potu. Tisti razsvetljeni tunel, čakalnica, pločevinasto stojišče s časopisi, vse sami gledališki rekviziti in neizogibne poteze institucije. Tu in tam se je Gerry sprehodil s častljivim načinom ujetnika ali čakajočega očeta. Delal je daljše pohode do kopalnice. Vsa hitrost in nežnost njegovih gibov je izginila in tiste ure je bil le ubog, utrujen močan mož, mož v skrbeh za

Viktor Gregorač: Gorski motiv, pastel

svojo ženo, skrušen in ogrožen, ker so ga lovili.

Končno so prišle golobice in Gerryja odvedle. Kakšne pol ure je bil na obisku pri Dot, potem se je vrnil iz njene sobe. Spet se je ušedel, tako da je plastični stol zaškripal pod njegovo težo. Gledal je prepadeno, neumno in malce zmedeno od tistega, kar je videl. Naočniki z obarvanimi lečami so mu nenehno padali na nos. Poleg njega sem začutila val razburjenja, ki je potoval iz epicentra globoko v njegovi notranjosti navzven po razpoki. Tresljaji so se širili v vedno širših krogih. Ko so dosegli njegovo površje in ko se je začel tresti, je Gerry nenadoma vstal. »Po cigare grem,« je rekel in hitro odšel.

Njegovi koraki so se skoraj pospešili v tek, ko je šel po hodniku. Med čakanjem na dvigalo je prepletal svoje ročne prste. Dot mi je povedala, da ga je nekoč poslala v trgovino po svitek toaletnega papirja. Osem mesecev je minilo, preden ga je spet srečala, ker je na poti naletel na krajevnega policaja. Ko je prepletal svoje prste, sem vedela, da misli na motorne rokavice, na pobeg. Morda je bilo prvokrat v njegovem življenju, da je imel zaradi česa bežati.

V tistem trenutku se mi je zdelo, da naj bi Gerryju vsaj dala vedeti, da lahko odide, da steče kolikor daleč in kakor hitro more. Čeprav sem se slabo počutila — telo je postalo ohlapno in v pljučih me je pekel dim — sem poskočila. Signalizirala sem s konca hodnika. Gerry se je obrnil, z odporom obrnil. Gleda je v mojo smer v trenutku, ko sta dva naša lokalna policaja — Lovchik in Harris — odprla požarna vrata, ki so za

menoj zapirala stopnišče. Nisem ju videla in me je presenetilo, kakšno izjemno reakcijo je vzbudila moja kretnja pri Gerryju.

Lasje so mu šli pokonci. Telo mu je poskočilo kot balon, ki se nenadoma napolni z vročim zrakom. Za njim je bilo široko, visoko okno. Gerry ga je odprl in z elegantno brco poslal mrežo v zrak. Potem je sledil mreži in se neverjetno prerinil skozi okvir kot debel zajec, ki izgine v luknjo. Troje nadstropij je bilo do prizemnega asfaltne-ga parkirišča.

Policaja Lovchik in Harris sta dosegla okno. Za njima so prišle sestre. Izmuznila sem se skozi požarni izhod in po zadnjem stopnišču navzdol do parkirišča v prepričanju, da ga tam najdem ohromelega in polomljenega.

Gerry pa si je izbral svoje okno z izjemno srečo, kajti policaja sta parkirala svoj avto natančno pod njim. Gerry je pristal ravno nad voznikovim sedežem, zrušil je streho nad volanom. Odbilo ga je od avtomobilske karoserije, potem pa je šepajoč in malce osupel zajahal svoje kolo. Lovchik je po dolžnosti izstrelil nekaj rund v mirno drevje spodaj. Še je odmeval pok, ko sem dosegla sprednjo stran poslopja.

Ravno še o pravem času, da vidim Gerryja Nanapusha, kako ohrabren zaradi božanskega skoka in rešitve skoči na svoje kolo in izgine med ličnim grmičevjem ob vhodu v bolnišnico.

Dva tedna pozneje se je Dot vrnila na delo k tehtnici s svojo deklico, ki sta jo končno poimenovala Shawn, kakor večino deklic, rojenih tisto leto. Šlo je naprej kot poprej, le da nas je med dolgimi urami za-

(Nadaljevanje na 28. strani)

poslovala Shawn. Razume se, da je bila velika in da je imela par krepkih pljuč, ki jih je često uprabljala. Kadar je jokala, je zvil obraz v neprijetne otroške gube in je ni bilo moč utolažiti ne s sladkarijami ne s pomirjevali. Dot si je do polovice odpela zadrgo na anoraku, si potegnila bluzo navzgor in jo hranila, nam se je zdelo da cele ure. Komajda smo verjeli njenemu apetitu. Dot pa je marljivo proizvajala mleko. Njene najlonske bluze so bile napete od njenih prsi, kot da bi bile v njih prenapolnjene cevi. Včasih, kadar je mislila, da je nihče ne gleda, je vstala, si jih podpirala prekrižanih rok in jih prenašala oprte na rokah, ker so se ji začela povešati ramena pod njihovo težo.

Tovornjaki so prihajali ob uri ali na pol ure. Slišala sem šum zračnih zavor, prestave so melele le nekaj centimetrov od moje glave. Čeprav sem vsak dan pretehtala veliko ton, nikoli ne bom vedela kako težka je tona, razen če ne bo padla name. Odkar se je Dot vrnila, nisem bila več osamljena. Poletja bo kmalu konec in spraševali sva se, kaj se je zgodilo z Gerryjem.

Le še nekaj tednov dela je preostalo ko sva zvedeli, da so Gerryja spet ujeli. Izbral si je napačen rezervat za skrivališče — Pine Ridge. Kot vedno je tam mrgolelo zveznih agentov in oboroženih vozil. Orožje je bilo skrito vsepovsod in ga ni bilo težko dobiti. Gerry si je nabavil orožje. Dva moža sta ga poskušala aretirati. Gerry ni hotel z njima in ko je stekel v beg in se je začelo

streljanje, je Gerry ustrelil in ubil gladko obritega moža temnih las in svetlih oči, državnega konjenika, moža, čigar slika je bila natisnjena v vseh časopisih.

Gerryja so poslali v ječo v Morion, v Illinoisu. Namestili so ga v nadzorovano enoto. Obiskovalce sprejema v sobi, kjer dotikanje ni dovoljeno, kjer se glas prenaša po telefonu, kjer se pogledi srečujejo skozi plasti pleksistekla in kjer nikdar ne bo dovoljeno ploditi otroke.

Z Dot sva nadaljevali delo še zadnje štiri tedne. Enkrat sva tehtali Shawn. Slekli sva ji pleteno obleko, težko kot oklep in jo zavili v lahkotno, kvačkano odejo. Dot je odšla v barako, da prilagodi težo. Ostala sem zunaj s Shawn. Bila je tako trden otrok, na rokah se mi je zdela težka kot svinec. Položila sem jo na tehtnico, jo za trenutek trdno podržala in nato počasi odmaknila roko. Mirno je gledala v vetrovno, daljno nebo. Niti trenila ni ko je iz vseh strani zapihal veter, ko smo se tako tesno zavijali, da bi iz kamna iztisnil dih. Bila je tako klena od življenja, tako močna prekuha Dot in Gerryja, kot da bi tehtala toliko kot vsak tovor. To pa je bila seveda le misel. Kajti kot se je izkazalo, je bila prelahka in se ni ničesar zavedala.

Prevod: Darja Lenardič

Odlomek je iz knjige Louise Erdrich, ZDRAVILA ZA LJUBEZEN, ki izide prihodnje leto pri Založništvu tržaškega tiska. Louise Erdrich je nemško-indijanskega porekla, rodila se je leta 1954 in odrasla v Severni Dakoti.

Ti boš moja moč,
jaz tvoja barva.
Že zdaj, ko zate pišem,
si mi blizu.
Blizu
s svojo deško trmo.

NOVA HIŠA

Čisto drugače sem te čaral,
naša nova hiša:
z okni velikimi,
ki veter južni
naj bi hrupno jih odpiral.

Zamišljal sem te
kakor zračno ladjo,
z vrati upognjenimi
in s svetilkami
na vse strani;
tovarniške si
dimnike imela,
naša nova hiša.
Tvoj dim
visoko
se je vzpenjal.
V moji volji
bila

brezskrbna si,
hiša naša,
nova
in velika.

PRED POLNOČJO

Skoraj polnoč bo.
Prijatelj, pojdi in zaspi.
Dan jutrišnji bo merjen
z urami današnjimi.

Na rojstva ne misli.
Ne misli na smrti.
Vse to bo jutri
razglašeno.

Na rože ne misli.
In ne na ljubezni.
Oboje bo jutri
nove popke
napenjalo.

Na otroka ne misli.
Ne misli na dom.
Dom in dete
bosta jutri
še više
zrasla.

Ti si dandanašnji
in le v svojih mislih.
Prijatelj, pojdi in zaspi,
skoraj bo polnoč!

OKNO

V malem oknu
sončni žarki
oplojeni z osvajalno slo
dotikajo razpok
se časa.

Nekoč sem vznejevoljil se
sred očkovanja dni,
ki s sabo nosijo
obdobje kakor tudi slo,
da bi zakrili čas,
ker prednost dajejo lepoti
in življenju radi bi prinesli
vse ljubezni
vseh ljudi sveta,
saj od ljudi je vredno vzeti,
kar življenje porodi
in lepša.

ABRASHI DIAMANT

PESMI

PREVEDEL
VALENTIN CUNDRIČ

METAMORFOZA NAŠE POEZIJE

I
Poezija,
v staroveškosti
korenino tvojo sem iskal
in v starožitnosti,
ko mladike tvoje
navzven ponujale so plod.
In nisem ti zameril,
še bolj žeješ
k tebi sem se vrnil,
poezija,
moč preteklosti!

II
Pesem
si vse čase prehodila
in se nam rodila
prvorojenka
na balkonu zasneženem,
pesem,
ki odmev
si naše
sončne sle!

III
Steblo si krepila,
pesem,
naše okno upanja
začeta si,
kot mesečnica.
Pa si bila začetek
naših potovanj po svetu,
pesem,
naša čudovita pot
s pribežališčem!

IV
Pesem,
pesem s pretežkim cvetom
za steblo to,
za korenino to!
Takih rož na vrtu ni.
Škoda, tudi greh,
brez spomenika
da ostajaš.
Pesem,
zadoščenje naše
in uteha!

ZAKASNELO KARANJE

Kaj na vratih duše,
glas moj,
zganjaš krik in vik!

Predober sem bil s tabo,
ti pa trudiš se,
da zastrupiš mi
srž
in kri in um.

Zberi se,
glas moj,
moj si
in neznancev treba ni
med nama.

Čemu me opominjaš,
ko ti si zunaj mene moje prvo,
zato objemi moje prošnje,
da zazveniva skupaj.
Ne stoj ob strani,
daj, spregovoriva
ljudstvu te pomladi
in ljudstvom vseh pomladi,
ki bodo še in še,
zajopva jim v jeziku sonca!

PROKLETIJE

Koga bi nočoj?
Pesnika,
ki vidi vas nad sabo,
nad seboj!
Odprite se
in preimenujte!
Jaz vas srepro gledal bom,
ker ne zasiti me
nikar ime
in ne puh tvoj,
lepota,
zmazana v nevihti.
Vrhovi vaši so si blizu,
kot da pozabljate,
da smrt ubili smo za vas,
ubili smrt
kot tisoč drugih smrti.
Samo ne stegnite
roke
nadme
in nad te,
ki vidijo vas nad seboj!

AMFITEATER

Reka znoja
nas zanesla je v tvoj čas;
v sedlu teženj smo sedeli,
v čakanju nestrpnem.
Usta smo učili
včeraj,
danes,
jutri
izgovoriti
besedo eno samo,
besedo težko zgolj.

S tvojim se imenom mučim
pod zastekljenimi očmi,
časa manjka mi,
zato ugrabljam času čas,
medtem ko tečem
za teboj.
Kar! Kar!
Sliši tisoč se glasov,
a v čelu čistem
guba. Mnogo gub
zažgo žareča usta
namesto radosti,
ki naj prelila
v naše tvoje bi ime.
In z znakom tem na čelu
v motnem nebu
potonike svetov
rdeče so
na vekomaj.

ZELO NENAVADNO SNIDENJE

Če bi se danes srečal
Kajn s senco svojo
na polju nekje,
potonike bile bi zamorjene
in če bi že vzcvetele,
v čelih bi nosile
črne lokvanje.

Če bi se danes srečal
Kajn s senco svojo
na ulici nekje,
hiše bi težko obstale
in če bi obstale,
bi javne se imenovala.

Če bi danes srečal
Kajn s senco svojo
na trgu nekje,
ravno držo spomeniki
obdržali bi težko,
in če bi jo že,
junake bi v spominu izgubili.

Pa saj zardevajoče mesto
ne dovoli
tega snidenja.

ZVONIMIR BALOG

PESEM LAHKO NAREDI VSAKDO

Koga predlagati za odlikovanje

Če bi me kdo vprašal,
bi predlagal strašilo
sredi žita —
ne glede: ali brani
žito pred pticami
ali jih z njim hrani.
Za odlikovanje bi predlagal
borove krošnje
zavoljo večno zelene nošnje.
Sprehajalce bi nagradil
za zdrave sprehode,
cvetove za samouko cvetenje.
Netopirja, ki je postal ptica
iz miši.
Črva, ker je preživel
življenje pod skorjo drevesa.
Tudi sonce bi morali odlikovati —
toda, ali bi moglo čez kolajno
še naprej tako sijati?

Lahko

Lahko čas
tako ostari,
da umre
ali se skazi?

Lahko kdorkoli
od ljudi reče,
da, ve, koliko je ura,
ki v njem teče?

Kadar je prva minuta
kogarkoli
spočeta?

Nekje v neki — daljni deželi

Šolal je oče sina,
prodal čredo svinj.
In v zameno mu je šola
domov vrnila — vola.

Tisti dan

Tisti dan je reka
tekla za pet.
Za pet je cvetel cvet!
Zagledal sem v letu ptico,
tudi njej sem dal petico!
Petico je prav tako dobila
za hrzanje ena kobila!
Nebo je izvleklo iz jasnine trojko!
Zrak je dobil iz čistoče dvojko!
Za deset bila je igra naša,
ko smo se igrali APAŠA!
Samo Ksenja je padla tisti dan,
za obliznit sladoleđ smo jo prosili zaman.

Kje kdo spi

Sladkor spi v medu,
voda v ledu,
elektrika v žici,
ščebetanje v ptici.
Slika v čopiču,
v barvi in v neki roki pravi...
in čas spi v uri,
ki se ustavi.

Voda je ribi

Voda je ribi stanovanje,
dežnik, padalo in sanje.

Voda je ribi sonce,
tudi v hladni senci,
use — v enem kosu...

Stari maček

Sinoči je
prenehal dihati,
ko je padel
— mrak.

Ni videl,
kje se je ustavil
— zrak.

Bil je en zrak

Bil je en zrak
gol in bos.
Občasno je samo
namesto rokavic
nosil od nekoga nos.

Kaj delajo živali, kadar se želijo rokovati

Jeleni in voli se rogujejo,
ribe se repujejo,
metulji in ptice se krilujejo,
črvi se gomazujejo,
raki se škarjujejo,
žeži se bodikujejo,
mački se brkujejo
in stonoge se nogujejo.

Črv

Kadr črv miruje in spi,
kako vedeti, kje ima glavo in kje je ni —
zakaj črv je tak:
na obeh straneh enak.
Sele kadar gre,
se ve:
glava mora biti spredaj!

Če so oblaki ovce

Če so oblaki ovce,
kakor pesniki govorijo,
bele in sive,
ki na nebu
nad našimi glavami živijo,
zakaj, kadar jim veter
z nevidnimi škarjami
runo striže,
na zemljo volna ne pride,
temveč — dež.

Metulj

Ko je v sebi gosenico ubil,
je za nagrado krila dobil.
Toda čiste vesti v njem več ni,
kot svoje dni.

Zato v letu pogosto vijuga
in trepeta,
kot da ga nekdo
na muhi ima.

ZVONIMIR BALOG

(Rojen 30. 5. 1932,
Cvrstec pri Križevcih)

Hrvatski pesnik Zvonimir BALOG piše predvsem za otroke. Njegove pesmi so že prevedene v slovenščino, makedonščino in angleščino. Zanje je značilna svojevrstna vedrina ter besedna in miselna igrivost. Napisal je tudi veliko šolskih radijskih in televizijskih oddaj. Prejel je več literarnih priznanj. Najpomembnejša je Zmajeva nagrada za izreden doprinos k mladinski kњиževnosti.

(Pesmi je izbral in prevedel Benjamin Gracer)

IZ ZELENEGA

Pobiram žabe,
vlačim jih iz mlake,
od štirih do ene, od enih do treh
gledam, zijam v žabji napihnjeni meh
v mlaki stojim, v mlako strmim,
vlačim žabe iz mlake, zelene, napihnjene, crknjene, iztegnjene,
gnusne in spolzke,
zeleno se v zelenem razkužilu perem, zeleno spim, zeleno jem,
zeleno sanjam!

Lucijan, lucijan,
midva pa sva stopicala čez otroštvo v rumenih škornjih z rumenimi
koraki, rumeno sva se smejala, rumene pesmi sva brala, v rumeno
sonce mežikala, za rumenimi metulji tčkala,

Lucijan, lucijan,
ali si ti tudi odrasel gospod do kolen, komolcev in čez glavo v
mlaki, noč in dan zelen, noč in dan napihnjem in spolzek,
Lucijan, lucijan,
mene nič več ni,
samo zeleno se mi zeleno spakuje, reži,
razpadam na zeleno, razbijam se v zelenem, ne smejem se, ne jočem,
ne žalostim, ne jezim, ne berem pesmi, ne gledam v oblake,
zeleno se prodajam, zeleno kupujem, zeleno delam, zeleno uničujem,

Lucijan, lucijan,
midva sva imela rumeno rumenkast svet, rumeno dolino z rumenimi
drevesi, rumenim vetrom in rumenimi jezери,

Lucijan, lucijan,
si tudi ti se v zeleno mlako naselil,
tudi tebe več ni, se tudi tebi mlakasto mlakast svet zeleno reži,
te je vsega dobil, te bo vsega zdrobil,
od šestih do dveh, od petih do treh,
tudi ti strmiš v zeleni napihnjeni meh,

Lucijan, lucijan,
se spomniš gospoda, na planetu sedi, ves zeleni dan zvezde šteje,
zelene številke piše, zelene žabe riše,

Lucijan, lucijan,
se spomniš cvetice, udomačene lisice, kako se riše bacek, kako se
gre prav počasi k vodnjaku,
rumeno! rumeno, ki te ljubim rumeno,

Lucijan,
jaz vem za pot iz zelenega,
sem že na začetku,

se spomnim, da ni narisan klobuk, ampak boa, ki je požrla slona,
se spomnim godrnjave vrtnice, se spomnim, da sem odgovorna zanjo,
da so žabe izmišljene, da je vsa rumena dolina prepleskana,

se spomnim, se spomni,
da nas je nekdo premešal, določil,
se spomnim, da lahko rečem ne,
že ristem, se smejem, nastajam,
že žabe z rumeno roko lovim, se smejem, se jočem,

z rumenimi prsti zeleno drobim,
z rumenimi nohti zeleno praskam,
z rumenimi zobni zeleno grizem,

rumeno z rumenimi pestmi razbijam zeleno do rumenih dreves,
se naslonim nanje, zamežikam v rumeno sonce,
rumenemu vetru poklonim lase za rumeno pesem,

Lucijan, Lucijan,
jaz pa pojdem prek poljan,
je v poljani črni vran?

Lucijan, Lucijan,
na tleh ležim in z eno roko tipkam pismo,
danes je nedelja in časa imam dovolj,
vse je v redu, žabe grem nabirat šele zjutraj,
sedaj imam časa na pretek tudi zase, za barve, za smeh in za jok,
lahko pogledam vase, se kaj lepega vprašam, si kaj grdega rečem,
sedaj imam časa na pretak, lahko govorim, perem, se smejim, zabavam in kuham
se spominjam staršev in babice
klepetam, pomivam,

napišem kakšno poetično pismo, berem Malega princa,
Dragi Lucijan, razbijam zeleno, moram razbiti,
hočem rumeno,
zdravniki ne vedo, kako do rumenega,
čarovniki molčijo,
menihi kimajo: zeleno, ja zeleno,
ampak jaz hočem rumene četrte, rumene ponedeljke, vse rumeno,
rumeno to eno življenje, rumeno to moje, vse moje, ves jaz,
to pismo rumeno.

ANA STAZE

MOJE PESMICE

Iz norosti raste drevo.
V norosti se ga oklenem.

Vladarjeva žepna ura.
Rezervna,
na nihalu.

Moram te imeti, rečem,
objamem se okoli pasu
in se dvignem v dno.

Slišim,
prihajaš z zimskimi kapljami,
iz daljave praskanje nohtov.

Koraki še odmevajo,
s plaščem
ognem svoje mrzle rame.

Vrani prežijo po poljanah,
s kazalcem
bezam v prazno noč.

O, pesem,
še mokra iz otroštva!

Zima in že lačna sinica,
vse premrle
so moje prazne roke.

Pesem za trenutek,
nič več,
vladar je vzel uro iz žepa.

RDEČE ŠEPETANJE

Stebri iz črne zemlje —
spužve zvoka.
Mraz kot pločevina
me pokriva.
Sveče ugašajo
in tiho spanje
v vitalnih polžjih
hišicah se skriva.
Kisla sled stopal
v antičnem snegu.
Jagode posluha
za minulim.
Limona, -anus psa,
ki laja v Mesec.
Luč kresnic —
in zemlja nad minulim.

VEDNO PRIDE SOLZA

Prišla bo topla valujoča noč
v dolino tvojega obraza
in v svitu juter padajočih
v cvetne grede bo ležala zemlja
prhka kot listje davnih pomladi,
suha kot za vedno otrpli dotiki
božajočih ustnic davne ljubezni
in iz te zemlje bom čutil
tvoj dih.

Prišla bo zarja medleča
na večernem nebu in budeča se
na jutranjem nebu.
Iz razgrete prsti bodo pognale
rože svoj vabeči lesk
in v vetru jeseni bodo utihnile
ptice v polomljeni travi.

Takrat se bo v tvojem očesu
zalesketala solza
in otrpnila kot rosa na mrazu
v negiben kristal.

SAMOPSIHOŽER

Deževna kaplja, —
kletka za človeka,
iz opeke jutra
zida se nov dan.
Mlad pavijan
igra na strune reber
in poje pesem si
saj je na svetu sam.

Zaprta knjiga,
partija taroka,
pod oknom ulica
in lajež psov.
Star autopsihofag
zazrt v prihodnost
spet grize belež
miselnih zidov.

NEKDO:

Bil mi je prijatelj, a zdaj
je mrtev. Iz njegove lobanje sem
pil pogovore. Linijsko vodo družabnosti,
prenizke teze pozicionizma,
razduševljanje. Vse je v nizkih sferah
le on je v kockah, v vozlih stenske
propustnosti. Prasketanje plamenov,
tiktakanje jutranjega zatočišča.
Brez dni in sporočil.

V mesečini nage školjke
zbirajo svetlobo. Preteklost
označeno z bogovi. Hermafrodiziak
je razdeljen v človeku, v pinakoidnem
templju prešušva.
In migotanje čustev razkužuje
pismenost, spremlja
prekupčevalce animalizma,
protipozicijo razvoja
in noč pradavno.
Statično razraščanje ničā, —
protiporod grižljaja.
Mehki izpljunki zvočil,
zvočni kamni,
zvočna sabotaža.

Svetlobni organ sonca Je večkrat
mrknul. V nasmehu meridianov
smo spregledali prgišče svinčenih
jagod. Skrivnostno eterično propadanje.
Pesniški muflon v višinah anonimnosti,
osip pesniškega florizma.
Matematične zverinice
premljavajo luč in praznino.
V drevesih črni ogenj zemlje, —
stopinje narave sproščajo dan.

Razdelili smo demone na stare in nove.
Poskušali s prostorom odmeriti čas,
zastrašiti blagoslov in sanje,
limite onemogočiti,
kovino iztrebiti.
Inspirativno smo naskočili,
pristali pred vprašajem.
Prevreto ozračje obliva bokal.

Prehodno napajališče se razloči
v izobčencih. Mokro kadilo,
strup za blaznost. Čakaj v ognju
na premagance z vedrom prošenj.
Naseljeni nagoni prevečkrat gubijo
meso v kanjonih, z elektrodami vrtnic
si varijo nosnice. Sepečejo v mavrico,
v razodeto pragozdno reko
a v komorah narečja so lačni
in sami.

KOLOSEJ

V nevidnem desetletju
neslišnih senc se privabljen
maska mesta privaja na
uhojeno strast
in lebdi na sinusoidi smrti
prav blizu notranjih razprostrtosti,
ki so že prvo večnost vrgle v svet:
nabrano iz drobcev pomnjenja,
stokano in topoumno zamegljeno
v neutrudnem nočevanju teles.

Njihova razdana moč
bo v skelečem odmikanju divjaštva
plavalā v nemem sadežu zemlje
pred letnico ognja
in njegovimi udarci odpuščanja
v praprotnih elegijah.

Skozi križišče dihanja
in v bregovih odpoljubovanih
pljuč bo perutnica motne luči
pognala studenec spon
v razmajane zaostanke na obali ničā.
In pesem bo prišla v nasprotje
s svojim spominom
vkopanim v melanholiji,
zastrti viharni porodnici,
ki je vrh svojega mladiča
vrgla v gnezdo mesečine
in tam poosebljala jokajočo
svetlobno pot
v voščeni figurah razdevičeno.

In formacije žil se potapljuje
v onostranski sluh tundre in morja
nikdar bolj cenene kot
v teh naključnih časovnih listih,
ki jih veter razgretih sanj
gnete in pili dokler ne ugasnejo.
Morje pa tava v svojem lovu

na nebesne školjke
in dokler ne utihne resonanca
slepila se lomljiva vprašanja črk
pretakajo skozi peščeno uro
v komaj izgovorljive
manevre glasov.

UGANKE O KNJIGI

- 1
Na beli njivi
posejani s črnimi zrni
žanješ lepe misli.
- 2
Naj bo debela ali tanka,
poučna ali zabavna,
pri vsakem učenju je glavna.
- 3
V njej ni vse črno na belem,
še le s pametjo jo razodenem.
- 4
Ni brez hrbtenice,
ima platnice,
ima ime in srce,
zato nam veliko pove.
- 5
Četudi ima ime in je v njej pamet, ni člo-
vek,
četudi ima veje, hrbet in liste, ni drevo.
Ugani, kaj je to?
- 6
Nekdo ji napravi telo.
Dušo ji vdahneta ače ali mati,
potem jo drugim dasta brati.
- 7
Oba gledata v njo,
oba delata z njo,
brez nje ni učenca ne učitelja.
- 8
Poznaš bukve, ki imajo liste,
a ne rastejo iz tal,
temveč iz pametnih glav.

(Literarni krožek Osnovne
šole Jeseniško-bohinjskega
odreda Kranjska gora)

PESMI IZ ZBIRKE »ZMAJEVA POMLAD«

OKRUŠENA STRAN NEBA

V deblu noči,
Obsijane z zvezdami
pod sotorom nesrečnih ljudi
vstaja rojstvo demonskih sledi.
Okrušena stran neba
je postelja rojstvena,
je telo zmaja neskončnega.
Objeta v smeh in greh,
na stopnicah rdečih zavez
sva stala kot zakleta v čaroben les.
Slika zrcalnih poti
je posekana drevesna stela,
darovani smeh umrlih ljudi.
Raztrošena v večeraj,
pozabljena od sveta sva videla
poti za zmajevo pomlad.
Razprta v smeh in greh
sva grob in rojstvo
najinih teles.

SPOMIN

Črne rute večera,
v senci mraka kot razpeta stran neba,
segajo v prazne skledе,
kot zbledele reke zastrtih želja.

So odšli v pepelnati obleki. Beli ljudje,
obrazi neizživeti, njih rdeči spevi so
solze mojih dolin,
so odšli brez solze in slovesa
in poslednja moč je roka tuja s
irnjem speta.

V vodnjaku suhem odteka čas večera,
na preprogi — v črno ruto odeta — spi
senca
mojega telesa.

V vodnjaku suhem zaman izpiram peščena
usta in prosim senco izplamtelega večera.

SENČNATI OLTAR

SKUPAJ BOVA ODŠLA
po črtah večnosti,
odeta v prah in strah
včerajšnji,
brez konja in popotnice.
Vem, to boli,
skeli,
kot ugasnjen strah
udarja na
čarovno stran
nebesnih vrat.

V rdečilo odeta
kot oči nesrečnega obzorja
potapljam le sonca
v drevesa brez dna.

V skledi rdeči
vidim vihar,
v hiši prepereli
poslednji pepelnati oltar.

SENČNATI OLTAR I

Prerok moj —
bova hodila po zvezdnatih poteh
brez oči in telesa
kot zakleta demonska kresa:
Bova videla spomin,
ki ihti iz belih globočin,
sanjala pomladno ladjo
v senco zmaja vkovano.
Bova smeh in greh
ob vznožju gore iz belih cipres,
kot pomladna brstična belina
odeta v spomin
in nikogaršnja daljina.
Prerok moj —
le potuj z menoj v sanje
bele,
da objamem ledeni dih
ko me poslednje oko
zaklene v včerajšnje beline.

SENČNATI OLTAR II

Z roko v roki
spletava spomin.
Na jantarni preprogi
sedi demon in
prosi za levji del
oči
Iz prsti in ognja
so podobe,
iz stekla in žada
so ptice sklesane,
le podoba včerajšnjih poti
je črepinjasta sled
mojih in tvojih poti.

Z roko v roki si spletava
spomin,
v reko potopljena
v začaran krog se strne
zvezde bele prah
in ne vem več kdaj
poslednjič bodo roke
spletale
tvoj večnostni korak?

SENČNATI OLTAR III

O bogovi rečnih dolin
odsevate poslednji spomin.
Izkopali ste v skalo živo
strah
in podobe temnih globočin.

Za spomin za jutrišnjo pomlad
ste vtisnili oči moje
v prst in glad nebesnih vrat.

O bogovi gozdnatih globočin
ste pozabili na odprta ognjišča,
na mah in prah
ognjenih ljudi —
ob njih kot prošnje in strah
sedi nem in tihi demonski
vrač.

Bogovi nesrečnih ljudi
pozabili ste na
jablane steklene svet,
na mesečino in ptice iz
kamnitih kletk,
na jasi rjasti prstena
sled izgubljenih ljudi.

Okamenele oči,
v njih jablane cvet
kot poslednji daritveni amulet
in kamnita hiša sameva
kot poslednji znak
predhodnikov nebesnih vrat.

SENČNATI OLTAR IV

Zagrnjena je zavesa
cvetnih ljudi —
pozabljena daritev
kamnitih poti.

PTICA BELIH OČI

Ujeta je ptica,
ptica belih oči —
peruti kot zarja steklena
so odsevale
na mesečne poti.

Žari, sama iz prerokovih oči
na poslednji steli vpeta
vkovana v jamborne poti —

le sonce žge v prerokove dlani!

OKAMENELA JABLANA

Vse poti so krušna stran neba
in sončna postelja
je jablana,
jablana svetišča skritega.
V stelo in zvonik vesoljstva
črnega
in pod preprogo peska
zrnatega.

Molitve nemih puščavnikov
so sanje jablanovih zvezd
in njihova postelja,
postelja sončnata
je navzdol obrnjena stran
posušenega neba.

Vsi vodnjaki sveta
se iztekajo v okna
svetišča jablanovega,
jablanovega, kamnitega —
preproga molitvena je
kot posušena stran lica
puščavnikovega.

Ob okameneli jablani
za večnost moj spomin ihti,
po postelji sončnati
se smeh in solze kotale
in zamrta stran neba
je ljuč ptice,
ptice jablanove, kamanite!

PREROK NOČI

Na hrastovem plodu
ob vznožju levjih vrat
odseva s soncem v čelu
poslednji videc
izpred vijugastih zaplat.
Ob kriku ptice zbledele
in oblačilu poslednje
zarje dneva
se poslavlja nemirna noč
kot daritvena strela.

V tišini gozda spi vihar
bled in odet v mah
kot nesrečnikova dlan,
da v hrbtu noči
počiva in odmira
spomin na skali jutrišnjici.
Klic in solza zamenojcev
kliče prah zgnetenega dneva.

Iz zelenila morskoga dna
kot v ogledalu oči
se zrcali prerok noči
v pustinjo so obrnjene njegove dlani.

MARINKA URŠIČ

PA SE SPRAŠUJEM ČEMU

Deževni majski dnevi
so polja prepojili,
na mah so trave ozelenele,
v spreletu ptice z orošenimi krili
sedajo na veje vzbrstele.

Ob oknu v deževni dan zrem
in preišlujem o čudesih sveta:
za zimo pomlad, za poletjem jesen,
za snegom in dežjem spet sonce posije,
lani roža umre, a letos nova vzklije.

Človeštvu žene rodijo
človeški svoj sad,
z vsakim otrokom v družini
uzcvete nova človeška pomlad,

z rojstvom se življenje poraja,
do smrti človeku prekratka je pot,
zato se v potomcih ponavlja
in živi spet odkraja.

Pa se sprašujem čemu
rojstvo, življenje in smrt
in umesna kratka, trnjeva pot,
živimo zgolj življenja na Zemlji,
da se ohrani človeški rod?

ODTUJENOST

Na obalah misli pustih
sva molčeča si soseda,
kot slab plavalec je beseda,
ki utaplja se v ustih.

Spomini vse manj so boleči,
tema dotika nebesnega se svoda,
obzorje nič več ne žari —
nimava si nič več reči.

Vsak na svojem bregu,
usa tuja drug drugemu sva si,
srce zdaj najino je prazno —
črepinjasta posoda sreči.

GOVORICA OČI

Bežen pogled samo,
pa v srcu zapolje kri,
v očeh nama sreča zažari,
kakor iskra, ki zariše
minljivost v temo.

Ah, le pogled,
le bežen nasmeh,
pa ne vem več,
katero je pravo nebo —
tisto nad mano,
ali to tvoje,
s soncem v zenitu,
ki se iskri ti v očeh!

Le hipen pogled,
skriven, bežen,
skoraj ukraden,
ljubeče obsežen,
z bolečino in hrepenenjem
v svojih tolmunih, —

ko oči se v trenutku
za vso večnost objamejo
in v srce vzamejo
skopega trenutka čar, —
najinih skrivnih hotenj
izpolnitve edini dar.

JESENSKA ŽALOST

Razmakni se bolečina,
ne zbiraj se v duši,
kot megla po dolini!

Otrplost jeseni
vame zasajaš,

v srce, kakor
slutnja zime
nemo prihajaš.

V meni svet je
meglen in ves grd,

kot razgrnjen
mrtvaški prt,

pod katerim
živa žalost ždi
in sive mladiče koti...

MORDA LE ZA HIP

V življenje si rojen
morda le za hip,

za bežen utrip srca
in tvoja pot se konča —

morda rojen si
le za otroške dni,

morda le za cvet
srednjih, najlepših let,

morda za starost,
za življenja modrost.

Res, dosti ne moreš
zoper svojo usodo,

a boj za življenje, svobodo,
za svoj košček sveta,

je življenja pravica,
ne le odziv na želje srca!

SEM TO RES ŠE JAZ?

V tistih dneh,
ko mi cvetel
na licih je še
mladostni smeh,
sem bila jaz —
res samo jaz:
moja duša, telo,
moja misel, obraz.

Danes pa, ko se
vase uzrem,
praznine v sebi
ne umem.
Sem to res še jaz?
To potrjuje mi
le še obraz.
A moja duša, moj jaz,

stlačena v moje telo,
živela bosta samo,
kot potuhnjena slika
v lepem okviru
lažne morale,
čudežnih formul pa ni,
da bi duše skrivnost
— razvozlale.

PESMI IZ ZBIRKE
»TI BOŠ VEDEL
DA JE ZATE«

Stala sem
v plamenih
in pela
pesem moje ledene duše
in stalila sem led
v duši
vendar sem
zgorela v plamenih

— — —
Črne ptice
so razprle krila nad topoli.
Vonj krvi
je v njih zanetil plamene.
Prihajajo.
Slišim njihova krila.
Mojih oči ni več.
Mojega srca ni več.
Na trati so ostale raztrgane peruti.

Nad bregovi se riše mavrica.
Nekje onstran njene pesmi
lebdi moja duša
in joče prvi pomladni dež.

Pada na trato,
na topole,
na črne ptice.
Nihče ne ve, da sem to jaz.

Kaplje bo popilo sonce.
V soncu bom in sonce
bo v meni.
Daleč, daleč od tod.

— — —
Razbila sem
nekaj
in zdaj
spet lepim skupaj
in ves čas
slišim
glas: ne obupaj,
ne obupaj!

— — —
Iskala sem popolnost v ljudeh.
Jokala sem, ker je nisem našla.
Iskala sem popolnost v sebi.
Zdaj jočem še huje.

MOJA PESEM

Moja pesem
je šepet ustnic
in krik srca.
Moja pesem
nima začetka
in se ne konča.

Moja pesem
se rodi zate
in zate umira.
Moja pesem
celi stare rane
in nove odpira.

Moja pesem
je prošnja, ki je
nočeš razumeti.
Moja pesem
je ljubezen, ki ji
nočeš verjeti.

(Nadaljevanje na 32. strani)

Bodi moj mali princ
in jaz naj bom
tvoja cvetica —
čeprav bova morda
nekoč zato jokala.

Bodi moje skrivnostno drevo
in jaz naj bom veter
v tvoji krošnji —
čeprav bova morda
nekoč zato jokala.

Bodi moja bela ptica
in jaz naj bom tvoja
pesem —
čeprav bova morda
nekoč zato jokala.

Za menoj je prazna noč,
pred menoj
prazen dan.
Jutro je zadehtelo
mimo mene.

Mrak
je odšel brez slovesa.
Odgrinjam zaveso.
Vse je prozorno.
Vse je prazno.

Kričim,
ujeta v prah tega dne,
izgubljena med sledovi
nešteti korakov,
golobi
se ne zmenijo zame.

Zakaj ljubezen
tako boli?

Zaplesala bi med bele breze
in v opoju dišečega jutra
pozabila na sivino
včeraj.

Tkala bi veter v sanjsko preprogo
in na njej poletela v
jutri.

Objela bi tvoj pogled
in zašepetala tvojemu nasmehu:
glej, najih
danes.

Diham sončen dan
in modrino neba,
vonj po utrujeni zemlji.

Diham sebe
sredi modrine
in okus po sladki sreči.

Diham veter
in šepet korakov.

Diham ljubezen
in zaupanje vate.

Zadihaj še ti z menoj,
z vsemi pljuči,
to življenje.

Med nama
tenka zlata nit
napeta kakor struna
že tisočkrat pretrgana
in znova zavozlana
zlato se je zdrobilo z nje
glej, ptice so zbežale
zdi se, kot da niso te
nikdar, nikdar poznale

BOŽIDAR LAKOTA
PESMI IZ ZBIRKE »LUCIFERJEV PADEC«

NEKAJ VPRAŠANJ ORFEJU GLEDE
NEMOŽNOSTI UTOPIJE

I
ti ki bereš moje skrivne misli moje srce
moj obup
ti ki poznaš pot po kateri so se pritepli ti
čas
k nam
ti tudi vidiš solze v mojih očeh in veš
da ne smem reči žalosten sem
ta prekleti čas me zasleduje kamor se
obrnem
tudi iz tvojega naročja Tatjana mi govori o
objektivnih
okolščinah in obstoječi situaciji
v tej travi šepeta iz teh kozarcev gleda
in če greš v hribe ali trgovine te pozdravlja
s posmehom

pravijo če ti rečeš besedo se zidovi
razmaknejo
pravijo da češnje zacveto če zapoješ
da se nebo zvedri da sonce posije da
radost zažari

kakor sence
da zbeže vse težke misli
ti pa molčiš, mar je že tudi tebe čas
zastrelil
ti je usmradiš pesem, ne opravičuj se
saj sem jo že tisočkrat slišal:
objektivne okoliščine in
obstoječa situacija

II
kajti čisto drugače je to
čisto drugače
dežuje
ampak včasih čisto drugače
lepo hišo imaš gospod Greznik in
zadovoljen si
lep vrt imaš — dalije in hijacinte cveto —
zadovoljen si
ko pomisliš na druge se ne moreš
pritoževati nad

svojo penzijo
gospod Greznik pravi kače ne gnezdijo v
razpokah
jutrišnjega dne kar zadovoljen sem
pa tudi otroka si je že spravil h kruhu
gospod Greznik se pravkar spopada z
dunajskim zrekom in
paradižnikovo solato
gospod Greznik napravi sem ter tja
kakšen zmeren požirek — pravi
da mu še najbolj paše cviček
menda zaradi kisline in sploh zaradi
zdravja
zlekne se v naslanjač v dnevni sobi in bere
časnik
no, pa sem dočkal prve korake po mesecu
reče in obrača liste

prižiga cigareto
nič zanimivega ni z gospodarstvom so
težave v Biafri v Vietnamu
na Češkem pa tako ni nič novega, niti na
Bližnjem vzhodu reče
potem gre v bufet debatirat o gospodarski
politiki in sploh o vsem
kar mene poslušajte, pravi, kup izkušenj
imam
po kosilu navadno malo zadremlje
če bo kdo prišel recite da me ni doma
pravi
potem gleda televizijo in se jezi nad
programom
potem se odpravlja spat
to presneto vreme pravi že spet me daje
revma
po strehi pa škreblija dež
škreblija dež
in reke naraščajo

III
tako prihaja ura velike tišine ko se nič več
ne zgane
ko so vsi vrhovi poraženi
ura svete tišine ko so gore poravnane in
studenci usahli
svoje moči si daroval zemlji
in zacvetela je
beton

koliko vozov sena je že požrl ta hlev
koliko žuljev
koliko mleka koliko telet je že požrlo
mesto
in cerkveni zidovi koliko tvojih prošenj so
slišali
bog je neskončno dober in ti
odpušča grehe
venec gora ki prireže pogled spred tvojega
praga je
poslednji rob tvojega sveta
toda za ljubezen veš za red veš za cesarja
in za boga in

zakaj imaš roke
za smrt veš in za težke in dobre čase za
stárost in samoto
za nebogljenost
veš za streho da pušča in da denarja ni
a bog je neskončno dober
odpušča ti tvoje grehe
sinovi so preprosto odšli in niste si rekli
zbogom
ne vračajo se ne vrnejo se kajti odšli so
molče in niso rekli zbogom
kakor čakaš tako prihaja
ura velike tišine

kot dolg zamolko' dolg
koničast zvok
da te prepili
TURKI spet
jezdijo

NARCIS

V ogledalu besede se zrcali tvoj obraz,
lepoteč
tvoja dejanja, tvoje trpljenje, tvoja
ošabnost in
pomanjkanje ponosa, tvoja krutost, tvoja
hlapčevska
ponižnost in zahrbtnost
je torej bolje molčati, da te ljudje ne
zagledajo
tako omejenega in podlega
da se ne prestrašijo resnice in odmaknejo
svojih dobrih rok tistih rok, ki tako rade
pomagajo
človeku v stiski — tistemu ki ga ljubijo in
spoštujejo
je torej bolje molčati, je torej bolje
da se medsebojno ščitimo — koliko lahko
škoduješ?
nekoč si govoril, da je svet grd — kaj si
storil
da bi postal boljši in kaj da je tak kot je?
na čem je večji tvoj delež?
o ta obraz hlapca
nališpan z zvenečimi frazami in
samohvalo

LISTI izhajajo kot priloga tednika
ŽELEZAR — glasila delovnega kolektiva
SOZD SŽ Železarna Jesenice. Ureja kulturno
umetniški klub DPD Svoboda Tone Čufar
Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža
Varl.